

Oog voor de realiteit of de realiteit uit het oog?

De representatie van de Nederlandse samenleving in vijf meisjesboeken uit het
Interbellum

Master Thesis Ilona Potter

Master Jeugdliteratuur

Oog voor de realiteit of de realiteit uit het oog?

De representatie van de Nederlandse samenleving in vijf meisjesboeken uit het
Interbellum

Masterthesis Ilona Potter

ANR: 511551

Universiteit van Tilburg
Faculteit der Geesteswetenschappen
Kunst- en Cultuurwetenschappen
Specialisatie Jeugdliteratuur

Eerste lezer: Prof. Dr. W.L.H. van Lierop-Debrauwer

Tweede lezer: Dr. S. Van Den Bossche

Augustus 2016

Voorwoord

Aan een heel mooi, gezellig, leerzaam én druk jaar moet ooit een eind komen. Dat einde is nu in zicht, met de voltooiing van deze thesis. Het resultaat van een aantal maanden hard werken, informatie zoeken, schrijven en heel veel bijschaven. Mijn thesis over meisjesboeken in het Interbellum is af. De beslissing twee jaar geleden om weer terug te keren naar de schoolbanken was lastig, maar ik heb er geen moment spijt van gehad. Met veel plezier zette ik mij in voor deze studie. Jeugdliteratuur heeft altijd al een speciale plek in mijn leven ingenomen, niet alleen vanwege mijn werk, maar ook omdat ik jarenlang jeugdboeken heb verslonden. Een master volgen in een onderwerp dat deels je hobby, werk en passie is, wie wil dat nu niet?

Dit jaar heb ik dus met erg veel plezier de colleges gevolgd, genoten van de gezellige en gevarieerde groep medestudenten en daarnaast nog hard gewerkt om te zorgen dat ik mijn opleiding succesvol zou afronden. Een van de moeilijkste dingen die ik dit jaar heb moeten doen was het kiezen van het onderwerp voor deze thesis. Moeilijk, niet omdat ik geen onderwerp kon bedenken, maar juist omdat ik een overvloed aan ideeën had. Zelfs toen ik al halverwege het schrijven van deze thesis was, kreeg ik nog nieuwe inspiratie voor ander onderzoek. Misschien doe ik daar nog eens iets mee. Hoe ik nu uiteindelijk tot de keuze kwam, durf ik niet eens meer precies te zeggen. Wel speelde mijn voorliefde voor geschiedenis en oude boeken een grote rol.

Gedurende dit jaar heb ik veel steun gehad van mijn directe familie - Renate, Freek en Paulus - en in het bijzonder ons Mam. Zonder al te veel gemor liet ze me dagen achtereen de eettafel als bureau gebruiken, zodat ik eraan kon werken. Geregeld vroeg ze naar mijn vorderingen en hoorde verhalen aan over medestudenten, boeken en theorieën. Dank je wel Mam, en je kan gerust zijn, voorlopig is de eettafel weer van ons allemaal.

Ook mijn twee goede vriendinnen, Deborah en Marjolein, hebben dit jaar veel te horen gekregen. Jullie hebben bij deze toestemming om me aan mijn drukke periode te herinneren als ik straks ga klagen over 'teveel vrije tijd'. Bedankt allebei dat jullie geregeld naar mijn enthousiaste verhalen hebben geluisterd.

Tot slot wil ik natuurlijk de docenten bedanken. Vanessa Joosen, dank je wel voor de interessante colleges en de nuttige feedback op mijn werk. Sara Van Den Bossche, dankzij jou heb ik een heel klein beetje Zweeds geleerd, en bedankt dat je ons allemaal geduldig te woord stond als we weer eens met onze vragen aankwamen na een college. Helma van Lierop-Debrauwer, wat heb je dit jaar eigenlijk niet gedaan? Als mijn begeleider kon ik met alle vragen bij je terecht, wees je me geregeld op grote en kleine fouten, gaf me de hulpmiddelen om vooruit te komen, en hebben we prettige gesprekken gevoerd. Heel hartelijk dank daarvoor.

Ilona Potter
Augustus 2016

Samenvatting

Laat haar het leven maar zien, zoals het is en niet, zoals wij zouden willen dat ze het zag. (Hers, 1932, p. 102)

Volgens de literatuursociologie is er altijd een relatie tussen literatuur en werkelijkheid. Hoe die relatie eruit ziet is echter afhankelijk van de auteur, want die bepaalt wat er wel en niet in het boek wordt opgenomen. In bovenstaand citaat uit *Grooter worden* (Hers, 1932), komt naar voren dat sommige mensen vinden dat alle aspecten van het leven aan kinderen getoond moeten worden, terwijl anderen vinden dat kinderen alleen de goede kanten van het leven mee moeten krijgen. Dat hoort bij de keuzes die een auteur moet maken bij het schrijven van een boek.

Vanaf haar ontstaan in de tweede helft van de achttiende eeuw heeft jeugdliteratuur een socialisatiefunctie. Dat geldt in het bijzonder ook voor meisjesboeken. Vanaf het begin worden deze boeken geschreven om meisjes te leren welke verwachtingen de maatschappij van hen heeft. Hoewel deze maatschappelijke normen en waarden veranderen, bleef het plot in de twintigste eeuw lange tijd ongewijzigd: een meisje heeft lol met haar vriendinnen, wordt verliefd en gaat trouwen. Volgens critici was er in meisjesboeken tot de jaren 1930 geen aandacht voor de ernstigere kanten van het leven. Is dat nu werkelijk het geval? Gingen auteurs van meisjesboeken voorbij aan de vele veranderingen in de Nederlandse samenleving tijdens het Interbellum? Besteden ze geen aandacht aan de economische groei in de jaren twintig en de economische crisis in de jaren dertig? Om hier inzicht in te krijgen, is de volgende onderzoeksvraag gesteld:

Hoe verhouden Nederlandse meisjesboeken uit het Interbellum zich tot de Nederlandse samenleving van die tijd?

Om een antwoord te vinden op de onderzoeksvraag zijn vijf Nederlandse meisjesboeken uit het Interbellum geanalyseerd. Het gaat hierbij om de volgende boeken: *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010), *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924), *Stans van de vijfjarige* (Kramer, 1927), *Grooter worden* (Hers, 1932) en *Hanna's Vlucht* (Van Havelte, 1936/1949). Bij de analyse is gebruik gemaakt van de narratologie. De thema's die geanalyseerd zijn, verwijzen naar veranderingen in de maatschappij, op microniveau (het gezin), mesoniveau (sociale klasse; milieu) en macroniveau (de Nederlandse samenleving). Uit de analyse bleek dat vooral het meso- en microniveau in de meisjesboeken aan bod kwam en dat deze verweven waren met elkaar. Dit past binnen de huiselijke chronotoop die in meisjesboeken centraal staat. Vaak was er sprake van een neutraal standpunt ten opzichte van de voor die tijd heersende normen en waarden, maar *Grooter worden* (Hers, 1932) en *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924) waren hun tijd vooruit als het ging om de omgang met mensen uit een andere sociale klasse en het verder studeren na de middelbare school. *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924) heeft verder ook nog een progressief standpunt over de rolverdeling binnen het gezin na het overlijden van de vader. *Grooter worden* (Hers, 1932) haalt de economische crisis van de jaren dertig aan en Hers spreekt zich uit tegen het laten werken van jonge kinderen uit de lagere klasse die alleen de lagere school doorlopen.

Hoewel alle vijf de meisjesboeken als doel hebben om meisjes te laten zien wat er in de maatschappij van hen verwacht wordt, verschillen ze hierbij in de ideeën over de toekomst. Zo gaat het bij *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010) vooral over studeren en lol maken met vriendinnen. Later, dan wacht de rol van echtgenote. *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924) doorbreekt juist milieuverschillen en hoewel er in de toekomst mogelijk een huwelijk volgt, gaat het vooral om verder studeren en daarna werken. *Stans van de vijfjarige* (Kramer, 1927) onderstreept het belang van het geloof in de persoonlijke ontwikkeling. *Grooter worden* (Hers, 1932) is het enige boek waarin een relatie met een jongen niet voorkomt. Een baan is belangrijker. *Hanna's vlucht* (Van Havelte, 1936/1949) daarentegen staat geheel in het teken van de toekomstige rol als

echtgenote en moeder. Dit boek wijkt af van de toen heersende normen en waarden over de rolverdeling bij de opvoeding. Man en vrouw werken namelijk meer samen. De vijf boeken tonen aan dat tijdens het Interbellum de meisjesboeken op bepaalde niveaus wel degelijk keken naar wat er in de samenleving gebeurde, maar dat zij dit op verschillende manieren tot uiting brachten.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Samenvatting.....	3
Hoofdstuk 1. Meisjesboeken in het Interbellum, een theoretische verkenning	7
1.1. Inleiding	7
1.2. Relatie literatuur en maatschappelijke werkelijkheid.....	8
1.3. Wat zijn meisjesboeken?	9
1.4. Ontwikkelingen in meisjesboeken voor het Interbellum	9
1.4.2. Maatschappelijke opvattingen over vrouwen en meisjes.....	11
1.5. Ontwikkelingen in meisjesboeken tijdens het Interbellum.....	12
1.5.1. Het serieuze meisjesboek.....	12
1.5.2. Lectuur of literatuur?	12
1.6. De Nederlandse maatschappij tijdens het Interbellum	13
1.6.1 De economische situatie	14
1.6.2. Onderwijs	14
1.6.3. Verzuiling	15
1.6.4. De rol van de vrouw in de samenleving	15
1.6.5. Vervoer	16
1.6.6. Communicatie	17
1.6.7. Mode	17
1.6.8. Vrijtijdsbesteding.....	18
1.6.9. Oorlogsdreiging	18
Hoofdstuk 2: Onderzoekopzet, analysemodel en verantwoording corpus.....	20
2.1. Methode: narratologie	20
2.1.1. Vertelsituatie en focalisatie.....	20
2.1.2. Tijd	20
2.1.3. Personages	21
2.1.4. Ruimte	21
2.1.5. Motieven	22
2.2. Het analysemodel.....	22
2.3. Verantwoording Corpus	23
2.4. Samenvatting boeken.....	24
2.5. Opzet analyse	24
Hoofdstuk 3: De analyse.....	25
3.1. Inleiding	25
3.2. Maatschappij	25

3.2.1. Verzuiling	25
3.2.2. Oorlogsdreiging	28
3.2.3. Technologische vooruitgang.....	29
3.3. Milieu.....	34
3.3.1. Arbeid	37
3.3.2. Onderwijs	40
3.3.3. Huisvesting	42
3.3.4. Stad en platteland	44
3.3.5 Mode	46
3.3.6. Vrijtijdsbesteding.....	53
3.4. Gezin	56
3.4.1. Het gezinsleven	56
3.4.2. De toekomst	59
Hoofdstuk 4. Conclusie en Discussie	63
4.1 Conclusie	63
4.2. Discussie	67
Literatuurlijst	68

Hoofdstuk 1. Meisjesboeken in het Interbellum, een theoretische verkenning

1.1. Inleiding

In de eerste helft van de twintigste eeuw maken de jongens- en meisjesboeken in Nederland een bloeitijd door (Ros & Jonckheere, 2014, p. 250). Mede dankzij de Zweedse Ellen Key die begin 1900 sprak over 'de eeuw voor het kind', werd er meer aandacht geschonken aan de literaire en pedagogische vorming van jongens en meisjes (Linders & Duijx, 1991, p. 9). Uitgevers vulden het gat in de markt met grote aantallen meisjes- en jongensboeken, ook al waren de critici het niet eens met deze scheiding in de literatuur op basis van sekse. Vooral meisjesboeken werden vaak bekritiseerd, onder meer omdat er een groot aantal op de markt verscheen waarbij het plezier voorop stond en het plot vaak niet goed was uitgewerkt. Dit leidde tot de uitspraak: "Het begrip 'meisjesboek' lijkt synoniem met oppervlakkig, slecht geschreven en met weinig aandacht voor de ernst van het leven" (Ros & Jonckheere, 2014, p. 258). Maar klopt dit wel? Zouden de schrijvers van meisjesboeken het leven al ernstig genoeg gevonden hebben, en wilden ze een ontsnapping, een romantische vlucht aan de lezers bieden? Of ligt de relatie tussen meisjesboeken en serieuze maatschappelijke kwesties genuanceerder dan door de critici werd gesuggereerd? Bij een prijsvraag in 1932 zijn de vier beste meisjesboeken namelijk allemaal boeken waaruit een 'duidelijke betrokkenheid bij de positie van vrouwen in de maatschappij' blijkt (Linders & Duijx, 1991, p. 48). Dat geeft toch een ander beeld dan door de critici gesuggereerd werd.

Volgens Aukje Holtrop (1989) tonen meisjesboeken de veranderingen in de maatschappij, maar tegelijkertijd geeft ze aan dat meisjesboeken zich ook weinig aantrekken van die ontwikkelingen. Holtrop komt tot die conclusie, omdat de traditionele meisjesboeken uit het begin van de twintigste eeuw wel veranderingen tonen op het gebied van omgangsnormen en levensstijl, maar toch ook vasthouden aan steeds dezelfde verhaallijn. Een meisje heeft lol met haar vriendinnen, gaat naar school, eventueel op reis, ontmoet de liefde van haar leven, komt wat problemen op haar pad tegen in diezelfde liefde en meestal eindigt het boek met een verloving of bruiloft (Holtrop, 1989).

Herhaling van deze verhaallijn staat in contrast met wat er in de samenleving in de loop der jaren gebeurt. De Nederlandse maatschappij is namelijk in de eerste helft van de twintigste eeuw volop in beweging (Schuursma, 2000). Niet alleen op politiek vlak, maar ook in de gezondheidszorg, het onderwijs, op technisch en economisch gebied, kortom eigenlijk op alle vlakken in de maatschappij vinden veranderingen plaats, ten goede en ten kwade. Het Interbellum - de periode tussen de twee wereldoorlogen¹ - laat economisch gezien een opvallende, tegengestelde ontwikkeling zien want terwijl de jaren twintig vooral in het teken van economische vooruitgang staan, is er in de jaren dertig sprake van crisis.

Gekeken vanuit de literatuursociologie - waarbij wordt uitgegaan van een relatie tussen literatuur en werkelijkheid - is de verwachting dat deze veranderingen ook in de literatuur terug te vinden zijn. Bij de volwassenenliteratuur is dit het geval. Direct na de Eerste Wereldoorlog ontstaat een beweging, de 'Dertigers', die zich afzet tegen de literatuuropvatting van de 'Tachtigers' (Van Boven, 1992, p. 9) die op dat moment de Nederlandse literatuur domineerden en literatuur als autonoom object beschouwden. De beweging van de Tachtigers ontstond rond 1880 en de schrijvers die daartoe behoorden, waren van mening dat kunst vooral kunst moest zijn en de expressie van individuele emotie. Veel auteurs werden door deze ideeën beïnvloed. Gaandeweg zijn er binnen de Tachtigers twee richtingen te onderscheiden: een waarbij het realisme van de literatuur uit het derde kwart van de negentiende eeuw wordt voortgezet, en een waarbij deze wordt vervangen ten gunste

¹ Er is geen algehele consensus over welke jaren nu precies tot het Interbellum behoren, maar in deze thesis wordt de periode 1919-1939 aangehouden.

van de romantische verbeelding. Deze tweede stroming wordt dan ook wel ‘neoromantisch’ genoemd. Het werk van vrouwelijke auteurs wordt geplaatst in het realisme van de eerste stroming (Van Boven, 1992, pp. 28-29). Vanaf ongeveer 1918 is een tegengeluid te horen. Een groep jonge auteurs vindt deze realistische stijl namelijk maar een slap aftreksel van het naturalisme van de Tachtigers. Ze zetten zich af tegen de burgerlijke moraal en het te ‘Hollandse’ proza. Er moet internationaler geschreven worden en lichter. Het ‘leven zelf’ moet worden gegeven. Deze groep staat bekend als de Dertigers (Van Boven, 1992, pp. 63-69).

Bij de meisjesboeken lijkt de relatie tussen de maatschappelijke realiteit en het meisjesboek sterker te worden wanneer serieuze meisjesboeken terrein winnen vanaf de jaren dertig (Linders & Duijx, 1991, p. 56). Maar wat hield die verandering precies in? Verschilden ze wezenlijk van meisjesboeken van voor die tijd, vooral wat betreft de socialisatie van de meisjespersonages en de representatie van de maatschappelijke werkelijkheid? Volgens Deborah O’Keefe (2000) is dat zeer de vraag: “Most stories read by girls in my generation presented female characters as more or less obedient, fearful, and helpless.” Zij heeft het hier over meisjesboeken verschenen tussen de laat-negentiende eeuw en 1950 (2000, p. 20).

De onduidelijkheid over de relatie tussen maatschappelijke veranderingen en het genre meisjesboeken was de aanleiding voor deze thesis. Aan de hand van een narratologische analyse van vijf meisjesboeken uit het Interbellum, wordt een antwoord gezocht op de volgende onderzoeksvraag:

Hoe verhouden Nederlandse meisjesboeken uit het Interbellum zich tot de Nederlandse samenleving van die tijd?

In het vervolg van dit hoofdstuk zal worden ingegaan op het belangrijkste theoretische perspectief in het voorliggende onderzoek en op de belangrijkste theoretische concepten. Literatuursociologisch onderzoek naar opvattingen over de relatie tussen literatuur en maatschappelijke werkelijkheid is het belangrijkste theoretische zoeklicht. Na een toelichting daarop wordt aandacht besteed aan het genre meisjesboeken, de waardering ervoor en de relatie met vrouwenliteratuur. Vervolgens wordt op basis van historische bronnen in kaart gebracht hoe de Nederlandse samenleving tijdens het Interbellum eruitzag om zo een vergelijking mogelijk te maken tussen het historische beeld van de jaren 1919-1939 en de literaire verbeelding van deze periode in meisjesboeken.

1.2. Relatie literatuur en maatschappelijke werkelijkheid

Al in de Griekse oudheid wordt uitgegaan van een relatie tussen werkelijkheid en literatuur. Aristoteles noemde dit mimesis, een reflectie of imitatie van de werkelijkheid buiten de tekst. Als er met een mimetische blik naar de literatuur wordt gekeken, wordt meestal onderzocht hoe de werkelijkheid wordt weergegeven (Nikolajeva, 2005, p. 73). Het is te kort door de bocht om op basis van literaire werken directe conclusies te trekken over de werkelijkheid (Alexander, 2003, p. 31). Literatuur verbeeldt de werkelijkheid. Een auteur bepaalt wat er wel of niet in de tekst terecht komt en hoe dat gebeurt. Teksten kunnen maatschappelijke normen en waarden bevestigen, maar er ook tegenin gaan, of de werkelijkheid ironiseren (Butts, 1992, p. xiii).

Binnen de literatuursociologie worden voor wat betreft de relatie tussen literatuur en werkelijkheid twee benaderingen onderscheiden: de zogenaamde ‘reflection approach’ en de ‘shaping approach’. De eerste, ‘reflection approach’, gaat uit van het basisprincipe dat kunst - in dit geval literatuur - ons iets kan vertellen over de samenleving, omdat ze de samenleving weerspiegelt (Alexander, 2003, p. 22). Probleem bij deze aanpak is echter dat het begrip ‘samenleving’ zo veelomvattend is, dat onduidelijk is welke aspecten van de werkelijkheid wel en welke niet weerspiegeld worden in de literaire tekst. Een ander probleem is, zoals al aangegeven, dat een literaire tekst op het eerste gezicht de werkelijkheid lijkt te weerspiegelen, maar bij nadere

bestudering die werkelijkheid ironiseert en/of parodieert (Alexander, 2003, p. 31). Een scherpe focus ten aanzien van wat literaire werken vertellen over de werkelijkheid, over wie de teksten iets zeggen en hoe ze de informatie geven over de werkelijkheid, is bij deze benadering een vereiste. Bovendien is het van belang andere bronnen dan literaire werken te gebruiken als vergelijkingsmateriaal (Albrecht, 1954 in Alexander, 2003, p. 32).

De 'shaping approach' gaat er vanuit dat kunst van invloed is op de samenleving. De nadruk in deze benadering ligt op de negatieve invloed. De positieve invloed van literatuur wordt vaak genegeerd. Verder wordt er in deze benadering vanuit gegaan dat het publiek dat de kunst consumeert passief en homogeen is. Daar is natuurlijk geen sprake van, en het effect van kunst op de samenleving is dan ook lastig meetbaar. Wat volgens Alexander (2003, p. 53) een beter uitgangspunt is bij deze benadering is niet de vraag of kunst de samenleving beïnvloedt, maar in welke mate en op welke wijze de kunst invloed uitoefent in de samenleving? In deze thesis is niet gekozen voor een van beide benaderingen, maar worden beide invalshoeken gecombineerd. In de analyse wordt nagegaan tot op welke hoogte de boeken de sociaalhistorische context waarin ze geschreven zijn weerspiegelen of in welke mate ze behoudend dan wel vooruitstrevend zijn en daarmee mogelijk de samenleving beïnvloeden. Het gaat daarbij zowel om positieve als negatieve invloeden.

1.3. Wat zijn meisjesboeken?

Meisjesboeken zijn voor lezers te herkennen aan een aantal uiterlijke kenmerken, te weten de titel en eventuele ondertitel, de illustratie op de kaft en eventuele illustraties in het boek. In de titel is vaak een meisjesnaam verwerkt, en op de kaft en andere illustraties staat ook vaak een meisje, of groep meisjes afgebeeld. Door deze uiterlijke kenmerken wordt al een bepaald lezerspubliek aangetrokken en wekt het boek bepaalde verwachtingen ten aanzien van de inhoud bij de lezer (Dahrendorf, 1978, pp. 18-19).

Meisjesboeken zijn ontstaan vanuit de gedachte dat meisjes andere leesbehoeften hebben dan jongens. De inhoud is daarop aangepast. Meisjesboeken bevatten vaak "een impliciete, maatschappelijke boodschap over hoe meisjes (behoren te) zijn" (Ghesquière, Joosen, & Van Lierop-Debrauwer, 2014, p. 250). De hoofdpersonen die deze boodschap uitdragen zijn altijd meisjes, en soms vrouwen. Om de lezers aan te spreken staan vaak de alledaagse belevenissen van het meisje met haar familie en/of schoolvriendinnen centraal (Holtrop, 1989, p. 411). Nikolajeva (2005, p. 139) noemt de huiselijke chronotoop kenmerkend voor het genre, met de geborgenheid van de familie als belangrijk ijkpunt.

Dahrendorf (1978, p. 20) onderscheidt in totaal vier verschillende kenmerken die een meisjesboek definiëren: (1) Het gaat zoals gezegd om literatuur die specifiek op de 'vrouwelijke' behoeftes gericht is, (2) deze behoeftes zijn milieu- en traditiegebonden, (3) de hoofdpersonen geven een bepaald beeld van hoe meisjes volgens volwassenen in een bepaalde samenleving behoren te zijn, (4) boeken voor meisjes zijn niet alleen gericht op de zogenaamde vrouwelijke behoeftes, maar houden deze in stand.

Met meisjesboeken voor jonge lezers wordt door uitgeverijen een lezerspubliek gecreëerd dat later nog meer van hetzelfde soort boeken wil lezen. Het genre meisjesboeken omvat meerdere sub-genres. Zo is er onder meer sprake van de bakvislectuur, het serieuze meisjesboek (Linders & Duijx, 1991, p. 56) en ook de 'dolle avonturen op school,' zoals Holtrop (1989, p. 411) ze classificeert.

1.4. Ontwikkelingen in meisjesboeken voor het Interbellum

1.4.1 De scheiding tussen jongens- en meisjesboeken

Vanaf wanneer is er eigenlijk sprake van een apart genre meisjesboeken? Het idee dat er verschillende behoeften zijn tussen jongens en meisjes kan in ieder geval worden herleid tot Jean-Jacques Rousseau 's boek *Émile ou de l'éducation* (1762). Daarin staat Rousseau stil bij de verschillen tussen mannen en vrouwen, en de mogelijke consequenties van die verschillen voor de opvoeding.

Zijn opvatting is dat mannen actief en sterk zijn, terwijl vrouwen vooral passief en zwak zijn (ontleend aan Ros & Jonckheere, 2014, p. 249). Er verschenen boeken die op deze verschillen inspeelden, en die morele lessen gaven aan lezers over het leven en de rol van mannen en vrouwen hierin. Ondertussen wordt in de samenleving de burgerlijke moraal belangrijk. Hierbij staat het ideale gezin centraal waarbij vader de kostwinnaar is die voor zijn gezin zorgt op financieel gebied, terwijl de vrouw het huishouden regelt en een warm gezinsleven biedt (Dahrendorf, 1978, p. 22). Volgens Van Lierop-Debrauwer (1996, p. 98) is de eerste Nederlandse meisjesroman *De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782) van Wolff en Deken. Op dat moment is er echter nog geen sprake van een genre meisjesboeken. Dit genre ontwikkelt zich wel tijdens de negentiende eeuw. Dahrendorf (1978, p. 34) ziet daarbij twee ontwikkelingen, de zogenoemde 'bakvisboeken' en de moralistische boeken. De vertaling van *Little Women* van Louisa May Alcott die in 1876 verschijnt, staat model voor de bakvisboeken die daarna ook in Nederland steeds meer verschijnen (Van Lierop-Debrauwer, 1996, p. 98). Hoewel in die boeken de nadruk ligt op avontuur en plezier (Ros & Jonckheere, 2014, p. 249), is het moralisme niet helemaal verdwenen. De onderliggende boodschap over hoe meisjes zich in de samenleving zouden moeten gedragen is altijd aanwezig (Dahrendorf, 1978, p. 33; Van Lierop-Debrauwer, 1996, p. 98).

Hoewel haar onderzoek gaat over de ontwikkelingen in Groot-Brittannië, is ook Kimberley Reynolds (1990, p. xx) van mening dat pas aan het eind van de negentiende eeuw van jongens- en meisjesboeken als aparte genres gesproken kan worden. Deze ontwikkeling kon plaatsvinden onder meer omdat het begrip 'adolescent' in deze tijd zijn oorsprong vond. Door deze uitgestelde volwassenwording van kinderen, ontstond een nieuwe markt waarop uitgeverijen commercieel actief werden. Reynolds geeft aan dat jongensboeken meer literair aanzien genoten dan meisjesboeken. Deze boeken werden door zowel jongens als meisjes gelezen. Meisjesboeken daarentegen waren specifiek gericht op meisjes en werden over het algemeen niet door jongens gelezen. De jongensboeken die een hogere literaire waardering kregen, waren meestal ook bedoeld voor lezers uit de betere milieus. Daar staat tegenover dat meisjesboeken sowieso een lagere literaire waardering kregen, ongeacht het milieu waaruit hun lezers kwamen (Reynolds, 1990, pp. xvi-xviii).

Meisjes uit de hogere en middenklassen hadden meestal meer tijd voor lezen dan jongens, en werden ook aangemoedigd om te lezen. Het werd een geschikt tijdverdrijf gevonden. Arbeiderskinderen moesten zoveel mogelijk meewerken, zowel thuis als in een bedrijf of fabriek. Hoewel lezen als een geschikt tijdverdrijf werd gezien, was het niet de bedoeling dat meisjes literatuur lezen die opstandig kon maken, of die ze aan het twijfelen kon brengen over de manier waarop er met meisjes en vrouwen werd omgegaan (Reynolds, 1990, pp. 24-25). Vanaf het begin is de socialisatie van meisjes - in de zin van aanpassing aan de maatschappelijke verwachtingen - dan ook het belangrijkste doel geweest van meisjesboeken (Van Lierop-Debrauwer, 1996, p. 98). De lezers moesten zich conformeren aan de heersende maatschappelijke normen en waarden, en deze boeken werden daar uitermate geschikt voor gevonden. Dat meisjes minder kieskeurige lezers zijn dan jongens, en dus ook geregeld boeken lezen die niet geschikt voor hen werden gevonden, deed daar niets aan af. Integendeel, hierdoor werd de ontwikkeling van meisjesboeken die het goede voorbeeld gaven, alleen maar meer gestimuleerd (Reynolds, 1990, p. xx).

Vanaf het begin was er echter ook kritiek op de scheiding tussen jongens- en meisjesboeken. Zo geeft J.W. Gerhard, in 1905, aan dat het een 'grote dwaasheid is' om dit onderscheid te maken. Als iets goed genoeg is voor jongens, dan is het dat ook voor meisjes en omgekeerd. Hij let vooral op de esthetische kwaliteiten die bij het scheiden van jongens- en meisjesboeken verloren gaan (in Linders & Duijx, 1991, p. 37; Holtrop, 1989, p.409). Ook Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom liet zich kritisch uit over deze scheiding. Bij haar gaat het vooral om de inhoud van de meisjesboeken. Lezers van deze boeken kregen het beeld van meisjes die niets liever wilden dan trouwen. Ze werden als afhankelijk en onderdanig voorgesteld. Volgens Wibaut-Berdenis van Berlekom moesten boeken

meisjes 'kracht en flinkheid, gevoel voor eigenwaarde en een heerlijk zelfvertrouwen schenken.' (Ontleend aan Linders & Duijx, 1991, p. 56). Deze kritiek had in eerste instantie geen effect. Pas bij het verschijnen van de serieuzere meisjesboeken lijkt de inhoudelijke boodschap waar Wibaut-Berdenis van Berlekom zo tegenin gaat, te veranderen (Linders & Duijx, 1991, p. 56). We weten dat meisjesboeken opvattingen bevatten over hoe meisjes (behoren) te zijn. Maar wat zijn nu eigenlijk die opvattingen?

1.4.2. Maatschappelijke opvattingen over vrouwen en meisjes

Door middel van boeken kan een kind een beeld krijgen van de verwachtingen die de maatschappij heeft van hem of haar. Ze leren ook zichzelf beter kennen. Het lezen van boeken wordt gezien als belangrijk hulpmiddel voor de identificatie en bevestiging die nodig zijn om een zelfbeeld op te bouwen. Door de scheiding van jongens- en meisjesboeken werd deze identificatie met wat volwassenen in de maatschappij van een meisje of jongen verlangden alleen maar groter (Reynolds, 1990, p. 40). In de meisjesboeken stond namelijk een bepaald vrouwbeeld centraal waaraan meisjes moesten voldoen, er werd duidelijk gemaakt welke beroepen geschikt waren om uit te oefenen, en hoe de relatie tussen vrouw en man behoorde te zijn. Daarnaast werd meisjes het beeld gegeven van een zorgzame moeder en liefhebbende echtgenote (Reynolds, 1990, p. 94; Ros & Jonckheere, 2014, pp. 252-253). In de eerste helft van de twintigste eeuw verlangt de maatschappij passiviteit van meisjes en een ondergeschikte rol aan de man. Zij heeft geen eigen identiteit, behalve die van liefhebbende moeder en echtgenote (Van Lierop-Debrauwer, 1996, p. 99).

Dat vrouwbeeld werd echter niet door iedereen zonder meer geaccepteerd. In de negentiende eeuw vond in de Engelse volwassenliteratuur al een omslag plaats in de manier waarop vrouwelijke personages werden vormgegeven. Ze werden rebelser en kregen vaak ook de rol van heldin (Reynolds, 1990, p. 97). In de Nederlandse vrouwenromans daarentegen was die tendens volgens Van Boven (1992, pp. 86-87) niet waarneembaar. Nederlandse vrouwenromans speelden zich veelal in huiselijke situaties af. De auteurs schrijven over het innerlijk van de vrouw, meestal het burgerlijke leven, waarbij de liefde een grote rol speelt. Door critici werden de vrouwelijke auteurs van deze boeken verweten dat ze zich teveel bezighielden met de burgerlijke moraal, waar de meeste lezers tegen 1930 genoeg van hadden. Als een vrouwelijke auteur van een vrouwenroman een kritisch geluid liet horen ten opzichte van de burgerlijke moraal, werd haar dit ook niet in dank afgenomen door de critici. Van Boven (1992, p. 90-93) signaleert echter ook dat naast burgerlijkheid er wel degelijk maatschappelijke kwesties in vrouwenromans voorkwamen, zoals de vrouwenemancipatie en de vrouwenbeweging. Door mannelijke critici werden deze kwesties echter niet gerekend tot de maatschappelijke vraagstukken, maar tot zaken die zich beperkten tot het huiselijke dat in vrouwenromans behandeld werd.

In meisjesboeken lijken sommige ideeën over vrouwen uit de volwassenenliteratuur overgenomen te worden, zoals de rebelse meisjes en de onaardige meisjes, maar uiteindelijk blijken de boeken volgens Reynolds (1990, p. 98-99) toch vast te houden aan de traditionele representatie van de vrouw, als de vrouwelijke hoofdpersonages weer tot inkeer komen en zich schikken in de rol die de maatschappij van hen verlangt. Ze signaleert een aantal mogelijke oorzaken: de conservatieve houding van de jeugdliteratuur in het algemeen, de afwijzing van progressievere boeken door uitgeverijen, de kerk² en scholen en het type vrouw dat opriep tot vrouweneducatie. Dat waren

² In de Middeleeuwen was de Kerk verantwoordelijk voor het onderwijs. Tijdens de Verlichting begon de Kerk zich zorgen te maken over de opkomst van moralistische deugdenboeken. Om daar het hoofd tegen te bieden begonnen ze met de uitgaven van zondagsschoolboekjes en later ook jeugdliteratuur. Zowel de Katholieke als Christelijke Kerken waren bang voor de verderfelijke invloed van 'neutrale' literatuur. Vooral de jeugd kon daardoor negatief beïnvloed worden en dat werd bestreden met onder meer de oprichting van een Keurraad die literatuur voor de jeugd beoordeelde. Met een Keurstempel wist men dat het een 'goed Rooms' boek was (Dane & Ghesquière, 2014, pp. 58-67).

voornamelijk vrouwen die vasthielden aan het traditionele vrouwbeeld uit de Victoriaans tijd. Rebelse meisjes komen wel in meisjesboeken voor, omdat rebellie paste in het beeld dat de volwassenen van de puberteit hadden. Dat rebelse gedrag wordt toegestaan, mits het meisje op weg naar de volwassenheid zich uiteindelijk maar aanpaste aan de rol die ze later moest vervullen - die van een liefhebbende moeder en echtgenote (Ros & Jonckheere, 2014, p. 253).

1.5. Ontwikkelingen in meisjesboeken tijdens het Interbellum

Gedurende het Interbellum was er een groot aanbod aan meisjesboeken. Holtrop (1989, p.415) laat zich niet al te positief uit over dit grote aanbod, zo heeft ze het over “tallose onzinboeken.” Maar gelukkig bestaan er volgens haar ook enkele uitschieters, waaronder de boeken van Cissy van Marxveldt en Diet Kramer (Holtrop, 1989, pp. 415-419). Kwantiteit lijkt deze jaren dus niet het probleem, wel de kwaliteit van de aangeboden meisjesboeken. Amusement komt in veel boeken voorop te staan, wat het plot meestal niet ten goede kwam (Ros & Jonckheere, 2014, p. 258). Omdat de boodschap die meisjesboeken willen overbrengen gebaat is bij een goed plot, verlangden critici kwaliteit (Reynolds, 1990, p. 94).

Al tijdens het Interbellum kwam er een reactie op de roep om jongens- en meisjesboeken van goede kwaliteit. Om deze te verhogen én nieuwe auteurs een platform te bieden, schrijft uitgeverij Van Holkema & Warendorf in zowel 1928 als 1932 een prijsvraag uit. De auteur van het Beste Jongens- en het Beste Meisjesboek zal fl. 1000,- winnen. De vier beste boeken uit ieder genre worden uitgegeven in de serie ‘Bekroonde Boeken voor jongens en meisjes.’ In 1928 gaat het om de volgende boeken: *Wij, met ons vijven, in Rome* van Tine Cool, *Het beugeljong* van Anna Hers, *Ons Honk* van Diet Kramer en *Didi’s avonturen* van Chr. Moresco-Brants. In 1932 zijn de vier beste meisjesboeken: *Beroepsfilm* van R.W. Doodewaard-Godschalk, *Grootter worden* van Anna Hers, *Zeedistels* van Jet Lubber en *Aan Wal* van C. Asscher-Pinkhof (Linders & Duijx, 1991, pp. 43-50).

1.5.1. Het serieuze meisjesboek

Rond de jaren dertig verschijnen er volgens Linders & Duijx (1991, p. 61) steeds meer meisjesboeken die serieus van toon en inhoud zijn. In deze boeken draait het niet zozeer meer om de lol, maar gaat het bijvoorbeeld over arbeid, economische crises, maar ook nog steeds over relaties en het toekomstige leven als ‘vrouw van’. Ze lijken werkelijkheid van de Nederlandse samenleving uit die tijd te weerspiegelen. Lezers worden op deze manier voorbereid op hun toekomstige taak in de maatschappij. Aan bod komen nu ook meisjes die werken niet alleen maar zien als tijdsvulling voor het huwelijk. De redenen waarom ze werken verschillen vaak wel. Meestal is het vanwege de economische situatie thuis, soms omdat de hoofdpersoon uit een gegoed milieu komt, maar zo graag eens zelf wil werken (Ros, 2009 , p. 122). Bij de prijsvraag uit 1932 van uitgeverij Van Holkema & Warendorf zijn de vier beste meisjesboeken allemaal serieuze meisjesboeken (Linders & Duijx, 1991, p. 50). Het winnende boek *Beroepsfilm* van R.W. Doodewaard-Godschalk bevat bijvoorbeeld allemaal korte verhalen die verschillende beroepen voor meisjes belichten. Het lijkt er dus op dat de maatschappelijke veranderingen in de samenleving op het gebied van werk, scholing en toekomstperspectief, bij dit subgenre al enige invloed heeft gehad op de inhoud van de boeken. In welke mate dat het geval is zal in deze thesis verder worden onderzocht. Betekende dit nu ook dat deze boeken als (jeugd)literatuur serieus genomen werden?

1.5.2. Lectuur of literatuur?

Vrouwenromans werden begin twintigste eeuw nog gerekend tot de literatuur, maar onder invloed van de Dertigers en hun dubbele kritische moraal ten opzichte van vrouwelijke auteurs en vrouwenromans, veranderde dit en verdwenen de vrouwenromans naar de lectuur (Van Boven, 1992). Bij meisjesboeken lijkt deze ontwikkeling trager te verlopen. Hoewel Reynolds (1990) aangeeft

dat meisjesboeken in Groot-Brittannië al vanaf het begin behoren tot de lectuur, is de waardering voor sommige meisjesboeken in Nederland groot genoeg om ze tot de canon van de jeugdliteratuur te rekenen. Te denken valt hierbij aan *Schoolidyllen* van Top Naeff (1900), of de boeken van Cissy van Marxveldt. Pas na de Tweede Wereldoorlog verdwijnen meisjesboeken helemaal naar de lectuur (Ros & Jonckheere, 2014). Volgens Van Boven (1992, pp. 255-276) worden boeken van vrouwelijke auteurs om meerdere redenen als literair minder waardevol gezien. Allereerst werden vrouwenromans als een apart genre beoordeeld door critici en kregen ze weinig tot geen aandacht in toonaangevende literaire tijdschriften. Ten tweede voldoen de boeken niet aan de eisen van de Dertigers en andere critici. Ze gaan vooral over het innerlijk van vrouwen, in een burgerlijk vrouwenleven. De Dertigers willen juist een internationalere blik en maatschappelijke betrokkenheid. Ten derde is de positie van vrouwen in de samenleving een criterium om vrouwenromans strenger te beoordelen. Vrouwen zouden subjectief zijn en dus niet in staat een “objectief beeld van de werkelijkheid” te geven (Van Boven, 1992, p. 259). Van Boven heeft het hier over de auteurs van vrouwenromans, maar er is geen reden om aan te nemen dat dit in mindere mate geldt voor auteurs van meisjesboeken. Het verschil in waardering binnen het jeugdliteraire veld is voor deze auteurs echter wel groter. Binnen de jeugdliteratuur zijn normen en waarden die in de boeken naar voren komen, toch belangrijker dan in de volwassenenliteratuur (Linders & Duijx, 1991, p. 61). Deze normen en waarden staan niet vast. Als er veranderingen in de samenleving optreden kunnen normen en waarden hierdoor beïnvloed worden. Het is daarom belangrijk om te kijken welke veranderingen er nu plaats vinden in de Nederlandse maatschappij tijdens het Interbellum.

1.6. De Nederlandse maatschappij tijdens het Interbellum

Om de veranderingen te begrijpen die plaatsvinden in Nederland tijdens het Interbellum, is het belangrijk kort na te gaan wat aan deze periode voorafging. Welke veranderingen zijn van betekenis geweest voor de jaren twintig en dertig?

In 1900 werd de Leerplichtwet aangenomen die verplichtte dat kinderen minimaal zes jaar onderwijs moesten volgen. Middelbaar onderwijs werd pas verplicht in 1969. De liberale regering die de Leerplichtwet aannam, vond dat het geloof geen deel moest uitmaken van het lager onderwijs. Katholieke en protestantse tegenstanders van de Leerplichtwet waren het daar niet mee eens en de ‘Schoolstrijd’ was een feit. Politici van beide geloofsrichtingen verzetten zich tegen het verschil tussen openbare scholen die overheidssubsidie kregen en de ‘bijzondere’ (godsdiensstige) scholen die daarvoor niet in aanmerking kwamen en eisten een gelijke behandeling omdat ze anders niet aan de hoge kwaliteitseisen voor onderwijs konden voldoen. In 1917 kwam een eind aan het conflict met de toekenning van financiële steun aan beide typen scholen. Daarvoor was wel een grondwetwijziging nodig. In hetzelfde jaar werd het algemeen kiesrecht voor mannen bij wet geregeld, twee jaar later gevolgd door kiesrecht voor vrouwen (Schuursma, 2000; Wilschut, 2006).

De schoolstrijd zorgde ervoor dat katholieken, protestanten en socialisten zich organiseerden om samen sterker te staan. Na het conflict bleef de samenwerking bestaan, niet langer meer om samen sterk te staan tegenover de liberalen, maar om hun eigen achterban te organiseren in een snel veranderende samenleving (Wilschut, 2006). Dit vormde het begin van de verzuiling, die tijdens het Interbellum alleen maar grotere proporties aan zou nemen.

Van verdere invloed op ontwikkelingen in het Interbellum was natuurlijk de Eerste Wereldoorlog. Hoewel Nederland neutraal bleef, vereiste dit een uiterst zorgvuldige politieke balans. Als Duitsland, Groot-Brittannië of Frankrijk een actie zouden opvatten als steun aan de ander, zou dit reden voor een invasie kunnen zijn. Op die manier moesten politici door de oorlog manoeuvreren met hun buitenlandse politiek. Naast die behoedzaamheid zorgde de Eerste Wereldoorlog ook voor economische problemen. De internationale handel, waar Nederland grotendeels op leunde was bijna

geheel weggefallen, en het land moest veel meer op zijn eigen industrie en productie vertrouwen. Probleem was echter dat we die, doordat we vooral internationale handel dreven, niet voldoende hadden ontwikkeld (Knegtmans, 1989; Wilschut, 2006).

1.6.1 De economische situatie

Aan het begin van het Interbellum was de economische situatie slecht. Door het gebrek aan handel lag de productie van grondstoffen en andere producten (bijna) stil. Nederland realiseerde zich dat het meer zelf moest doen om niet zo afhankelijk te zijn van andere landen. Economisch ging het beter vanaf 1925, toen de internationale economie een bloeiperiode beleefde. Dit herstel duurde echter maar tot 1930. Door de val van de koers op Wall Street New York, op 24 oktober 1929, ontstond er wereldwijd een crisis. In Nederland werd de landbouw als eerste getroffen, omdat zij hun duurere producten niet meer in het buitenland kwijt konden, en goedkope buitenlandse producten wel in Nederland verkocht werden (Wilschut, 2006). Nederland had in 1925 de goudstandaard ingesteld, waardoor het nu moeilijker werd om te concurreren met landen die hier niet aan vasthielden. De regering wilde in eerste instantie deze standaard niet loslaten, want dat zou een devaluatie van de Nederlandse munt betekenen. De voornaamste maatregelen die zij troffen waren bezuinigingen om de staatsuitgaven te verlagen. In 1932 vertoonde de rijksbegroting voor het eerst sinds 1923 weer een tekort (Knegtmans, 1989, p. 36). De regeringspartijen, onder leiding van Colijn, waren ervan overtuigd dat de crisis wel weer opgelost zou worden als de valuta stabiel bleef en er weer vrije toegang tot de nationale markten kwam. De bevolking moest zich maar aanpassen aan de crisis. De toepasselijke naam voor deze koers was dan ook de aanpassingspolitiek (Knegtmans, 1989, p. 113).

De regering verlaagde enkele malen de ambtenarenlonen om zo de rijkskosten laag te houden. Werklozen ontvingen wel 'steun', maar dit werd precies berekend aan de hand van een aantal factoren. Als iemand anders in je gezin nog wel werk had, dan werd je al gekort op de steun. Kinderen die niet meer naar school hoefden te gaan, moesten werken om het gezin te ondersteunen (Wilschut, 2006, p. 40).

Het duurde nog tot 1936 voordat Nederland de goudstandaard ook losliet, als laatste land. Een devaluatie van 20% volgde, waarna een korte economische opleving plaatsvond die in 1938 echter alweer stopte. Toen begon namelijk een nieuwe depressie, mede onder invloed van de 'Anschluss' in Oostenrijk en de Sudetencrisis (Knegtmans, 1989, p. 187:216).

1.6.2. Onderwijs

Door de Leerplichtwet moesten kinderen in ieder geval zes jaar onderwijs volgen. Vervolgonderwijs was niet verplicht, maar groeide wel snel. In 1863 werd de eerste Hogere Burger School (HBS) opgericht. Eerder was er alleen het gymnasium dat voorbereidde op een studie aan de universiteit. Het onderwijs op de HBS was gericht op geschoolde beroepen (Wilschut, 2006). Voor meisjes werd in 1867 de eerste Middelbare Meisjesschool (MMS) opgericht. Met toestemming mochten meisjes ook naar een HBS, maar wel pas vanaf 1871. Nog later, in 1876 werden ook gymnasia en universiteiten toegankelijk voor meisjes (Steegh, Vergunst, & Walhain, 1998). Het uitgebreid lager onderwijs (ulo) en het meer uitgebreid lager onderwijs (mulo) werd in 1916 officieel erkend door de Staat. In 1917 bood ook de HBS toegang tot de universiteit, waardoor het verschil met de meisjes-HBS, of MMS, groter werd (Bakker, Noordman, & Rietveld-van Wingerden, 2006, p. 530).

In 1921 werd de Leerplichtwet veranderd, en gold voortaan de grens van minimaal zeven jaar onderwijs (Schuursma, 2000, p. 63). De inkomensafhankelijke toelating tot scholen werd in het begin van het Interbellum afgeschaft, maar 'bijzondere' scholen bleven vaak duurder (Schuursma, 2000, p. 310). Het systeem van lager, middelbaar en hoger onderwijs was bedoeld om door te kunnen stromen. Alleen sloten de opleidingen niet zo goed op elkaar aan, en was er het milieuverschil dat

doorstroming vaak nog tegenhield. Meisjes volgden meestal ook alleen maar het lager onderwijs. Dit had meerdere redenen, ten eerste de gedachte dat ze later toch voor het gezin moest zorgen en dat verder onderwijs daar niet echt noodzakelijk voor was, en ten tweede dat er minder opleidingsmogelijkheden waren die geschikt voor ze werden geacht. In 1938 volgde bijvoorbeeld nog steeds 65% van de meisjes alleen lager onderwijs (Bakker, Noordman, & Rietveld-van Wingerden, 2006, pp. 534-536). Het aantal kinderen dat vervolgonderwijs volgde, nam gedurende het Interbellum wel toe, maar een echte grote vlucht namen de aantallen pas na de Tweede Wereldoorlog. Zo volgde in 1930 27% van de twaalf-tot negentienjarigen onderwijs, maar in 1960 was dat aantal opgelopen tot 84% (Bakker, Noordman, & Rietveld-van Wingerden, 2006, p. 223).

1.6.3. Verzuiling

Het begrip verzuiling heeft enkele betekenissen. Janneke Adema (2004, p. 265) onderscheidt er vier. Ten eerste slaat het begrip verzuiling “op het proces (het ontstaan en de uitbreiding van de verzuiling)”, ten tweede op “een stand van zaken (de verzuilde samenleving)”. Ten derde is het “een metafoor voor een bepaalde politieke samenwerkingsvorm” en ten vierde “een metafoor voor een (sociaal/politiek/culturele) periode in de Nederlandse geschiedenis.”

Er worden vier zuilen onderscheiden, namelijk de rooms-katholieke, orthodoxe protestante, socialistische en neutrale zuil. Deze verzuiling begon eigenlijk als partijpolitiek, maar kwam ook daarbuiten op gang. De eerste twee zuilen worden in de politiek meestal als de confessionelen aangeduid, of de ‘Coalitie’, naar de samenwerking die zij vormden om onder meer de schoolstrijd te voeren (Knegtmans, 1989, p. 16). De neutrale, of algemene zuil bestond uit mensen die niet orthodox protestants, rooms-katholiek of socialistisch waren. Meestal waren ze liberalen. De zuilen groepeerden zich in instellingen en verenigingen, maar er was geen sprake van een grote overkoepelende organisatie per zuil. De jeugd werd door de zuilen beschouwd als belofte voor de toekomst. Tijdens het Interbellum waren jeugdbewegingen dan ook talrijk aanwezig (Wilschut, 2006). Hoewel de zuilen meestal worden gezien als naar binnen gekeerde groeperingen, die zich probeerden te beschermen tegen de moderniteit, blijkt de realiteit genuanceerder. De zuilen zijn inderdaad naar binnen gericht, omdat zij binnen de eigen zuil “eenheid en consensus nastreefden” (Adema, 2004, p. 279) maar ze zijn tegelijkertijd ook naar buiten gericht omdat iedere zuil de nieuwe samenleving die ontstond door de modernisering, vormgaf. En de zuilen gaven ieder “een andere invulling van de nationale identiteit” waardoor ze het nationale gevoel meehielpen tot stand te komen (Adema, 2004, p. 280).

1.6.4. De rol van de vrouw in de samenleving

Ongeacht tot welke zuil je behoorde, overheerste het idee dat vrouwen thuis hoorden (zie ook 1.4.2.), om kinderen te krijgen en deze op te voeden, zorgend voor haar man. De man was kostwinner en hoofd van het gezin (Blom, 1993, p. 32). Als alleenstaande vrouw was je namelijk aangewezen op je familie om voor je te zorgen. Als je dat niet wilde en ook niet veel geld bezat, werd het lastig om een woonruimte te vinden. Deze waren namelijk vooral voor gezinnen en eventueel alleenstaande mannen bedoeld (Schuursma, 2000, p. 60).

Het huwelijk werd door veel vrouwen als een logische stap in het leven gezien. Door te trouwen kreeg de vrouw ook zekerheid. Doordat het gezin als hoeksteen van de samenleving werd beschouwd kreeg je als vrouw ook het idee dat je een nuttige bijdrage leverde aan de maatschappij. Zeker vanuit religieuze hoek werd het huwelijk gepromoot.

In de negentiende eeuw maakt het idee van het economische huwelijk plaats voor het huwelijk op basis van genegenheid. In eerste instantie bij de gegoede burgerij, aan het eind van de negentiende eeuw, begin twintigste eeuw ook bij de arbeiders en boeren. Het huwelijk uit affectie zou een goed middel zijn om de pijn te verzachten dat vrouwen minder in te brengen hadden.

Mannen hadden ten slotte de zeggenschap over zowel kinderen als hun vrouw. Pas in 1907 kregen vrouwen het recht om eigen verdiend geld uit te mogen geven, mits ze het besteedde aan het gezin (Schuursma, 2000, pp. 55-58). Door deze ongelijke positie tussen man en vrouw zou het liefdevolle huwelijk moeten helpen om de situatie beter te maken voor de vrouwen.

Voor het huwelijk begonnen veel meisjes uit de lagere sociale klassen al zo tussen hun twaalfde en veertiende jaar met werken. Vaak als dienstmeisje, later ook veel in fabrieken. En ook thuis moesten meisjes meestal vaak meewerken. Ze waren geliefde arbeidskrachten, onder meer omdat ze goedkoper waren dan mannen. Als de vrouwen eenmaal gingen trouwen, moesten ze stoppen met het buitenshuis werken. Thuiswerken mochten ze vaak nog wel, ook vanuit de kerk, maar hun voornaamste taak lag toch vooral binnen het gezin. Onderwijzeressen en ambtenaressen die gingen trouwen, of getrouwd waren kregen altijd ontslag (Schuursma, 2000, p. 67).

Voor vrouwen uit de betere milieus lag de situatie net wat anders. Als ze al buitenshuis gingen werken, dan mocht het maar in enkele beroepen die 'net' genoeg waren. Zo mochten deze vrouwen wel werken als onderwijzeres, in de bibliotheek, of ze mochten iets in de kunst en literatuur doen. Maar liever nog moesten ze in het huwelijk treden en thuis voor het gezin zorgen (Schuursma, 2000, p. 59).

In dat huishouden vinden ook veranderingen plaats. Zo is er in de jaren twintig door technische vooruitgang een rationalisering op gang gekomen op het gebied van het huishouden. Deze rationalisering hield in dat er tijd in het huishouden bespaard kon worden door het zo efficiënt en net mogelijk uit te voeren. Hiervoor werd gebruik gemaakt van nieuwe technische ontwikkelingen. Denk bijvoorbeeld aan betere keukens met nieuwe apparatuur en een slimme indeling, of de uitvinding van de stofzuiger. De vrouw zou zo meer tijd over houden voor het gezin, en kon besparen op dienstmeisjes, die ook nog eens moeilijker te krijgen waren. Dat laatste had als voornaamste oorzaak dat meisjes meer kansen hadden op de arbeidsmarkt, en zo dus makkelijker werk konden vinden met betere werktijden en een hoger loon dan een dienstbetrekking. In 1922 werd bij wet de werkdag van 8 ½ uur geregeld, zij het niet voor alle beroepen. Dienstmeisjes en winkelbedienden moesten vaak tien tot twaalf uur per dag werken (Schuursma, 2000, p. 70).

Al met al was de rol van de vrouw dus wat tweeslachtig. Er werd van veel vrouwen verwacht dat ze werkten om het gezin mee te onderhouden, anderzijds moesten ze vooral thuis met het gezin bezig zijn zodra ze getrouwd waren. Daarnaast kregen ze ook minder loon en werden lang niet alle beroepen die ze mochten uitoefenen door wetgeving geregeld. Voor vrouwen uit de betere milieus kwam daar nog bovenop dat veel beroepen niet 'net' genoeg werden bevonden om te mogen uitoefenen. En het huwelijk was in die kringen ook vaak een teken van status.

Wat betreft de opvoeding overheerste tot in de jaren dertig het morele denken. Ouders en onderwijzers waren het gezag, en kinderen moesten daar niet aan tornen. Dit werd niet in stand gehouden met streng straffen, maar met zogenaamd 'liefdevol leiden'. Dit zat tussen streng straffen en veel toegeven in. Ouders moesten vooral het goede voorbeeld geven, zodat kinderen dit konden nadoen. Meisjes moesten thuis meehelpen en ouders bepaalden ook of kinderen buiten mochten spelen, of dat zij zich bij een club of vereniging konden aansluiten (Bakker, Noordman, & Rietveld-van Wingerden, 2006, p. 277;293).

1.6.5. Vervoer

Tijdens het Interbellum veranderde het vervoer. Zo werd de fiets voor steeds meer mensen een vervoersmiddel, en was het door het model ook voor vrouwen handig in het gebruik. Met de fiets waren mensen niet meer gebonden aan hoever zij konden lopen, of met paard en wagen konden komen. Mensen werden veel mobieler, waardoor de woon-werk afstand vergroot kon worden (Schuursma, 2000, p. 26). Ter vergelijking, in 1925 waren er ongeveer 2 miljoen fietsen in Nederland, maar in 1939 al zo'n 4 miljoen (Wilschut, 2006, p. 16).

Ook het treinverkeer ontwikkelde zich, waardoor de reistijd voor passagiers aanzienlijk verkortte. In de jaren twintig werden steeds meer lijnen geëlektriseerd, waardoor er meer treinen sneller over meer trajecten konden rijden. In 1921 werden de twee maatschappijen Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij en de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen samengevoegd tot de Vereenigde Nederlandsche Spoorwegen, waardoor het spoor deels staats eigendom werd (Schuursma, 2000, p. 27).

In de jaren twintig kwamen de particuliere auto, de autobus en de vrachtauto meer in zwang. Uiteindelijk werd in 1927 het Rijkswegenplan opgesteld, wat zorgde voor een betere infrastructuur (Schuursma, 2000, p. 29). Op die manier konden meer automobilisten van de auto gebruik maken. Zo waren er in 1925 zo'n 20.000 auto's in Nederland, maar in 1940 was dit aantal gegroeid tot zo'n 100.000 (Wilschut, 2006, p. 34).

1.6.6. Communicatie

Tijdens het Interbellum raakte de telefoon in zwang. Veel mensen gaven hier de voorkeur aan, want je kon direct met de ander praten alsof diegene bij je in de kamer was. Een telegram was wat dat betreft toch omslachtiger. In eerste instantie wordt de telefoon gepromoot voor zakelijke en korte gesprekken. Het was eigenlijk niet de bedoeling dat de telefoon gebruikt werd voor het onderhouden van sociale contacten (De Wit & Hermans, 2002). In de jaren twintig nam overheidsbedrijf PTT steeds meer particuliere en gemeentelijke telefoondiensten over, om de komende groei en eventuele problemen, te kunnen opvangen. Vanaf 1929 vindt er zelfs al een automatisering plaats binnen telefoondistricten. Met een vooruitziende blik, want al in 1930 vinden er in totaal zo'n 28 miljoen gesprekken plaats (Schuursma, 2000, p. 31).

Een massacommunicatiemedium is de radio. Pas tegen 1930 wordt deze echt populair bij particulieren. Probleem voor de verschillende zuilen in de samenleving was natuurlijk dat iedereen met de radio bereikt kon worden, en mensen dus weleens in aanraking zouden kunnen komen met gedachtegoed die tegen hun eigen geloof in ging. Om dit te voorkomen richtten de zuilen hun eigen omroepen op (Schuursma, 2000, p. 31). Zo ontstond in 1924 de Nederlandse Christelijke Radio Vereniging, NCRV, van de protestanten. In 1925 volgde de katholieken met de Katholieke Radio Omroep, KRO, en de socialisten met de Verenigde Arbeiders Radio Amateurs, VARA (Wilschut, 2006, p. 74). Het Rijk nam het besluit om de zenders over te nemen, maar om de programma's te laten maken door de omroepen. Hiervoor werd in 1930 het Radiozendtijdbesluit aangenomen dat de zendtijd keurig verdeelde over de omroepen (Schuursma, 2000, pp. 32-33).

1.6.7. Mode

In de periode voor het Interbellum bedekte de kleding van vrouwen het hele lichaam, en werd er vaak een korset gedragen (Hartmans, 2014). In de jaren twintig werd de mode voor vrouwen vrijer, en het korset verdwijnt. Rokken komen voortaan tot net boven de knie, en vleeskleurige zijden kousen zijn in. Iets geheel nieuws was de zogenoemde 'mode garçon' waarbij vrouwen mantelkostuums droegen die op herenmode leken. De traditie was altijd dat vrouwen vanaf hun zeventiende jaar het lange haar opgestoken droegen, maar in de jaren twintig kwamen kortere kapsels in de mode, waaronder bobbed of shingled haar (Zuurveen, 1996, pp. 482-483). Het modebeeld werd dus meer 'jongensachtig'. In de jaren dertig werd het echter weer 'vrouwelijker' in vorm en kwam krullend haar in de mode (Hartmans, 2014). Er kwam een duidelijker onderscheid tussen avondkleding en de functionele kleding voor overdag (Dresscode jaren 30, 2015). Bij de heren stond in de jaren twintig maatwerk centraal. De mannen droegen meestal maatpakken, waar met veel oog voor detail aan gewerkt was. Mannen uit de lagere klassen droegen vaak overjassen over goedkope overhemden en een overall. De pakken voor jongens hadden een lange of een korte broek. Om een beetje kleur aan te brengen in de mannenmode droegen de heren vaak een kleurige zakdoek

in hun borstzak (Dresscode jaren 20, 2015). In de jaren dertig kwamen er steeds meer confectiematen op de markt voor mannenkleding. Ook werd er niet altijd meer een hoed gedragen. Naast pakken droegen mannen ook steeds vaker sportieve kleding, zoals bijvoorbeeld de V-hals truien (Dresscode jaren 30, 2015). De nieuwe mode voor zowel vrouw als man was niet alleen bedoeld voor de elite in de samenleving, maar werd door goedkopere producties ook bereikbaar voor alle lagen van de bevolking. Als voorbeeldlanden voor de mode golden Amerika, Engeland en Parijs (Zuurveen, 1996, p. 484). Doordat de mode niet alleen maar voor de elite beschikbaar was, waren sommige groeperingen in de samenleving bang dat de verschillen in stand doorbroken zouden worden. Vooral binnen de rooms-katholieke kerk en de gereformeerden werd deze dreiging gevoeld. Daarnaast zou de nieuwe mode vrouwen afleiden van hun taak als (toekomstige) moeder (De Leeuw, 1993, pp. 153-154).

1.6.8. Vrijtijdsbesteding

Doordat er een grotere middenklasse ontstond door de groeiende welvaart in de jaren twintig, waren er meer mensen die van hun vrije tijd konden genieten. Dansen was bijvoorbeeld een geliefd tijdsbedrijf, en in balzalen en thé-dansants kon er gedanst worden. Ook thuis was dansen makkelijker geworden, door de grammofoon en radio (Zuurveen, 1996, p. 484). Dansen - en dan vooral de moderne dansen zoals Jazz en de Charleston - werden echter niet door iedereen goed ontvangen, want het zou slecht zijn voor de zedelijkheid (Schuursma, 2000, p. 92).

Bioscoopbezoek was een ander populair tijdverdrif, en veel mensen uit de lagere milieus gingen geregeld naar de bioscoop. Tot ongeveer 1930 ging het om stomme films, waarbij beeld en tekst elkaar afwisselden. Films zouden echter een bedreiging vormen voor kinderen, vanwege het geweld en het oppervlakkige vermaak dat ze boden. In 1926 kwam er wel een centrale filmkeuring die films verbood die in strijd waren met de goede zeden (Bakker, Noordman, & Rietveld-van Wingerden, 2006, p. 290).

Sporten werd in eerste instantie vooral door de betere milieus gedaan, vanwege de kosten en tijd die ermee gemoeid waren. De confessionelen waren echter bang voor 'sportverdwazing'. Het ging hier om het onzedelijke gedrag dat mogelijk werd opgewekt door het beoefenen van sport. Gevaren zagen zij in het gemengd sporten, de kleding en de grote nadruk op het menselijk lichaam. Uiteindelijk zagen ook de confessionelen wel in dat sport goed was voor de lichaamsbeweging en dat spel ook goede eigenschappen kon promoten - denk aan groepsbinding en samenwerken - maar dan moest het wel onder toezicht van een geestelijke en alleen met de eigen sekse (Schuursma, 2000, p. 86).

Rond 1930 was voetbal uitgegroeid tot een van de grootse sporten voor arbeiders en mensen uit de 'lagere' middenklasse. In Nederland waren toen bijna 100.000 mensen lid van een voetbalclub. Jongeren konden ook lid worden van jeugdbewegingen zoals de Arbeiders Jeugd Centrale (AJC) voor de socialisten, De Graal voor katholieke meisjes, of bijvoorbeeld de padvinderij. Voor deze laatste was wel veel vrije tijd nodig en ook een redelijk bedrag voor de kleding. Dat gold ook voor sommige andere groepen, dus niet alle jeugdbewegingen waren toegankelijk voor alle lagen van de bevolking (Wilschut, 2006, pp. 64-66). Vanaf de jaren twintig komen er ook steeds meer clubhuizen speciaal voor jongeren. Kinderen speelden verder nog graag buiten, of lazen een boek (Bakker, Noordman, & Rietveld-van Wingerden, 2006, p. 253;288).

1.6.9. Oorlogsdreiging

Nederland was in de jaren dertig vooral bezig met de crisisbestrijding, maar toen er in 1937 en 1938 een korte economische opleving kwam, verschoof de aandacht in de politiek van crisisbestrijding naar de dreigende acties van Duitsland (Knegtman, 1989, p. 217). Voor die tijd was het overheersende gevoel in Nederland dat Hitler nog niet zo slecht was, en dat hij Nederland beschermde tegen het communisme dat in Rusland aan de macht was (Van Galen Last, 1969, pp. 32-

33). De onvrede over de democratie die onder de bevolking heerste, had zijn uitwerking op de verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1935. De N.S.B. onder leiding van Mussert, kreeg toen bijna 8% van het totaal aantal stemmen van de bevolking. Men was vooral ontevreden over hoe weinig de huidige regering had gedaan aan de economische crisis, en aan het beschermen van de rechten in Nederlands-Indië (Van Galen Last, 1969, p. 59). Toen in 1936 de devaluatie van de gulden gevolgd werd door een economische opleving, begon de regering meer op de politieke situatie in Europa te letten. Ze werd waakzaam toen Hitler in 1936 het Rijnland bezette, in Spanje de burgeroorlog uitbrak en Italië Ethiopië veroverde (Van Galen Last, 1969, p. 69;81). Nederland koos er in 1936 voor om, net als tijdens de Eerste Wereldoorlog, neutraal te blijven met de gedachte dat ze dan net als toen veilig zouden zijn. Deze neutraliteit had mogelijk ook te maken met de economische relatie tussen Nederland en Duitsland (Knegtmans, 1989, p. 217). In 1939, na de Duitse inval van Polen, werden voor de zekerheid toch de mannen gemobiliseerd, net als tijdens de Eerste Wereldoorlog. Helaas waren de Nederlandse militaire wapens verouderd. Dit droeg zeker niet bij aan de motivatie van de mannen die gemobiliseerd waren (Zuurveen, 1996, pp. 534-536). De Nederlandse regering bleef geloven dat Hitler een bevriend staatshoofd was, en dat Nederland dus niet aangevallen zou worden (Van Galen Last, 1969, pp. 89-90).

Hoofdstuk 2: Onderzoekopzet, analysemodel en verantwoording corpus.

In de inleiding van het vorige hoofdstuk werd de onderzoeksvraag gesteld:

Hoe verhouden Nederlandse meisjesboeken uit het Interbellum zich tot de Nederlandse samenleving van die tijd?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden is een onderzoeksmethode en een analysemodel nodig.

2.1. Methode: narratologie

De narratologie wordt ingezet als methode van onderzoek. Deze verhaal- en verteltheorie komt door middel van een analyse van verhaalelementen tot “de inhoudelijke interpretatie van een verhaal” (Herman & Vervaeck, 2009, p. 11). De narratologie is bij deze thesis het instrument waarmee antwoord wordt gegeven op de vragen uit het analysemodel. Dat betekent dat de analyse van verhaalelementen in dienst staan van de thema’s die centraal staan in dit onderzoek naar de relatie tussen meisjesboeken en maatschappelijke werkelijkheid. Die thema’s zijn leidend. De verhaalelementen betreffen vertelstandpunten, focalisatie en structuuraspecten als tijd, ruimte, personages en motieven. Ze worden hieronder kort toegelicht.

2.1.1. Vertelsituatie en focalisatie

Franz Stanzel onderscheidt drie verschillende vertelsituaties. Het gaat hier om auctoriële vertelsituatie, waarbij een ik-verteller optreedt die boven het verhaal staat; de personale vertelsituatie, waar geen verteller aanwezig lijkt te zijn, maar je wel inzicht krijgt in wat personages denken en voelen, en de ik-vertelsituatie waarbij een vertellend en belevend ik voorkomt (Dorleijn & Van Boven, 2013, p. 221; Herman & Vervaeck, 2009, p. 41). Omdat iedere vertelsituatie beperkingen met zich meebrengt over wat een lezer te weten komt is het belangrijk om te weten met welke vertelsituatie je in een verhaal te maken hebt. Er kan namelijk sprake zijn van een onbetrouwbaar perspectief, wanneer je alleen informatie krijgt van een verteller die vanuit de ik-situatie vertelt. Je krijgt dan geen gedachten of gevoelens mee van andere personages tenzij deze ze uitspreken. Ook een personale verteller kan een verhaal kleuren, terwijl er geen verteller aanwezig lijkt te zijn.

Volgens Gérard Genette waren de vertelsituaties niet gedetailleerd genoeg, omdat er geen onderscheid werd gemaakt tussen het vertellen en zien. Hij heeft dit dan ook verder uitgewerkt en maakt onderscheid tussen de verteller en de waarnemer, ofwel de focalisatie (Dorleijn & Van Boven, 2013, p. 234). Met focalisatie bedoelt Genette dat je als lezer de informatie gefilterd krijgt aangeboden. Mieke Bal hanteert nog een verder onderscheid. Zij geeft aan dat er een focalisator binnen de tekst is en een gefocaliseerd object. Met dat laatste doelt ze op “datgene dat wordt waargenomen” (Dorleijn & Van Boven, 2013, p. 234). Door het bepalen van de vertelsituatie en de focalisator kan ook de ideologie uit een tekst geïnterpreteerd worden. Met ideologie wordt hier bedoeld “de ideeën, voorstellingen en beelden die vanzelfsprekend lijken, maar in feite gekleurd en partijdig zijn.” (Dorleijn & Van Boven, 2013, p. 262).

2.1.2. Tijd

Er kan op verschillende niveaus gekeken worden naar tijd. Op het niveau van de geschiedenis - de gebeurtenissen uit het verhaal in chronologisch verband - is de historische tijd van belang en de duur van de geschiedenis. Bij de duur van de geschiedenis gaat het om hoeveel tijd de gebeurtenissen in beslag nemen. Een verhaal kan bijvoorbeeld enkele jaren van een personage volgen en heeft dan een lange duur. De historische tijd is de tijd waarin de geschiedenis speelt. Van belang hierbij is ook de ruimte, wat samen wel de setting wordt genoemd (Herman & Vervaeck, 2009, p. 61). In deze thesis is de historische tijd het belangrijkste, aangezien het gaat om het beeld dat van het Interbellum wordt gegeven in meisjesboeken.

Op het niveau van het verhaal worden naar een aantal zaken gekeken. Allereerst de volgorde

van de gebeurtenissen zoals deze gepresenteerd worden. Is dit chronologisch of niet? De duur van het verhaal, hoeveel tijd neemt het vertellen in beslag? Hierbij wordt een link gelegd met het aantal woorden of pagina's die nodig zijn om gebeurtenissen te vertellen. De verhouding tussen deze duur en de duur van de geschiedenis bepalen ook de mate van spanning die in het verhaal voorkomt. Er kan sprake zijn van bijvoorbeeld versnelling en vertraging. Daarnaast wordt in het verhaal aandacht besteed aan signaalwoorden die tijdsverloop weergeven en aan de werkwoordtijden (Dorleijn & Van Boven, 2013, pp. 270-271). Er kan sprake zijn van een diffuus tijdsverloop, waarbij het voor de lezer niet duidelijk is hoelang de duur van de geschiedenis is, en ook niets van een precieze tijdsbepaling in het verhaal. Maar er kan ook sprake zijn van een gemarkeerd tijdsverloop, waarbij dus wel exact bepaald is wanneer de geschiedenis plaatsvindt en hoe lang de gebeurtenissen in beslag nemen (Dorleijn & Van Boven, 2013, p. 287).

2.1.3. Personages

In verhalen wordt onderscheid gemaakt tussen het hoofdpersonage ofwel de protagonist en bijfiguren. Deze personages kunnen een ontwikkeling doormaken, en dus een zogenoemd 'round character' vormen maar je hebt ook personages die geen ontwikkeling doormaken en 'flat characters' genoemd worden. De manier waarop personages worden beschreven kunnen helpen om een beeld van ze te krijgen. Bij een expliciete karakterisering worden vaak karaktereigenschappen opgesomd. Het kan hierbij gaan om zowel innerlijke als uiterlijke kenmerken.

De impliciete karakterisering geeft juist karaktereigenschappen weer door bijvoorbeeld de acties van een personage te bekijken, of de ruimtes waarin de persoon zich bevindt, maar ook het taalgebruik kan veelzeggend zijn (Herman & Vervaeck, 2009, p. 72). De lezer moet dit dus in de tekst interpreteren.

Een derde manier om een personage te karakteriseren is via analogie. Dit gaat via metaforische beelden die gebruikt worden om karaktereigenschappen te duiden. De naam van een personage kan een voorbeeld zijn van een metaforisch beeld (Herman & Vervaeck, 2009, p. 73). Personages zijn in ieder verhaal een belangrijke categorie, maar zeker in meisjesboeken, waar ze immers een voorbeeldfunctie vervullen voor de lezer.

2.1.4. Ruimte

De geschiedenis die verteld wordt, speelt zich in een bepaalde ruimte af. Deze omgeving maakt deel uit van de geschiedenis. Herman en Vervaeck (2009) spreken hier niet alleen over ruimte, maar over een tijdruimtelijke situering (p. 61). Acties en personages kunnen niet los van de setting gezien worden.

Volgens Van Boven en Dorleijn (2013) kan ruimte heel breed opgevat worden. Het gaat niet alleen om een vertrek in een huis, of woonplaats, maar ook om de ruimte waarin de historische tijd zich afspeelt. Zelfs het weer kan dan onderdeel uitmaken van de ruimte (p. 323). Deze brede opvatting wordt ook aangehouden in deze thesis.

Er kan sprake zijn van een gemarkeerde ruimte, of juist diffuus. In het eerste geval wordt de ruimte zeer precies aangegeven, en in het tweede geval blijft de ruimte waar gebeurtenissen zich afspelen, vaag. Bij het bepalen van de ruimte is de focalisator van belang. Deze bepaalt wat de lezer te weten komt en welke functie gegeven wordt aan de ruimte (Dorleijn & Van Boven, 2013, p. 325).

Er zijn verschillende functies van ruimte te onderscheiden. Binnen bepaalde genres is de onbekende ruimte een grote rol toebedeeld, zoals bij sciencefiction of historische romans. Ruimte kan ook onderdeel zijn van een sfeerbepalend decor. Om gebeurtenissen in gang te zetten, of personages bij elkaar te brengen kan ruimte gebruikt worden in de compositie van het verhaal. Denk bijvoorbeeld aan detectiveboeken. Een ruimte kan ook gebruikt worden om de karakterisering van een personage te ondersteunen. Het begrip belangenruimte gaat over de "semantische relatie tussen ruimte en personage(s) die bijdraagt aan de centrale betekenis van de roman". Er wordt dus

niet alleen iets duidelijk gemaakt over het personage, maar ook over de betekenis van het boek in zijn geheel. De ruimte kan ook het hoofdmotief ondersteunen op een directe manier, en niet via personages. Ook kan een ruimte en symbolische betekenis krijgen die het hoofdmotief van het boek verbeeldt (Dorleijn & Van Boven, 2013, pp. 326-330). De relatie tussen personages en ruimte is van belang in deze thesis, vanwege de verwachte rolpatronen in meisjesboeken.

Normaal gesproken staan bij een narratieve analyse ruimte en tijd los van elkaar (Nikolajeva, 2005, p. 136). Bakhtin gebruikt echter de term *chronotoop* om de - volgens hem - onlosmakelijk met elkaar verbonden elementen ruimte en tijd samen te nemen. Volgens Bakhtin is de setting de plek in de tekst waar het "narratieve en ideologische centrum" zich bevinden. In deze setting of *chronotoop* krijgen de personages en acties namelijk vorm (ontleend aan Herman & Vervaeck, 2009, pp. 61). Ieder genre heeft een eigen specifieke *chronotoop*, en een auteur kan ook een eigen *chronotoop* hebben (Nikolajeva, 2005, p. 136). De *chronotoop* van meisjesboeken wordt door Nikolajeva (2005, p. 139) omschreven als huiselijk, en de geborgenheid van de familie is daarbij erg belangrijk.

2.1.5. Motieven

Volgens Van Boven en Dorleijn (2013: 303) zijn motieven "betekenis dragende eenheden die in het verhaal zijn aan te duiden." Deze betekenis wordt door de lezer toegekend. Meestal gaat het bij motieven om herhalingen en/of tegenstellingen die in het verhaal terugkomen. Dat kan op verschillende niveaus, bijvoorbeeld in het taalgebruik, of door gebruik van ruimte. Motieven kunnen inzicht verschaffen in de normen en waarden die uitgedragen worden in meisjesboeken.

Binnen de verhaalmotieven wordt onderscheid gemaakt tussen concrete en abstracte motieven. Concrete motieven zijn in de tekst aan te wijzen. Je hebt verhaalmotieven, die een rol spelen in de fabel; vrije motieven die wel een rol spelen in het sujet maar niet in de fabel en leidmotieven, waarbij een woord, of woorden steeds herhaald worden in de tekst en die de lezer opvallen (Dorleijn & Van Boven, 2013, pp. 305-308).

Abstracte motieven zijn eigenlijk de concrete motieven die door de lezer met elkaar verbonden worden tot een abstracter idee. Belangrijkste hierbij is het hoofdmotief: wat is de betekenis van de tekst (door de lezer geconstrueerd) (Dorleijn & Van Boven, 2013, p. 310). Dit wordt soms ook wel het thema genoemd, maar aangezien er bij de opzet van deze thesis voor is gekozen om een analyse per thema's te maken wordt de term *thema* hier niet gebruikt in de plaats van hoofdmotief. De definitie van *thema* binnen deze thesis is: de belangrijkste inhoudelijke elementen van een verhaal, zoals bijvoorbeeld het thema 'school' of 'verzuiling'.

2.2. Het analysemodel

In het volgende hoofdstuk worden vijf Nederlandse meisjesboeken uit het Interbellum geanalyseerd. Het theoretisch perspectief is literatuursociologisch. Zoals in hoofdstuk 1 is uitgewerkt, wordt literatuur in deze thesis beschouwd als maatschappelijk verschijnsel. Centraal staat de relatie tussen meisjesboeken en werkelijkheid. Uitdaging is het idee dat literatuur een bepaalde maatschappelijke werkelijkheid verbeeldt. Literaire boeken worden bepaald door de historisch-sociale context waarin ze worden geschreven. De werkelijkheid zoals verbeeld in de meisjesboeken wordt vergeleken met de informatie uit historische bronnen over het Interbellum in Nederland, zoals beschreven in hoofdstuk 1. Centraal staat de socialisatie van meisjes/vrouwen in de samenleving van de jaren twintig en dertig.

Per boek wordt de verbeelding van maatschappelijke thema's geanalyseerd. Met behulp van de narratieve categorieën die in paragraaf 2.1 tot en met paragraaf 2.5 zijn toegelicht, wordt nagegaan wat er over gezegd wordt in meisjesboeken en hoe ze over het voetlicht worden gebracht. Vragen die hierbij een rol spelen zijn: (1) Worden de veranderingen als vanzelfsprekend gepresenteerd, of is er sprake van ironie of expliciet verzet tegen de ontwikkelingen? (2) Waar ligt de focus bij het vermelden van maatschappelijke thema's; op de verhaallijn of op de beschrijving van de

setting en tijd? Als de focus ligt op de verhaallijn zijn de thema's vooral impliciet aanwezig, en anders expliciet. (3) Welke overeenkomsten en verschillen zijn er tussen de boeken uit de jaren twintig en dertig voor wat betreft de verbeelding van de werkelijkheid? En (4) In welke mate is er sprake van veranderingen in de rol van de meisjes en vrouwen in de boeken?

Omdat de auteur in alle gevallen ook een vrouw is, wordt nagegaan wie zij is en wat haar maatschappelijke positie is. Hierbij gaat het onder meer om de volgende vragen: Uit welke sociale klasse komt de auteur, en uit welke levensbeschouwelijke hoek komt de auteur? Haar sociale status kan namelijk medebepalend zijn voor de verbeelding van de werkelijkheid.

Aangezien meisjesboeken een belangrijke socialisatiefunctie vervullen, kan door middel van de analyse inzicht gekregen worden in de maatschappelijke verwachtingen ten aanzien van meisjes en vrouwen in de jaren twintig en dertig.

2.3. Verantwoording Corpus

Uit het aanbod aan meisjesboeken die gepubliceerd zijn tijdens het Interbellum is voor dit onderzoek een selectie gemaakt. Daarbij stonden de volgende criteria centraal. Het eerste criterium is dat er tussen de vijf boeken telkens een tijdspanne van enkele jaren zit. Het tweede criterium is dat elk boek door een andere auteur geschreven moest zijn. Daarnaast moesten de boeken, het derde criterium, zich wel in Nederland afspelen, omdat de literaire verbeelding van maatschappelijke veranderingen in Nederland in dit onderzoek centraal staan. Het vierde criterium was de status van de boeken. Voorwaarde voor de selectie was dat de boeken in overzichtswerken van de laatste vijftientig jaar waren opgenomen, zoals *De hele Bibelebontse Berg* (1989), *Een Land van waan en wijs* (2014) of dat ze in hun eigen tijd tot de canon behoorden.

De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul gepubliceerd in 1919 komt voor in *De hele Bibelebontse Berg* en *Een land van waan en wijs*. Hetzelfde geldt voor Diet Kramer die bovendien nog genoemd wordt in *De Goede Kameraad* (Linders & Duijx, 1991). Van haar is *Stans van de vijfjarige* (1927) geselecteerd.

Sini Greup-Roldanus wordt genoemd in *Een Land van waan en wijs*, met de titel *De orchidee van 5A* (1924). Het eerste decennium van het Interbellum wordt door deze drie boeken gedekt.

Anna Hers was een van de winnaars van de prijsvraag die Van Holkema & Warendorf in 1932 voor de tweede maal uitschreven (Linders & Duijx, 1991). Ook bij de eerste prijsvraag, uit 1928, behoorde zij tot een van de prijswinnaars. De keus viel echter op haar boek *Grootter worden* uit 1932, omdat het aandeel boeken uit de jaren twintig anders te groot werd.

Het laatste boek dat geanalyseerd wordt, is *Hanna's Vlucht* van Sanne van Havelte uit 1936. Sanne van Havelte wordt vernoemd in *Een Land van waan en wijs*, *De hele Bibelebontse Berg* en '*De Goede Kameraad*'. Voor het overzicht volgt hier het corpus in chronologische volgorde, met tussen haakjes de druk die gebruikt wordt voor deze thesis:

1919: Cissy van Marxveldt, *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (herziene druk³, 2010)

1924: Sini Greup-Roldanus, *De orchidee van 5A* (eerste druk)

1927: Diet Kramer, *Stans van de Vijfjarige* (eerste druk)

1932: Anna Hers, *Grootter worden* (eerste druk)

1936: Sanne van Havelte, *Hanna's Vlucht* (derde druk, 1949)

³ In deze versie staat bij de eerste druk 1918 aangegeven, echter in alle andere geraadpleegde bronnen werd 1919 vermeld. Dat jaartal wordt dan ook aangehouden als verschijningsjaar in deze thesis.

2.4. Samenvatting boeken

Drie van de vijf meisjesboeken spelen zich af in en op school. *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010) gaat over Joop ter Heul die in de derde klas van het meisjes-H.B.S. zit, terwijl Lottie de Bruijn uit *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924) en Stans Tjadema uit *Stans van de Vijfjarige* (Kramer, 1927) in hun eindexamenjaar zitten van de H.B.S. Waar Joop vooral lol maakt met haar vriendinnen, zijn Lottie en Stans serieus aan het nadenken over de periode na het H.B.S. Wat zijn hun toekomstplannen, en zijn deze haalbaar? Door de onverwachte dood van haar vader, is Lottie afhankelijk van haar tante, die haar studie geschiedenis uiteindelijk zal betalen. Stans daarentegen kiest bewust voor de kunstacademie, ook al weet ze dat ze misschien niet genoeg talent heeft om het als kunstenaar echt te maken.

De andere twee meisjesboeken, *Grooten worden* (Hers, 1932) en *Hanna's Vlucht* (Van Havelte, 1936/1949), bieden een ander perspectief. Eva Oosthout, uit *Grooten worden* (1932), moet na de dood van haar vader werken op kantoor en een avondopleiding tot secretaresse volgen. Hanna van Eek, uit *Hanna's Vlucht* (1936), daarentegen is al klaar met haar opleiding en maakt illustraties in opdracht. Hanna is de oudste hoofdpersoon in alle vijf boeken, zij is eenentwintig, terwijl de anderen gemiddeld zo'n zeventien jaar oud zijn. Hanna is dan ook meer bezig met haar toekomstige rol als echtgenote en moeder, dan Joop, Lottie, Stans en Eva. Alle vijf de protagonisten zijn bezig met hun eigen ontwikkeling, waarbij ze regelmatig steun vinden bij een of meer familieleden, vrienden of kennissen.

2.5. Opzet analyse

De opzet van de analyse bestaat uit een aantal onderdelen. Allereerst wordt er gekeken naar thema's die in de boeken een rol spelen. Per thema wordt dan een analyse gemaakt met behulp van het analysemodel. Er wordt gekeken hoe deze thema's in de boeken aansluiten bij de maatschappelijke ontwikkelingen in het Interbellum, en of hier veranderingen in plaatsvinden door de jaren - en boeken - heen. Dit laatste zal onderzocht worden door de boeken per thema ook met elkaar te vergelijken.

Hoofdstuk 3: De analyse

3.1. Inleiding

Met behulp van de narratologie is de representatie van de werkelijkheid in vijf Nederlandse meisjesboeken uit het Interbellum geanalyseerd. Twee grote overkoepelende thema's zijn het sociale milieu en het gezin. Deze zijn onderverdeeld in verschillende kleinere thema's die elkaar soms overlappen. Niet ieder thema speelt een even grote rol in de verhalen, maar toch is het mogelijk om een onderlinge vergelijking te maken. De analyse van de werkelijkheid gebeurt op macro-, meso- en microniveau. Dit geeft de mogelijkheid om vanuit een breder maatschappelijk perspectief te beginnen, dan naar het niveau van het milieu te gaan en tot slot op het niveau van het gezin te eindigen.

Bij de analyse moet in gedachten worden gehouden dat het vertelperspectief en de focalisatie voor een groot deel bepalen wat voor informatie de lezer krijgt, en op welke wijze deze informatie gepresenteerd wordt. Zo is er bij zowel *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010) als *De orchidee van SA* (Greup-Roldanus, 1924) sprake van een ik-vertelsituatie met de ik als focalisator. Het verhaal wordt vanuit één persoon verteld en de gebeurtenissen worden uitsluitend vanuit het gezichtspunt van die persoon, in beide gevallen de protagonist, gezien. Hierdoor kan sprake zijn van een onbetrouwbaar perspectief. De verteller kan de lezer op het verkeerde been zetten. De informatie is eenzijdig, terwijl er bij meerdere focalisatoren sprake is van meerdere visies.

Het vertelperspectief bij *Stans van de vijfjarige* (Kramer, 1927), *Grooter worden* (Hers, 1932) en *Hanna's vlucht* (Van Havelte, 1936/1949) is anders. Hier wordt gebruik gemaakt van de personale vertelsituatie, waarbij de gevoelens en gedachten van verschillende personages belicht worden. Het standpunt van waaruit verteld wordt, is hierdoor veelzijdiger dan in de boeken van Van Marxveldt en Greup-Roldanus. De focalisatoren bij *Stans van de vijfjarige* (1927) zijn zowel Stans, haar moeder en soms een ander bijfiguur zoals een goede vriendin of een broer van Stans. Bij *Grooter worden* (1932) zijn de focalisatoren Eva en de tweeling Joke en Hanneke, terwijl bij *Hanna's vlucht* (1936) zowel Hanna, Bob en enkele bijfiguren als focalisator optreden.

3.2. Maatschappij

Bij de analyse van de maatschappij gaat het om de thema's verzuiling, oorlogsdreiging en technologische vooruitgang. Bij dit laatste thema worden communicatiemiddelen, vervoer en huishoudelijke apparatuur besproken.

3.2.1. Verzuiling

In een tijd waarin de verzuiling een steeds grotere rol in de samenleving speelt (Knegtmans, 1989, p. 16) is het opvallend dat dit maatschappelijke fenomeen nauwelijks aandacht krijgt in de meisjesboeken. Er wordt nergens gesproken over politiek, over kranten of tijdschriften en evenmin over radio-omroepen en jeugdverenigingen van een bepaalde signatuur. Ook de spanning tussen bijzonder en openbaar onderwijs is geen kwestie. Het is aannemelijk dat de geringe aandacht voor deze onderwerpen een gevolg is van het feit dat deze boeken bij neutrale uitgeverijen verschenen. Deze boeken werden namelijk door mensen van alle zuilen gelezen (Daalder & Daalder-Schripsema, 1971, p. 20). Religie, een belangrijke factor in de verzuiling, komt wel voor, in vier van de vijf meisjesboeken. Alleen in *De HSB-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010) speelt religie geen enkele rol. Dat geloof en gelovigheid in de andere vier boeken wel aanwezig zijn, heeft mogelijk te maken met de achtergrond van de auteurs van deze romans. Van Diet Kramer is bekend dat zij protestants-christelijk was, en dat religie een grote rol speelde in haar werk (Wijma, augustus 1985). Zowel Anna Hers als Sanne van Havelte waren gelovig, maar dit komt niet altijd even nadrukkelijk

naar voren in hun werk (Luiks-Kramer, februari 1983; Van der Veer, oktober 1998). Hun boeken zijn wel uitgegeven bij Van Holkema & Warendorf, die begon als christelijk hervormde uitgeverij, maar die zich tijdens het Interbellum neutraler opstelde (Linders & Duijx, 1991, p. 43). Van Sini Greup-Roldanus is niet bekend of ze gelovig was of niet. Grever (1989/2013, pp. 260-262) benadrukt vooral haar academische achtergrond en betoogt op basis hiervan dat *De orchidee van 5A* (1924) autobiografisch is.

In deze meisjesroman wordt soms expliciet verwezen naar het christelijk geloof, vooral als Lottie de Bruijn eigenlijk iets onaardigs wil zeggen, of haar broer van replek wil dienen maar zich inhoudt. Soms is de verwijzing echter ironisch bedoeld, zoals in onderstaand citaat.

Zuchtend sta ik op en als ik voor den spiegel mijn haar 'n beetje in fatsoen heb gebracht en mijn jurk heb recht getrokken, stap ik naar de theetafel en barmhartig, zachtmoedig en vergevingsgezind als ik ben, schenk ik voor mijn waarden broeder en zijn benijdenswaardige vrij-zuster 'n kop slappe-kinder-thee in. (Greup-Roldanus, 1924, p. 171)

Door de ironische toon steekt Lottie de draak met de christelijke waarden die ze opsomt. Dat de familie zich ook in andere situaties niet helemaal houdt aan christelijke waarden en normen blijkt wanneer ze na vaders dood niet de (ongeschreven) regels voor het rouwen volgen. Wanneer tante Charlotte hen daarop aanspreekt, reageert Noor, Lotties zus, met: "Vader zou 't niet willen, Tante, dat heb ik, dat hebben wij dikwijls genoeg uit zijn woorden kunnen opmaken." (Greup-Roldanus, 1924, p. 179). Er is sprake van licht verzet tegen de rituelen van het christelijk geloof. Dit komt overeen met de worsteling van veel gelovigen in deze periode. Ze wilden aan de ene kant vasthouden aan de gebruiken en gewoonten die bij hun geloof hoorden, maar aan de andere kant wilde ze ook meegaan in de moderniteit, waarbij het individu ook steeds vaker centraal kwam te staan (Harinck, 2004, p. 337).

Zoals gezegd speelt bij Diet Kramer het geloof een grote rol in haar werk. Dat is zeker het geval bij *Stans van de vijfjarige* (1927). De wijze waarop dat gebeurd is zowel expliciet als impliciet. Impliciet blijkt dit uit de grootte van het gezin Tjadema. Vader en moeder Tjadema hebben namelijk zeven kinderen, en grote gezinnen kwamen vaker voor in gelovige kringen (De Graaf, 2007, p. 111). Daarnaast wordt er expliciet melding van de kerkgang van de familie. Stans' ouders gaan op zondag naar de kerk, en de jongste twee kinderen naar de kinderdienst. Stans' jongere broer Bert hoort eigenlijk naar de jeugdgroep te gaan, maar dit doet hij niet altijd meer. Ook de oudste zonen Tjerk en Huib gaan niet (altijd) meer naar de kerk. Stans verkiest zelf de doordeweekse avond. Ze gaat niet naar de kerk voor de boodschap van de dominee, maar voor de verheven sfeer:

Wat de dominé zei, die daar zoo hoog en ver van je afstand, dát hoorde ze meestal niet. Soms was er een, die andere woorden gebruikte, woorden, die zich aanpasten bij deze wonderlijke sfeer en omgeving. Dan luisterde ze wel. Maar toch altijd met het gevoel hier buitengesloten te zijn. Die woorden gingen langs haar heen, ze had genoeg aan het groote, het machtige gevoeld van wijding. (Kramer, 1927, p. 23)

Het ontzag voor God komt hier eigenlijk naar voren, zonder dat het specifiek benoemd wordt. Stans is niet alleen op zoek naar zingeving voor zichzelf, maar ook naar de manier waarop ze het geloof daarbij als mogelijk houvast kan gebruiken. Zo gaat ze later, enigszins onverwacht, op catechisatie.

Catechisatie, dat was iets, waar je bijna altijd met een verveeld-neusoptrekken over hoorde praten en dat je altijd maar zoo ver mogelijk verschoof. En nu ineens

Zaterdagavond. Maar als je nu toch zóó was als deze predikant en zóó praatte, kon het toch niet saai en vervelend zijn. Enfin, ze zou zien! (Kramer, 1927, p. 151)

Het is heel waarschijnlijk dat wat hier beschreven wordt, voor meer jongeren gold. Aan de ene kant werd er vanuit de familie vanuit gegaan dat je catechisatie ging volgen, maar eigenlijk wilden de jongeren nog niet. Liever besteedden ze hun tijd aan leukere dingen. Doordat Stans met een dominee praat die haar lijkt te begrijpen, voelt ze zich uiteindelijk toch op haar gemak bij de catechisatie. Ze past zich dus eigenlijk aan de normen en waarden van haar ouders aan, die zelf ook gelovig zijn. Aan het eind van het boek, als Stans klaar is met haar eindexamen, en besloten heeft naar de kunstacademie te gaan, denkt ze over deze keuze na.

Toen keek ze naar de strakke sterrenlucht boven zich: "Geen blanke bladen in mijn levens-schetsboek, God, geen blanke bladen." En plots had ze het gevoel alsof ze nu heel dicht bij het werkelijke Leven stond, alsof het de handen naar haar uitstreekte en vroeg: "Durf je wel? Ben je sterk en moedig genoeg?" . . . En haar oogen werden groot en ernstig als van een ouder, wijzer mensch. "Ja," fluisterde ze. "Ja, kom maar, Leven. Kom maar. Nu, nú ben ik bereid." (Kramer, 1927, p. 286)

Hieruit blijkt wel dat religie Stans tot steun is in de keuzes die ze maakt. En dan niet alleen het geloof in God, maar ook in het leven zelf (Wijma, augustus 1985). Voor andere meisjes, die mogelijk met dezelfde vragen en problemen in hun leven zitten, kan Stans als een voorbeeld dienen. Het is bekend dat veel gelovigen moeite hadden om een nieuwe koers uit te zetten in het geloof. Aan de ene kant wilde volwassenen vasthouden aan de situatie van voor 1914, maar anderzijds wisten ze ook dat dit niet mogelijk was, omdat jongeren andere opvattingen hadden. Centraal daarbij stond vaak het leven in het hier en nu⁴ (Harinck, 2004, p. 338).

In *Grooter worden* (Hers, 1932) is vader Oosthout tot zijn dood dominee, wat natuurlijk van invloed is op de rest van zijn gezin. Religie komt dan ook telkens terug in het boek. Vooraan in het boek is de volgende spreuk opgenomen: "Grooter worden, dat is groeien in liefde en begrijpen, dat is komen tot een adelende levensbeschouwing." (Hers, 1932, z.p.) Deze uitspraak staat centraal in het boek en is iets waar Eva Oosthout telkens mee geconfronteerd wordt als ze zich verzet tegen het nieuwe leven dat ze tegemoet gaat. Geregeld denkt de familie aan hun vader terug, en dan vooral aan uitspraken die hij deed over het geloof. Zij gebruiken dit als leidraad in hun eigen leven en het dient, net als bij *Stans van de vijfjarige* (Kramer, 1927) tot steun bij de keuzes die ze moeten maken in het leven. Religieuze gebruiken, zoals de kerkgang, bidden en Bijbelstudie, spelen in *Grooter worden* (Hers, 1932) wel een minder grote rol dan in *Stans van de vijfjarige* (1927).

Als Eva in het begin haar oom Gijs probeert te ontwijken, omdat ze dan moet praten over zijn plannen voor haar toekomst, krijgt ze van een kennis een uitspraak van haar vader te horen. "Niet wij, maar God bepaalt de plaats, waarop wij staan. Wij moeten beseffen, dat het kleinste stukje nog heilige grond is." (Hers, 1932, p. 22). Hierdoor komt Eva tot het inzicht dat zij, als oudste dochter van het gezin, een voorbeeld moet zijn voor de jongere kinderen, en dat ze zich heeft te schikken in de toekomst die haar oom heeft bedacht. In *Grooter worden* (1932), wordt het geloof vooral aangehaald als iemand ergens tegen in verzet komt. De roman laat zien dat het geloof antwoorden kan bieden op vragen in het leven, en dat mensen niet altijd een strijd hoeven te voeren om te veranderen. Het geloof zelf wordt als iets vanzelfsprekends gebracht, iets dat van invloed is op het alledaagse leven.

---

⁴ Door de zorg over de aantasting van de traditionele levens- en wereldbeschouwing bij de protestant-christelijken, kwam als reactie - tijdens het Interbellum - een nieuwe zoektocht naar de visie op God, de mens en de wereld op gang waarbij de moderne samenleving een belangrijke rol speelde (Harinck, 2004, p. 337).

In *Hanna's vlucht* (Van Havelte, 1936/1949) komt het geloof minder nadrukkelijk ter sprake dan in *Grooter worden* (1932) en *Stans van de vijfjarige* (1927). Zowel Hanna van Eek als Bob hebben een levensstijl waarbij ze veel flirten en uitgaan. Het geloof speelt in hun leven eigenlijk geen rol meer, iets waar ze op gewezen worden als de kleine wees Daan door hen naar bed gebracht wordt.

*“Wèl-te-rusten! Wat moet je nu nog? Kruip gauw onder de dekens!” [zegt Bob]
 “Ik..” zei Daan verwonderd, “ik heb toch nog niet me gebedje gedaan.” Een snelle, beschaamde blik tussen Bob en Hanna, en ze wisten, dat ze allebei precies dezelfde gedachte hadden: “hoelang is het geleden...” (Van Havelte, 1936/1949, p. 73)*

Bob is al tot het inzicht gekomen dat hij met zijn levensstijl zo niet verder wil, maar Hanna komt pas tot inkeer als ze een aantal gesprekken heeft gevoerd met hun goede vriend Tim, die dominee is. Hij maakt duidelijk dat ze zelf aan haar leven moet werken. Hoewel hij het op een andere manier verwoord, komt de boodschap overeen met wat in *Grooter worden* (Hers, 1932) gezegd wordt. Hanna moet vooral in zichzelf en Bob gaan geloven, en dat kan met behulp van God, maar ook door aan zichzelf te werken. Dit inzicht wordt als vanzelfsprekend gepresenteerd. Hanna verzet zich ook niet tegen het geloof en de christelijke waarden en normen. Integendeel, ze bevestigt ze juist omdat Hanna en Bob uiteindelijk samen een gezin vormen met de kleine Daan. Dit laatste is misschien wat onconventioneel, maar de toon waarop het verhaal geschreven is brengt het geheel als iets natuurlijks.

3.2.2. Oorlogsdreiging

Mede door de economische crisis waren er in de jaren dertig steeds meer mensen die het eens waren met de nationaal-socialistische ideeën van Adolf Hitler. De bekendste groepering is de Nationaal-Socialistische Beweging (N.S.B.). Deze sympathiseerde met de politiek zoals deze door Hitler in Duitsland werd bedreven (Kalmann, 2004, p. 84), zeker op het gebied van de bestrijding van de werkloosheid en de strijd tegen het gevaar van het communisme. In de jaren dertig werd de dreiging van een nieuwe oorlog vanuit Duitsland steeds groter (Knegtmans, 1989, p. 216). Nederland koos er in 1936 voor om neutraal te blijven, in de hoop dat ze net zo veilig zouden zijn als tijdens de Eerste Wereldoorlog (Knegtmans, 1989, p. 271), en met de gedachte dat Hitler een bevriend staatshoofd was (Van Galen Last, 1969).

De verwachting was dat in *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010) de gebeurtenissen en gevolgen van de Eerste Wereldoorlog wel zouden doorwerken. Dat bleek niet het geval. Opvallend genoeg wordt er alleen melding gemaakt van deze oorlog in *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924). Zo blik Mijntje, de dienstbode, geregeld terug op de ingekwartierde soldaten die ze enkele oorlogsjaren in huis hadden. Zij herinnert zich vooral de gezellige avonden die ze samen hadden (Greup-Roldanus, 1924, p. 21). Dat is niet zo verwonderlijk, want een van die ingekwartierde soldaten wordt later haar verloofde. De Eerste Wereldoorlog vormt in dit boek zo de basis voor meerdere verhaallijnen. In de klas van Lottie zit Frans, een van oorsprong Vlaamse jongen die “hier tijdens den oorlog gestrand en na den oorlog gebleven” was (Greup-Roldanus, 1924, p. 28). “Zijn vader gesneuveld, zijn moeder hier van griep en misschien van verdriet gestorven.” (Greup-Roldanus, 1924, p. 30). Die griep kan de Spaanse griep zijn geweest die in heel Europa vele slachtoffers maakte (Wilschut, 2006, p. 37). Mijntje blijkt echter wel een vooruitziende blik te hebben. Haar idee over geschiedenis, en dan vooral oorlog is de volgende: “Nou ja, alles draait toch maar rond in ’n kringetje. Hei je ’n oorlog gehad, dan komp er vrede – en heila, daar is alwéér ’n oorlog om die vrede. – Dat zie je nou!” (Greup-Roldanus, 1924, p. 303). Eind jaren dertig wordt haar idee over geschiedenis werkelijkheid.

In de twee boeken die zijn uitgegeven in de jaren dertig, *Grooter worden* (Hers, 1932) en *Hanna's vlucht* (Van Havelte, 1936/1949) is geen enkele sprake van oorlogsdreiging, wel van de economische crisis die de westerse wereld na 1929 in de ban hield. *Grooter worden* is gepubliceerd in 1932, toen de oorlogsdreiging nog relatief ver weg was. *Hanna's vlucht* is echter uitgegeven in 1936, het jaar dat Nederland het nodig vond om weer terug te keren naar de neutraalpolitiek (Knegtmans, 1989, p. 271). Dat er geen aandacht aan geschonken werd in dit boek kan verschillende oorzaken hebben, namelijk (1) het onderwerp speelde door de economische crisis een geringe rol in de Nederlandse maatschappij, de mensen maakten zich eerder druk over werk dan over een mogelijke oorlog. Dit idee wordt ook versterkt door het feit dat men de inneming van het Rijnland wel afkeurde, maar Hitler toch vooral als bevriend staatshoofd zag (Van Galen Last, 1969, p. 69; 90); (2) aangezien meisjesboeken meisjes voorbereiden op hun toekomst als huisvrouw en moeder, werd dit politieke onderwerp niet geschikt gevonden voor meisjes. Hun taak lag tenslotte vooral in de privésfeer en politiek hoorde daar niet echt bij (Blom, 1993, p. 32); of (3) het onderwerp past niet binnen het romantische thema van *Hanna's vlucht* (1936). De idylle van de onbezorgde zomer op het platteland, waar de liefde tot bloei komt en een begin wordt gemaakt met het vormen van een nieuw gezin, zou overheerst kunnen worden door een oorlogsdreiging als dit onderwerp in het boek wordt opgenomen. Daarnaast moet zo'n onderwerp op een of andere manier ter sprake komen, en aangezien de gesprekken vooral over relaties en verschillen tussen man en vrouw gaan, past de oorlogsdreiging hier niet in. Oorlog en oorlogsdreiging komen in de boeken dus bijna niet voor. Een onderwerp dat wel in de boeken voorkomt, is de technologische vooruitgang die tijdens en voor het Interbellum bereikt werd.

3.2.3. Technologische vooruitgang

Zoals we in hoofdstuk 1.6 (pp.17-18) hebben gezien, veranderde er tijdens het Interbellum veel op het gebied van de communicatie, vervoersmiddelen en huishoudelijke apparatuur. Nieuwe huishoudelijke producten die gemaakt werden, snellere communicatiemiddelen en verbeterde wegen zodat er meer auto's in gebruik werden genomen (Schuursma, 2000, pp. 31-33). In de vijf meisjesboeken is van deze vooruitgang maar weinig van te merken. Dit kan verschillende oorzaken hebben, namelijk dat er mogelijk gewenning opgetreden is waardoor nieuwe technieken niet (meer) vermeld worden in de boeken, of auteurs vinden het niet nodig voor het plot. Mogelijk overheerste daarnaast nog het idee dat meisjes zich niet interesseren voor techniek (Ros & Jonckheere, 2014, p. 277), maar het kan ook zijn dat een zekere tijdloosheid bewaard blijft in de verhalen door niet veel melding te maken van nieuwe technologie.

Een van de communicatiemiddelen is de telefoon. Deze is aan het eind van de jaren tien nog vrij nieuw, en veel mensen in Nederland hebben nog geen toegang tot een telefoon. Zo is er in 1910 pas 1 telefoonaansluiting per 100 mensen. In 1920 zijn dat er 2 per 100 en in 1939 4 per 100 (Hogesteeger, G. 1989 in Lintsen, H., e.a., 2005; p. 245). Dit kan een reden zijn dat Joop uit *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010), het gebruik en de werking van de telefoon nog moet leren tijdens een natuurkunde-les (zie figuur 1). Joop en haar vriendinnen letten niet op en maken vooral lol en dat breekt ze later op. Na een mislukte demonstratie geeft de leerkracht opdracht een opstel te schrijven met als onderwerp de telefoon. Aangezien Joop en haar vriendinnen geen aandacht hebben geschonken aan de les, blijkt dit een lastige klus.

Ik was benieuwd wat Kitty er van terecht zou brengen. Maar die zette boven aan op het papier heel fier: De Telefoon, onderstreept. . . . Ze legde het papier zo, dat ik lezen kon wat ze schreef. En toen ben ik haast onder de bank gezakt van het lachen. Want ze schreef haast woordelijk neer, wat erin de telefoongids staat. – Men neemt de telefoon van de haak, enz.-
(Van Marxveldt, 1919/2010, p. 64)

Dat er in de telefoongids instructies staan over het gebruik van de telefoon is een verder aanknopingspunt dat telefoons in die tijd nieuw zijn en dat veel mensen dus niet weten hoe het apparaat werkt. In de les roept een van de vriendinnen ook hard door de telefoon alsof ze een afstand moet overbruggen. Mensen die niet wisten hoe de telefoon werkten hadden kennelijk het idee dat ze hard moesten schreeuwen om zich verstaanbaar te maken voor degene aan de andere kant van de lijn. Eenzelfde gebeurtenis vindt ook plaats in een eigentijds jeugdboek, namelijk *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban* (Rowling, 1999, p. 9) waarbij een van de karakters nog nooit een telefoon heeft gebruikt en er hard in schreeuwt, in de hoop verstaanbaar te zijn voor de mensen aan de andere kant van de lijn.

Figuur 1 Joop belt (Van Marxveldt, 1919/2010)

In tegenstelling tot de grote lol die de demonstratie van de telefoon oproept in de les, zien we op figuur 1 heel duidelijk een moderne, jonge vrouw - Joop- die precies weet hoe een telefoon werkt. Dit blijkt ook wel uit het boek, als zij voor een vriendin telefoneert. De illustraties in deze uitgave van *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (2010) komen echter uit het midden van de jaren twintig, een tijd wanneer meer mensen een telefoon hebben en weten wat ze er mee moeten doen. Het kan een reden zijn dat Joop er op de illustratie zo zelfverzekerd bij staat.

Voor de families uit de overige vier boeken is het namelijk al veel gebruikelijker om te kunnen bellen, en te weten hoe een telefoon werkt. In de boeken wordt alleen melding gemaakt van de telefoon als er belangrijke telefoontjes moeten worden gepleegd, zoals voor de baan van Eva, in *Grooter worden* (Hers, 1932, p. 111), of voor het bellen van de dokter, als de moeder van Stans ziek wordt (Kramer, 1927, p. 193). Dit komt overeen met de doelstelling van de PTT die bellen vooral profileerden als een nuttig en gemakkelijk hulpmiddel voor particulieren (De Wit & Hermans, 2002, p. 196). Luchtige telefoongesprekken voeren behoorde men eigenlijk niet te doen.

Hanna, uit *Hanna's Vlucht* (Van Havelte, 1936/1949), vindt het na haar vlucht niet noodzakelijk om haar verloofde te bellen. Als haar vrienden hierop aandringen geeft ze aan dat ze nu toch niet kan bellen omdat de telefoon zich in het postkantoor bevindt. En dat postkantoor is gesloten (Van Havelte, 1936/1949, p. 197). Het zijn nu dus niet alleen maar de voordelen van de telefoon die impliciet naar voren komen, maar ook de nadelen. Het merendeel van de telefoonnetten bevond zich namelijk in de grote en middelgrote steden. Op het platteland waren maar een gering aantal mensen abonnee, en interlokaal bellen was omslachtig en tijdrovend. De korte openingstijden van postkantoren hielpen daarnaast ook niet om meer telefoonverkeer op het platteland tot stand te brengen. De confessionele en rooms-katholieke hoek werkte daarnaast openstelling op zondag tegen (De Wit & Hermans, 2002, pp. 165-166).

Behalve de telefoon won ook de radio terrein tijdens het Interbellum (Schuursma, 2000, p. 31). In *Stans van de vijfjarige* (Kramer, 1927) is Bert, een broertje van Stans, zelf een radio aan het bouwen, wat de relatie tussen jongens en techniek onderstreept. "Zal je zien... Woensdagavond hebben we

Hilversum hier!" "Leuk jò en Londen... de Savoy-band." (Kramer, 1927, p. 25). Hilversum is de plaats waar de radio-opnamen worden uitgezonden, al zitten niet alle omroepen in Hilversum (Wilschut, 2006, p. 74). Helaas voor Bert wordt zijn radio per ongeluk vernield door het jongste broertje in de familie. Aangezien hij deze radio helemaal zelf in elkaar aan het zetten is, is zijn woedende reactie begrijpelijk. Een radio was in de jaren twintig tenslotte nog geen gemeengoed, en het koste vaak ook redelijk wat geld en moeite om er een te kopen en te bouwen. Pas tegen de jaren dertig kregen steeds meer particulieren een radio (Schuursma, 2000, p. 31).

Dat wordt dan ook duidelijk in *Hanna's Vlucht* (Van Havelte, 1936/1949). Hanna's familie heeft een radio die een enkele keer beluisterd wordt en die dan een romantisch lied laat horen. De radio waarop de liefdesliedjes te horen zijn, is eigenlijk een vooruitwijzing naar de liefde die later opbloeit tussen Hanna en Bob. Als haar broertje Henk oppert dat Bob en Hanna mogelijk van elkaar houden, reageert zijn moeder met: "Och, onzin! Ik geloof, dat die akelige radio je van de wijs brengt. Je hoort tegenwoordig niet anders dan van amour of Liebe. Hoor maar, daar heb je het alweer! Love me and the world is mine..." (Van Havelte, 1936/1949, p. 6; 9). Dat Henk gelijk heeft, blijkt wel later in het verhaal als Bob en Hanna zich verloven. De radio helpt hier om dat motief liefde te bevestigen, terwijl de radio bij *Stans van de vijfjarige* (1927) vooral als een nieuwe uitvinding gebracht wordt.

Huishoudelijke veranderingen zijn te vinden in de keuken, of in schoonmaakapparatuur. Doordat de familie Oosthout in *Groter worden* (Hers, 1932) van het dorp naar de stad verhuizen, krijgen ze niet alleen te maken met een kleinere woning, maar ook met een modernere keuken. "Wel," zei Heindersje en ze keek om zich heen in het kleine stadkeukentje van het geijkte model, een glazenkast, een aanrecht en een schoorsteen." (Hers, 1932, p. 45). Hier is sprake van de rationalisering die gaande was in het huishouden. Door een efficiëntere inrichting van de keuken en het gebruik van nieuwe huishoudelijke apparaten konden taken in het huishouden sneller worden afgerond (Blom, 1993, p. 33). Mogelijk is de keuken van de familie een modern ontwerp waarbij rekening is gehouden met minder heen en weer lopen, om de ruimte efficiënter te kunnen gebruiken. Er wordt in dit boek vooral aandacht aan geschonken, omdat de keuken zo afwijkt van de vorige keuken in de dorpspastorie. Daarnaast benadrukt het ook de kleinere woning die de familie Oosthout nu betreft.

In de vier andere meisjesboeken worden de keukens vooral gebruikt als gemoedelijke setting, waarbij de protagonist tijd heeft voor een praatje met de dienstbode, of even thee klaar maakt. De beschrijvingen van de keukens dragen bij aan deze sfeer. In *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924) en *Hanna's Vlucht* (Van Havelte, 1936/1949) wordt de keuken ook in verband gebracht met de rol van de vrouw als echtgenote en moeder, zoals blijkt uit onderstaand citaat waarbij Hanna nadenkt over het belang van koken.

Nu ja, ze had het in 't begin misschien wel wat àl te gemakkelijk opgenomen, en gedacht dat zo'n huishouden wel vanzelf liep, en dat het van meer belang was het in huis gezellig te maken dan je met het eten te bemoeien, maar daar was ze nu toch wel van teruggekomen! Slecht klaargemaakt eten was evenmin bevorderlijk voor de gezelligheid en harmonie in huis! (Van Havelte, 1936/1949, p. 226)

Dit past in de rol die een vrouw in het gezin in de jaren dertig innam. Zij moest als huisvrouw en moeder aan het werk. Daar hoorde ook kennis bij over koken, of op zijn minst het aansturen van een dienstmeisje die kon koken (Blom, 1993, p. 30).

En ook Lottie de Bruijn weet niet zo goed wat het nut zal zijn van al haar H.B.S.-kennis als ze het zonder dienstbode zou moeten stellen. Zo overpeinst ze: "Maar wàt weet ik van de pit van de petroleumkachel af, van biefstuk bakken, van blouses wasschen, van benooidge hoeveelheden aardappel voor één persoon of voor zes??" (Greup-Roldanus, 1924, p. 18). De keuken als ruimte in een huis wordt in beide citaten geassocieerd met de toekomst van de meisjes. Later, dan moeten ze kunnen koken, of op zijn minst toezicht houden op de dienstbodes die gaan koken. Het is een van de vaardigheden die de vrouwelijke protagonisten moeten beheersen als ze volwassen zijn.

Net als de efficiënt ingerichte, moderne keuken wordt de stofzuiger in *Stans van de vijfjarige* (Kramer, 1927), gepresenteerd als een apparaat dat het huishouden makkelijker moet maken. Als het aan Stans ligt, gebeurt dat zelfs ten overvloede. “Gauw de stofzuiger er even op en weg was Rie, foetsie-foetsie!” Els lachte. “Jij en je stofzuiger, Stans. Ik geloof, dat jij er alles mee doen wilt. Stof afnemen en opruimen en...” (Kramer, 1927, p. 262). Een stofzuiger is hier blijkbaar relatief gezien nog een noviteit. In de jaren twintig worden de kleine, lichte steelstofzuigertjes van W.H. Hoover erg populair in Nederland. Eerst bij de mensen met een hoger inkomen, daarna ook bij de middenstand. Pas in de jaren dertig worden stofzuigers door meer mensen in gebruik genomen, omdat toen de prijzen omlaag gingen. Tegen 1939 had ongeveer de helft van de Nederlandse huishoudens een stofzuiger (Lintsen & anderen, 2005, p. 263). In *Grooter worden* (1932) en *Hanna's Vlucht* (1936) wordt de stofzuiger niet genoemd, vermoedelijk omdat de aanwezigheid ervan in het huishouden al een vanzelfsprekendheid is geworden.

Tijdens het Interbellum kwamen ook veranderingen op gang in het vervoer. De fiets werd voor steeds meer mensen een transportmiddel (Schuursma, 2000, p. 26) en dat is ook te merken in de meisjesboeken (zie fig. 2). Op de afbeelding zien we Stans als modern jong meisje, in de laatste mode gekleed, met haar schooltas onder de arm en haar fiets duidelijk in beeld. Hiermee zegt de illustratie eigenlijk ook al veel over het milieu waar Stans uitkomt. Niet iedereen kon zich tenslotte veroorloven om een fiets te kopen, naar het vervolgonderwijs te gaan en zich modieus te kleden. Afgezien daarvan toont het een ideaalbeeld uit de jaren twintig over hoe een meisje zich moest tonen aan de samenleving.

Figuur 2 Stans met haar fiets (Kramer, 1927)

Joop ter Heul (Van Marxveldt, 1919/2010) is eigenlijk de enige van de protagonisten die nooit op de fiets zit, al wordt er wel gesproken over mogelijke fietstochten die ze gaan maken in de zomervakantie. Alle andere meisjes maken geregeld gebruik van de fiets om zich te verplaatsen. Meestal worden de fietsen gebruikt om naar school, het werk of op bezoek te gaan, maar Hanna, uit *Hanna's Vlucht* (Van Havelte, 1936/1949), maakt ook plezierritjes tijdens haar vakantie op het platteland. Dat niet alle kinderen gebruik kunnen maken van een fiets, wordt duidelijk als in *Stans van de vijfjarige* (1927), Stans haar broertje op straat ziet lopen en hem aanbiedt achterop te

springen (Kramer, 1927, p. 65). De jongere kinderen konden meestal pas gebruik maken van een fiets als de oudere kinderen er geen gebruik meer van hoefden te maken (Zuurveen, 1996, p. 514). Fietsen wordt pas vanaf een bepaalde leeftijd als iets vanzelfsprekend gepresenteerd.

Naast de fiets werd vooral in de eerste jaren van het Interbellum nog vaak gebruik gemaakt van door paarden getrokken rijtuigjes. Dit vervoersmiddel wordt genoemd in *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (1919) en *De Orchidee van 5A* (1924). Vooral de moeder en zus van Joop maken geregeld gebruik van paard en wagen om naar feestjes en afspraken te reizen. Ook Joop zelf moet er een keer aan geloven, als ze naar een verlovingsreceptie gaan. “We zijn er per rijtuig heen getrokken, en Julie heeft met haar voet aldoor op mijn lakneus gezeten, wat ik moedig doorstaan heb.” (Van Marxveldt, 1919/2010, p. 71). Ook Lottie, van *De Orchidee van 5A* (1924) reist met een rijtuig naar een feest. Zij zit er echter iets minder comfortabel bij, aangezien ze met een hele groep tegelijk reizen.

“Met z’n negenen zitten wij geborgen in ’t rammelende vehikel, dat meer van ’n plattelands-omnibus heeft dan van een eerste-klas-stalhouders-rijtuig. ’t Is de grootste brik, die ’s zomers ontelbare buitenpartijen meemaakt, maar ’s winters nooit van stal komt.” (Greup-Roldanus, 1924, p. 109)

Dit soort rijtuigen waren waarschijnlijk erg duur voor mensen die niet uit een gegoed milieu kwamen, dus het gebruik ervan in beide boeken is een aanwijzing voor het milieu waaruit de protagonisten afkomstig zijn. Voor Lottie is het rijtuig minder vanzelfsprekend dan voor Joop. Haar familie is minder rijk dan die van Joop.

De orchidee van 5A (1924) is het eerste boek waarin een auto wordt genoemd. Een oud-klasgenoot, Paula Geerts, komt uit een erg rijke familie - zij bezitten een landgoed - en Paula kwam wel eens in de bébé naar school (Greup-Roldanus, 1924, p. 27). Dit is nog een uitzonderlijk vervoersmiddel in die tijd, en om die reden een speciale vermelding in het boek waard. Dat dit alleen is weggelegd voor een rijke familie blijkt ook wel uit het feit dat geen van de gezinnen in alle vijf de boeken een auto bezit. In alle boeken wordt benadrukt dat autobezit iets zegt over welgesteldheid, al wordt dit wel iets minder in *Hanna’s Vlucht* (1936). In de tijd waarin dit boek geschreven is, was het aantal auto’s namelijk al hard op weg naar de 100.000 die er in 1940 in Nederland zouden rondrijden (Wilschut, 2006, p. 34). Hanna’s uiteindelijke verloofde Bob, heeft een Citroën. Haar broertje is dan ook jaloers.

“Hanna bofte maar, dat ze met hem [Bob] mee mocht naar Friesland, in z’n Citroentje. Reuzefijn, om zelf zo’n wagentje te hebben! En dan zo het hele land door. En dat Citroentje kon hard!” (Van Havelte, 1936/1949, p. 7)

De Citroën is niet de enige auto die in dit boek vermeld wordt, want niet alleen heeft een goede vriend van Hanna en Bob een auto, ook de oom van Bob en een wildvreemde die Hanna uit de brand helpt. Auto’s vormen onmiskenbaar een groter onderdeel van het straatbeeld dan in de jaren twintig.

Drie andere vervoersmiddelen die genoemd worden zijn de bus, tram en trein. De tram is in de stad een veelvoorkomend middel om je te verplaatsen, want werkelijk in alle boeken wordt melding gemaakt van trams. Dit is zo vanzelfsprekend dat het vooral dient om aan te geven hoe iemand ergens naartoe reist, of als setting om een gesprek te voeren.

Treinen worden vooral genoemd als vervoersmiddel voor een langere afstand, bijvoorbeeld wanneer de vriendinnen van Stans (Kramer, 1927, p. 278) haar op haar vakantieadres komen opzoeken, of wanneer Hanna (Van Havelte, 1936/1949, p. 191) met de trein vanuit Zwolle naar een plaatsje in Friesland moet reizen. Stans heeft het nog over een stoomtrein die voorbijkomt “Over den dijk in de verte schoof als een stukje speelgoed een treintje voorbij, een wit-wollige rookpluim streek over de landen.” (Kramer, 1927, p. 247), maar Hanna heeft het alleen nog maar over een trein, en aangezien de spoorlijnen vanaf de jaren twintig geëlektriseerd werden, is het aannemelijk dat zij in

een elektrische trein reist. De vanzelfsprekendheid waarmee over treinreizen gesproken wordt, geeft aan dat dit vervoersmiddel inmiddels heel gewoon is geworden.

De representatie van technologische ontwikkelingen in de vijf meisjesboeken laat zien dat mensen in het Interbellum steeds meer gewend raakten aan de noviteiten. In de loop van de tijd is er steeds minder aandacht voor, tenzij ze nodig zijn om het plot vooruit te helpen. Wat verder opvalt, is dat de beschikbaarheid van de nieuwe communicatie- en vervoersmiddelen vooral ook afhankelijk was van het milieu, de sociale klasse waartoe de protagonisten behoren. In de volgende paragraaf wordt geanalyseerd welk beeld de vijf meisjesboeken geven van dat milieu.

3.3. Milieu

Alle vijf de hoofdpersonen komen uit de midden- of hogere klassen. Aanwijzingen daarvoor zijn het beroep van de vaders - de vaders van Joop en Stans zijn zakenmannen met een eigen kantoor en personeel, de vader van Lottie is arts en de vader van Eva dominee, het is onbekend wat de vader van Hanna voor beroep uitoefent -, de huizen waarin ze wonen; het personeel dat de familie heeft; de opleiding die de kinderen (mogen) volgen; de mode en de vrijetijdsbesteding. Dit wordt nog uitvoerig besproken. Niet alle hoofdpersonen blijven in ditzelfde milieu. Voor zowel de familie De Bruijn, uit *De Orchidee van 5A* (1924), als de familie Oosthout, uit *Grooter worden* (1932), verandert de situatie omdat de vader van de familie overlijdt. Door het overlijden van vader moet de familie De Bruijn uiteindelijk tegen kostgeld een dochter van een rijkere familie in huis nemen, en de familie Oosthout verhuist van de grote dorpspastorie naar een flat, terwijl de oudste dochter, Eva, werk moet zoeken. Vaders, als kostwinners en hoofd van het gezin, zijn dus heel bepalend voor het milieu waarin de families zich bevinden (Blom, 1993, pp. 31-32).

Niet geheel toevallig zijn de auteurs van deze boeken zelf ook afkomstig uit de midden- of hogere klassen. Cissy van Marxveldt is de dochter van een hoofonderwijzer (Dornseiffer, april 1985), Diet Kramer (1907-1965) is afkomstig uit een middenklassengezin (van der Veer, 2016), terwijl Anna Hers (1885-1968) de dochter van een arts was (Van der Veer, oktober 1998), en Sanne van Havelte (1889-1968) de dochter van een notaris (Luiks-Kramer, februari 1983). De vader van Sini Greup-Roldanus (1893-1984) was hoofdofficier (NPO, 1983). In een samenleving waarbij de sociaaleconomische afkomst van mensen een grote rol speelt, is het niet zo gek dat dit aspect terugkomt in het werk van de auteurs. Vrouwelijke auteurs schreven tenslotte over de voor hen bekende thema's en milieus (Van Boven, 1992, p. 86).

Het eerste aspect waaruit het milieu blijkt en dat hier ter sprake komt, is de omgang met mensen uit een ander sociaaleconomisch milieu. Het gaat hierbij om het eigen personeel, maar ook andere mensen uit de samenleving. Het verschil in milieu tussen de hoofdpersonen en dienstbodes of andere mensen uit de arbeidersklasse wordt in alle boeken duidelijk uitgewerkt. Het eerste dat daarbij opvalt is dat de meisjes, en de andere leden van het gezin waartoe ze behoren, Algemeen Beschaafd Nederlands spreken, terwijl de dienstbodes bijna allemaal in meer of mindere mate dialect gebruiken. Naast Algemeen Beschaafd Nederlands ontleen de protagonisten en hun familie veel uitdrukkingen en woorden uit het Engels, Frans of Duits. Ze toonden hiermee aan dat ze kennis hadden van de wereld, en een opleiding genoten hadden. In sommige kringen in Nederland was het tot in de negentiende eeuw nog heel normaal om Frans te spreken, in plaats van Nederlands. Het gebruik van de Franse taal geeft blijk van een zeker prestige. De jongeren daarentegen gebruiken graag Engels en Duits omdat die talen op dat moment in de mode waren (Bennis, Cornips, & Van Oostendorp, 2004, p. 20). De personages uit een lager milieu doen dat niet. In onderstaand citaat blijkt dit verschil als Lottie, uit *De orchidee van 5A* (1924), met Mijntje de dienstbode praat.

“Maar Mijntje, waarom heb jij toen niet hèm goeiendag gezegd, dan had hij je wel herkend en wie weet hoe blij hij geweest was 'n oude bekende weer te zien!” “Bin

je raar, meid? Ik zal daar eerst tegen 'n manskerel gaan besjoeren, ik bin geen joengensgek!" (Greup-Roldanus, 1924, p. 22)

Dit geeft al een verschil in positie aan, zeker ook omdat de families een educatie kunnen veroorloven, waarbij ze in aanraking komen met vreemde talen en er op school van ze verwacht wordt om Algemeen Beschaafd Nederlands te gebruiken. Dit is niet mogelijk voor hun personeel, dat vaak al op jonge leeftijd zal zijn begonnen met werken. Het was tenslotte vrij normaal voor meisjes uit de lagere klassen om na zes of zeven jaar onderwijs aan het werk te gaan als dienstmeisje of in een fabriek (Schuursma, 2000, p. 63). Dit taalverschil wordt wel minder in de boeken uit de jaren dertig. In *Groter worden* (1932) en *Hanna's vlucht* (1936), praten de dienstbodes net als de hoofdpersonen Algemeen Beschaafd Nederlands.

Er is ook verschil in taalgebruik tussen de hoofdpersonen en de leden van hun gezin en van mensen uit een andere sociaaleconomische klasse van buiten het gezin. Zo woont Stans, van *Stans van de vijfjarige* (1927) in Amsterdam. Als haar vriendinnen het op een dag voor elkaar krijgen hun gym schoenen in een boom te gooien, komt er hulp van een slagersjongen.

"Hé vriendje 't andere paar. Zòd ben je niet van ons af," riep Niek. De jongen keek eens omhoog, knipoogde amicaal tegen het lachende, oude heertje en zei: "Nou sjeg...da's auferwerrek. Dat doen ik niet foor één maffie." (Kramer, 1927, p. 126)

Zodra mensen die uit een ander, vooral lager, milieu komen gaan praten, is dit meteen duidelijk in het taalgebruik. Taal is daarmee een belangrijke aanwijzing voor standsverschil (Bennis, Cornips, & Van Oostendorp, 2004, p. 41).

De omgang met mensen uit een ander milieu is niet hetzelfde in ieder boek. In *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010), *Stans van de vijfjarige* (Kramer, 1927) en in mindere mate ook in *Hanna's vlucht* (Van Havelte, 1936/1949) wordt het personeel behandeld alsof het heel vanzelfsprekend is dat zij er zijn. De families gaan er zonder meer vanuit dat het personeel doet wat zij zeggen, en lijken geen aandacht te schenken aan het feit dat het hier om mensen gaat die ook gevoelens en verwachtingen hebben. Wat het personeel allemaal voor ze doet, en hoeveel werk er in het huishouden zit, daar lijken ze (bijna) niet bij stil te staan. Ze verwachten dat deze hun werk zonder klagen doen, en Joop bijvoorbeeld, is dan ook verontwaardigd als Laura, de kokkin, op een gegeven moment tegen haar zegt: 'Och, leg toch niet altijd aan m'n hoofd te zaniken' (Van Marxveldt, 1919/2010, p. 155). Ook personeel in winkels wordt benaderd vanuit hun bevoorrechte positie. Het is daarbij niet zo verwonderlijk dat in deze drie boeken het personeel als bijfiguren niet uitgewerkt worden. Ze zijn zogenoemde 'flat characters' die geen ontwikkeling doormaken. Dat geeft meteen ook het belang aan dat aan de personeelsleden wordt gehecht, aangezien de hoofdpersonen zich wel ontwikkelen.

Dat het ook anders kan, blijkt wel in *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924) en *Groter worden* (Hers, 1932). De families in die boeken gedragen zich anders. Zij rekenen het personeel tot hun familie, en laten blijken dat ze hun werk waarderen. Dat kan deels te maken hebben met het feit dat beide families door het overlijden van de vader een financieel mindere periode doormaken, waarbij de hulp van hun personeel extra goed van pas komt. Het personeel wordt hierdoor niet als iets vanzelfsprekends gezien. Anderzijds kan het ook te maken hebben met de duur van het dienstverband. Bij beide families zijn de dienstbodes, Mijntje en Heindersje, al lang bij de familie en de kinderen kunnen zich ook niet voorstellen dat zij er niet zijn. Zowel Mijntje als Heindersje worden beter uitgewerkt als personages dan de dienstbodes in de andere drie boeken. Er wordt informatie gegeven over hun achtergrond, en er is aandacht voor hun gevoelens en gedachten. Hoewel zij niet zo'n grote ontwikkeling doormaken als de hoofdpersonen, zijn ze meer dan een 'flat character'. Mijntje, uit *De orchidee van 5A* (1924), wordt zelfs door de familie verzorgd als zij ziek op bed ligt.

Hoewel het voor de familie extra werk is om de klussen van Mijntje over te nemen, klagen ze hier bijna niet over.

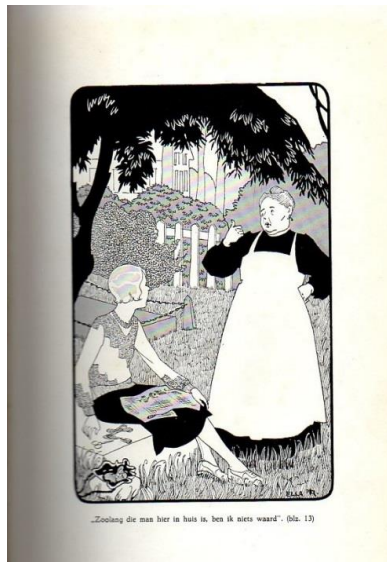
Mijntje breng ik haar thee. - Ze is wakker en informeert direct belangstellend naar de keuken, geeft zelfs 'n paar duidelijke praktische aanwijzingen, en zucht dan uit de den grond van haar hart: "Hè, 't is toch wel fijn, zoo er in te kunnen leggen en bediend worden, als je heele korpus je pijn doet." "Rust maar lekker uit, 't gaat puik zonder jou beneden," zeg ik en bedoel het hartelijk. (Greup-Roldanus, 1924, p. 240)

Het is bij sommige andere families niet voor te stellen dat zij hun personeel verwennen, of diens taken overnemen als ze ziek worden. Dat Mijntje de familie eigenlijk ook niet goed kan missen, blijkt wel uit het feit dat ze haar bruiloft verzet, vanwege de hulp die de familie nodig heeft na het overlijden van vader. Zodra ze getrouwd is, moet ze tenslotte stoppen met haar werk voor de familie, want dit werd van getrouwde vrouwen verwacht (Schuursma, 2000, p. 60). De waardering van de familie voor Mijntje blijkt uit de uitspraak die de moeder van Lottie doet. "Mams beweerde, het mij nooit te kunnen vergeven, dat ik in de hand werkte, dat 't juweel der juweelen van ons vandaan zou gaan." (Greup-Roldanus, 1924, p. 312). Lottie is namelijk degene die Mijntje en haar verloofde bij elkaar heeft gekregen. Ook dit is iets wat niet iedere familie voor het eigen personeel zou regelen, ongeacht hoe goed ze het met hen kunnen vinden.

In *Grooter worden* (Hers, 1932) wekt de band tussen de familie en dienstbode Heindersje soms wat verwarring bij andere mensen. Als twee kinderen uit de buurt op bezoek komen bij de familie van Eva, worden ze 's avonds door Heindersje naar huis gebracht. Het verschil in stand tussen de familie Oosthout en de familie van de twee kinderen, komt in het volgende gesprek goed tot uiting.

"Hebben de eendere kinderen [de tweeling Joke en Hanneke] dan twee moeders, juffrouw Oosthout?" "Wel schespellieve goeie genachte nog toe, kind! Hoe kom je me daarbij?" Heindersje bleef van pure verbazing staan. "Twee moeders? En waarom noem je me juffrouw Oosthout?" "Ik dacht het toch ook," zei Martijntje bedremmeld. "Een moeder is er toch anders altijd maar alleen voor den boel en om alles te zeggen en zoo." Heindersje begreep er niet veel van. "Maar ik heb niets te zeggen. Daar is toch mevrouw voor. Ik ben niet veel dan de meid, hoor kind." "O wee," zei Martijntje, "Ik wist niet, dat de eendere kinderen rijk waren. Alleen als je rijk bent, heb je een meid, zegt Moeder." (Hers, 1932, p. 167)

Niet alleen wordt hierbij duidelijk dat de familie Oosthout uit een hoger milieu komt dan de meeste families uit de buurt, ook komt naar voren dat Heindersje voor de familie meer is dan een meid, al zegt ze zelf van niet. Ze past namelijk op de kinderen, legt ze regels op en gedraagt zich deels zoals een moeder dat normaal gesproken doet (zeker gezien vanuit het oogpunt van de andere kinderen uit de buurt). Zo is op figuur 3 een afbeelding te zien waarop Eva een standje krijgt van Heindersje, omdat zij niet thuis is om haar moeder te helpen. Opvallend is trouwens wel dat de moeder van Eva op geen enkele afbeelding in het boek te zien is. Dat Heindersje dat wel is, kan ook een indicatie zijn van haar rol in de familie. Zij is meestal degene die de kinderen in het gareel houdt, en niet moeder.

Figuur 3 Eva en Heindersje (Hers, 1932)

Waar het voor de ene familie dus vanzelfsprekend is om hun personeel en mensen uit een lager sociaal milieu te behandelen alsof ze ook daadwerkelijk minder waard zijn, is dit voor de andere families een ondenkbare situatie. Het standsverschil blijft wel gehandhaafd, soms ook door de dienstbodes zelf, maar de familie gaat er niet vanuit dat hun personeel - of andere mensen uit een lager milieu - geen waarde hebben. In hoeverre deze situaties overeenkomen met de werkelijkheid is moeilijk te zeggen. Waarschijnlijk zat er - net als in de boeken - verschil in de omgang van families met hun personeel. Wel is het zo dat je afkomst bepalend was voor de kansen op de arbeidsmarkt en in het onderwijs (Bakker, Noordman, & Rietveld-van Wingerden, 2006, pp. 534-536). Dat wordt uitgewerkt in de volgende twee paragrafen.

3.3.1. Arbeid

Mannen zorgen voor het inkomen, zodat hun gezinnen het goed hebben. De vrouw zorgde voor het gezin. Het is dus ook niet zo verwonderlijk dat geen van de moeders in de meisjesboeken een baan heeft. Vrouwen moesten vaak zelfs stoppen met werken zodra ze gingen trouwen (Blom, 1993, p. 32; Schuursma, 2000, p. 60). Uit de posities van de vaders valt, zoals eerder gezegd, het milieu af te lezen. De vaders van Joop en Stans zijn beide zakenman, terwijl de vader van Lottie dokter is. Eva's vader is dominee en wat Hanna's vader doet is onbekend. Voor de kinderen van wie de vader werkt, is zelf gaan werken (nog) geen onderwerp van belang. Anders is dat voor Lottie uit *De Orchidee van 5A* (1924) en Eva uit *Groeter worden* (1932).

Als Lottie's vader overlijdt moet de familie opeens gaan nadenken hoe zij het gaan redden met minder inkomsten (Greup-Roldanus, 1924, p. 213). Aangezien Lottie in haar eindexamenjaar zit, begint zich de vraag op te dringen of ze geen baantje moet zoeken na haar examens (p. 214). Haar moeder geeft echter aan dat zij dit liever niet heeft, en dat ook haar vader Lottie zag doorstuderen. Het gezin besluit om iemand in huis te nemen om zo inkomen te genereren, en Lottie gaat toezicht houden op de studie van de kostganger (p. 216). Dankzij de steun van haar tante Charlotte kan Lottie toch doorstuderen. Hierdoor kunnen zij en haar familie het leven dat ze gewend zijn, gewoon voortzetten. De ophef over het idee om iemand in huis te nemen, terwijl zij toch van een bepaalde stand zijn, geeft wel aan dat dit eigenlijk niet zo heel erg vanzelfsprekend was in die tijd. Het lijkt er dan ook op dat de auteur hier impliciet aangeeft dat in dit geval het milieu waar je vandaan komt niet zo belangrijk is als het om financiën gaat. Iedereen doet in dat geval wat nodig is om hun gewone levensstijl te behouden.

Een boek met een duidelijk oordeel over werken is *Grooter worden* (1932) van Anna Hers, een auteur die door de ervaringen die ze heeft opgedaan in haar werk als leider van clubhuis De Eendenkooi⁵ goed weet hoe het is voor jongeren om al vroeg aan het werk te gaan. *Grooter worden* (1932) geeft tal van voorbeelden van kinderen die moeten werken (Van der Veer, oktober 1998). Dit boek is daarnaast geschreven in de beginjaren van de crisis waardoor ook dat onderwerp een rol speelt in het verhaal. Aangezien Eva's vader is overleden, en zij haar eindexamen mulo heeft gedaan, moet zij van haar voogd oom Gijs een baantje zoeken. Het liefst iets op kantoor, en dan in de avonduren een cursus volgen voor privé-secretaresse, zodat ze daarna naar het buitenland kan gaan om daar te werken. Dat Eva andere plannen voor de toekomst heeft, interesseert hem niet. Hers beschrijft het dilemma van Eva: meewerken aan de plannen van haar oom of haar eigen weg volgen. Dat haar oom nadenkt over haar toekomst, lijkt in eerste instantie niet in haar op te komen. Eva krijgt op een gegeven moment advies van een vrouw uit het dorp die zelf iets soortgelijks heeft meegemaakt.

“Het zal nu moeilijk voor je worden, kind. Voor de oudsten is het altijd het ergste, als de dingen gebeuren. Die moeten er door. Afstand doen van eigen verlangens om de kleintjes.” . . . “Ik was zelf zoo'n oudste. Moeder bleef met zes kinderen achter, toen Vader stierf. De oudsten moesten er aan, maar voor de jongste kon later alles. Ik had zoo graag naar de les gewild. Schooljuffrouw geworden. Maar ja, ik moest gaan dienen en onze Trine is het geworden.” (Hers, 1932, p. 21)

Dit advies blijft terugkomen in Eva's gedachten, vooral op momenten dat zij dwarsligt en tegen de plannen van haar oom in wil gaan. Het helpt haar de zaken in perspectief te zien. Daarbij helpt ook de situatie van de kinderen die zij tegenkomt in het clubhuis 'De kaboutergrot'. De kinderen die daar komen, zijn afkomstig uit arbeidersgezinnen en voor hen is het heel normaal om te gaan werken zodra de leerplicht is afgelopen. Dat betekent voor veel kinderen dat zij zo rond hun twaalfde aan het werk gaan. Zeker in de crisisjaren werden die kinderen geacht om zo het gezin te ondersteunen (Wilschut, 2006, p. 40). Tonia Munk, een van die kinderen, moet na school gaan beginnen in de fabriek. “Daar was niets aan te doen, ze moest wat in gaan brengen thuis, maar o wat haatte ze het nieuwe werk nu al, nog voor ze er mee begonnen was.” (Hers, 1932, p. 129). En Martijntje mag van haar moeder dan wel niet in de fabriek gaan werken, maar ze moest na school wel gaan dienen (p. 167). Ook de jongens werken al. Zo gaat Antoon naar de brug om te werken.

“Ja, dan helpt hij de karren en zoo tegen de hoogte op en dan geven hem de mannen een cent.” “Maar hij brengt ze allemaal aan zijn moeder, hoor.” Wist Tonia Munk. “Antoon is o zoo'n goeie jongen. Hij gaat er nooit voor naar de bioscoop, zoals Wim de Noot. Die heeft soms wel guldens, juffrouw.” “O wee! Hij pas op auto's op den Coolsingel.” (Hers, 1932, p. 132)

Dit geeft een beeld van de verschillende baantjes die kinderen in de jaren dertig uitvoerden om hun familie te ondersteunen. Van een echte onbezorgde jeugd is hier geen sprake. De kinderen zijn zich heel bewust van het belang van inkomsten en de bijdrage die ze moeten leveren in het gezin. De kinderen in de club maken zich daarnaast nog zorgen over het werk van hun vader. Niet iedereen heeft namelijk nog werk, en als de vaders nog wel werk hebben dan is het niet altijd regelmatig. De effecten van de crisis op de toekomst van deze kinderen komt hier duidelijk uit naar voren. Zij hebben geen kans om ook middelbaar onderwijs te volgen, en eigenlijk ook geen kans om in andere geschoolde beroepen terecht te komen, dan die waar ze als kind mee beginnen.

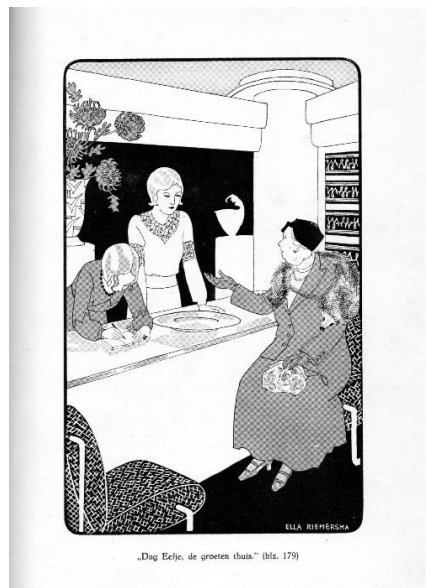
---

⁵ Anna Hers werkte van 1930 tot 1934 als leider bij clubhuis De Eendenkooi. Ze kwam op deze manier in aanraking met maatschappelijke problemen, zoals armoede, alcoholisme en prostitutie (Van der Veer, oktober 1998).

Als Eva werk vindt in een kunstnijverheidshandel is dat een baantje dat eigenlijk niet bij haar stand past. De schrik is dan ook groot als haar tante onverwacht de zaak binnen komt (zie figuur 4).

“Zoo kind,” begroette tante Suzanna Eva, die schoorvoetend nader trad. “Ben jij hier? Och ja, dat is waar. Je bent bij Schokke op kantoor. Maar waarom sta je dan in den winkel?” “Och,” deed Eva onwillig. “Maar dat moet je niet doen, lieve kind. Op die manier gooi je je heelemaal weg.” (Hers, 1932, p. 174)

Er zit dus een discrepantie tussen het feit dat Eva moet gaan werken en dat niet al het werk geschikt voor iemand van haar stand wordt geacht. Vrouwen uit de beter milieus mochten vooral beroepen uitoefenen die ‘net’ genoeg voor ze waren. In een winkel staan hoorde hier toch eigenlijk niet bij (Schuursma, 2000, p. 59).

Figuur 4 Eva aan het werk (Hers, 1932)

Wat minder opvalt in de verhalen, zijn de dienstbodes van de gezinnen. Zij werken tenslotte ook, en hebben vaak geen opleiding (kunnen) volgen toen ze met werken begonnen. Daar is alleen aandacht voor in *De Orchidee van 5A* (1924) en *Grooter worden* (1932). In de andere boeken lijkt de dienstbode haast onderdeel van het meubilair, en wordt er maar weinig aandacht aan ze geschonken, behalve om orders te geven, zoals ook aangegeven bij hoofdstuk 3.3. Stans (Kramer, 1927) ergert zich zelfs aan de dienstbode Geertje, omdat deze zo dom is. Dat ze geen kans op verder onderwijs heeft gehad, is een gedachte die bij Stans niet op lijkt te komen.

Lottie uit *De Orchidee van 5A* (1924) is juist onder de indruk van wat hun dienstbode Mijntje allemaal kan.

“Mijntje, zonder H.B.S.-diploma of meisjesschool (L'idée seule, mon enfant!), Mijntje kookt zalig, kookt alles, van de van eigen-zellevers-gaande-smeuïge stampot af tot de goddelijkste vla's en croquetjes toe.” (Greup-Roldanus, 1924, p. 18).

Hieruit blijkt dat Mijntje alleen de lagere school heeft gevolgd, en daarna aan het werk is gegaan. Datzelfde geldt voor Heindersje uit *Grooter worden*. “Ze herinnerde zich opeens, hoe ze als klein meisje in haar eerste dienstje alles verkeerd deed en zo veel standjes gekregen had, als er sterren

aan de lucht zijn.” (Hers, 1932, p. 167). Ook zij moest dus na de lagere school meteen aan de slag, en dit bleek niet gemakkelijk te gaan.

Greup-Roldanus en Hers zijn eigenlijk de enige twee auteurs die deze ongelijkheid aan de kaak stellen, en vooral Hers is hier vrij uitgesproken over, zonder dat het de verhaallijn overheerst. Zij lijken deze ongelijke situatie te willen beïnvloeden. Bij Greup-Roldanus kan daarnaast hebben meegespeeld dat zij historica was en vond dat de rol van vrouwen in de geschiedenis onderbelicht bleef. Zij wilde daar de aandacht op vestigen door fictie te gebruiken om geschiedenis op een aantrekkelijke manier toegankelijk te maken (Grever, 1989/2013, p. 262). Door gebruik te maken van historische bronnen die te maken hebben met het gewone alledaagse leven, en door over gewone vrouwen te schrijven, vestigde ze de aandacht op het belang dat deze vrouwen in de maatschappij hebben gehad. Helaas hadden haar tijdgenoten voor deze vorm van geschiedenis weinig tot geen aandacht (Grever, 1989/2013, p. 264). Voor de overige auteurs lijkt de ongelijkheid tussen mensen uit verschillende milieus vanzelfsprekend te zijn. Werken begint eerder voor mensen uit een lager milieu en dat is vrij normaal. Tenslotte ging de leerplicht voor het middelbaar onderwijs pas in 1969 in (Wilschut, 2006).

3.3.2. Onderwijs

Meisjes volgden vaak alleen maar het lager onderwijs. Zelfs in 1938 was dit nog voor 65% van de meisjes zo (Bakker et al., 2006, pp. 534-536). Dat alle hoofdpersonen middelbaar onderwijs volgen, of hebben gevolgd, mag opmerkelijk genoemd worden, ware het niet dat het voor meisjes uit de betere milieus meer voor de hand lag om verder te leren. Eigenlijk waren de verschillende scholen van het middelbaar onderwijs erop gericht om de doorstroming te bevorderen, maar feitelijk bleef het volgen van dit type onderwijs sterk milieubepaald (Bakker et al., 2006, pp. 534-536). *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924) geeft daarvan een voorbeeld. Bert, een klasgenoot van Lottie, zou graag verder zou willen studeren in Delft. Zijn moeder heeft echter een winkel, en kan het zich niet veroorloven om hem te laten studeren. Als Lottie hierover in gesprek raakt met mijnheer Geevers, heeft ze goede hoop.

“Maar U begrijpt, daar hoeft hij zelfs geen droom aan te verspillen. De Middelbaar Technische school zal misschien niet eens gaan. En ’n beurs, daar zou hij misschien nog kans op hebben, maar daar zijn altijd zóó veel liefhebbers voor en al is hij de knapste in onze 5a, daarom is ’t nog niet gezegd, dat... enfin; en protectie, behalve die van den Directeur, heeft hij natuurlijk niet, ik bedoel van die kruiwagens.”
(Greup-Roldanus, 1924, p. 124)

Lottie’s hoop dat mijnheer Geevers zich inzetten om Bert te kunnen laten studeren, is geen ijdele. Geevers wordt eigenlijk de ‘kruiwagen’ waar Lottie het over had. Op deze manier kan iemand die het zich anders niet zou kunnen veroorloven, toch het onderwijs volgen waar de persoon ook daadwerkelijk voor zou willen gaan. Het laat duidelijk zien dat er ook een dosis geluk bij komt kijken of iemand dus door kan studeren. Uiteindelijk wordt ook Lottie afhankelijk van een ander, doordat haar vader overlijdt. Haar tante Charlotte zal haar studie gaan betalen en hoewel Lottie zich eerst te trots voelt om dit aan te nemen, ziet zij uiteindelijk wel in - mede door de dankbaarheid van Bert voor zijn kans - dat ze het aanbod aan moet nemen, om zelf ook verder te kunnen leren en te doen wat ze graag wil doen, namelijk geschiedenis studeren. Het is bekend van Greup-Roldanus dat zij na haar studie meteen aan het werk ging als leerkracht, en pas daarna geschiedenis kon studeren. Het is opnieuw een aanwijzing voor het autobiografische karakter van deze roman (Grever, 1989/2013, pp. 260-261). Greup-Roldanus had echter, in tegenstelling tot Lottie, nog wel een vader die haar stuurde in haar studiekeuze (NPO, 1983).

Ondersteuning van de studie zien we ook bij *Grooter worden* (Hers, 1932). Eva heeft de mulo al afgerond en wil dus eigenlijk de kunstopleiding gaan volgen, maar omdat haar vader is overleden en haar oom dat geldverspilling vindt, moet ze aan het werk en een cursus privé-secretaresse volgen. Ook zij is afhankelijk van de goede gunsten van een ander om verder te mogen leren. Eva heeft echter niets in te brengen in haar eigen toekomst en moet doen wat haar oom vindt dat ook daadwerkelijk werk en dus inkomsten op zal leveren. Als zij hierover een opmerking maakt tegenover haar zus die op het gymnasium zit, laat deze weten hoe oom Gijs denkt over meisjes en onderwijs. “Weet je, ik heb kans op een beurs, maar anders is het mijn laatste jaar, heeft oom me zoeven gezegd. Hij vindt het onzin, dat meisjes studeeren. Als ze trouwen is al het geld weg, beweert hij.” (Hers, 1932, p. 23). Hier komt dus weer het idee terug dat meisjes maar zo snel mogelijk moesten gaan trouwen, of gaan werken, want studeren, dat koste vooral geld en je had er uiteindelijk niets aan, als je toch als moeder en huisvrouw door het leven ging. Studeren om jezelf te ontplooiën, dat deed je als vrouw alleen maar als dit ten goede kwam in het huishouden en gezinsleven. Daarbuiten, vond men, was persoonlijke ontwikkeling niet gewenst bij vrouwen (Blom, 1993, p. 32)

Welke opleiding Hanna, uit *Hanna's vlucht* (Van Havelte, 1936/1949), nu precies heeft gevolgd is niet helemaal duidelijk, wel dat ze op dit moment in opdracht illustraties maakt. Hanna lijkt haar werk vooral te zien als een manier om een leuk zakcentje te verdienen. Ze woont nog thuis en maakt liever plezier dan dat ze werkt. Mogelijk heeft ze een kunstopleiding gedaan. Hierin komt ze overeen met Stans, uit *Stans van de vijfjarige* (Kramer, 1927). Die zit in haar eindexamen van het H.B.S. en besluit uiteindelijk om daarna naar de kunstacademie te gaan. Een artistiek of zorgend beroep was een acceptabele toekomst voor meisjes uit zowel de midden- als de hogere klassen, en het is dan ook niet verwonderlijk dat deze vaak genoemd worden in meisjesboeken (Van Lierop-Debrauwer, 1996). Bij zowel Hanna als Stans lijkt het erop dat er geen problemen zijn (geweest) in de families om de kosten voor die opleiding op te brengen. Alleen de broer van Stans, Tjerk, komt in de problemen met het studeren. Aangezien hij niets - of in ieder geval niet voldoende - uitvoert op de universiteit waar hij studeert, worden de betalingen voor zijn studie stopgezet door zijn vader en moet hij noodgedwongen een baantje zoeken en is het studentenleven voor hem afgelopen. Door deze strenge aanpak van vader komt Tjerk echter wel tot inkeer dat hij serieus moet worden, en ziet hij uiteindelijk mogelijkheden om in zijn werk vooruit te komen.

Bij *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010) speelt de school vooral een rol in de restricties die deze met zich meebrengt, en de lol die Joop er met haar vriendinnen maakt. Doordat Joop het slecht doet op school, mag ze van haar vader niet bij de vriendinnenclub. Ook moet ze extra bijles volgen. Dit gaat niet zonder slag of stoot. Als het tweede rapport eraan zit te komen en de vriendinnen zich zorgen maken over hun cijfers, blijkt Connie al zorgen te hebben voor het eind van het schooljaar. “Als ik zitten blijf,” zei Connie, “dan ga ik naar de Huishoudschool. Daar heeft moeder me al mee bedreigd.” (Van Marxveldt, 1919/2010, p. 249). De Huishoudschool was echt bedoeld om - zoals de naam ook al zegt - meisjes voor te bereiden op het draaien van een huishouden (Schuursma, 2000, p. 67). Er is geen sprake van stoppen met naar school gaan om te gaan werken, of om te trouwen. Voor dit laatste zijn de personages sowieso te jong, aangezien ze pas in de derde klas van de H.B.S. zitten. Hoewel het leren niet alle meisjes even makkelijk aangaat, is het binnen hun milieu eigenlijk wel vanzelfsprekend dat er onderwijs gevolgd wordt. Hoe representatief dat beeld is, is enigszins onduidelijk. Wel is het zo dat meisjes uit de betere milieus eerder kans hadden om vervolgonderwijs te volgen, dan meisjes uit lagere klassen van de samenleving (Bakker, et al., 2006, p. 536; Schuursma, 2000, p. 67).

Dat komt ook naar voren als gekeken wordt naar de dienstbodes in de verhalen en dan vooral naar Mijntje en Heindersje uit respectievelijk *De orchidee van 5A* (1924) en *Grooter worden* (1932). Zij zijn immers de enige dienstbodes die worden uitgewerkt. Het is duidelijk dat geen van beiden meer dan alleen de lagere school heeft gevolgd. In een gesprek met Lottie, zegt Mijntje: “‘k Kon vroeger wàt goed leeren,” zegt ze trotsch, “‘n paar jaar heeft de meester me nog op avondles

gehouden.” “Nou maar Mijn, daar heb je nog plezier van. Je leitje is altijd pietepouterig in orde, en je schrijft keùrig!” (*Greup-Roldanus*, 1924, p. 303). Dat Mijntje niet door kon leren, had hier alles te maken met het milieu waaruit ze afkomstig was. Gelukkig voor Mijntje, ziet Lottie haar in ieder geval als een leerkracht om het koken van te leren, en wordt zij door de familie goed behandeld. Dat is een stuk beter dan de behandeling die Geertje krijgt van Stans in *Stans van de vijfjarige* (1927). Stans geeft kortaf en onvriendelijk bevelen aan Geertje, die daarop moet lachen.

“Dat was misschien leelijk van haar...maar ze kón Geertje soms niet uitstaan, ze had gruwelijk het land aan domme mensen, die niets begrepen, die niets voelden, die alleen maar lachten, zoo’n onuitstaanbaarbreeden grinniklach. Het was wel waar, dat je eigenlijk medelijden met ze moest hebben, juist omdat zij door hun domheid zoo veel schoons misten, maar ze kón het niet.”
(Kramer, 1927, p. 71)

Geertje heeft nooit de kans gehad verder te leren en dit kan de oorzaak zijn voor haar gedrag, maar dat is niet iets dat bij Stans opkomt. Dat heeft weer te maken met de manier waarop zij gewend is de dienstbodes en andere mensen van een lager sociaaleconomische klasse te behandelen. Hetzelfde geldt voor Joop, uit *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (1919), die zich ook niet bekommert om het eventuele onderwijs en persoonlijke leven van het personeel. Het gevolgde onderwijs, de arbeid die je uitvoerde en het milieu waaruit iemand afkomstig was, bepaalden daarnaast voor een groot deel hoe je huisvesting was geregeld.

3.3.3. Huisvesting

“En weet je wat ik zo monsterlijk van je vind? Dan ga je huizen met me kijken, en dan doe je net, of je alles even mooi en schitterend vindt, en dan doe je of niets haast goed genoeg voor me is, en dan zeg je, zoals gisteravond bij je zuster, dat een bovenhuis ook erg genoeglijk kan zijn.” “Maar dat kán het ook. Als je toch niets anders krijgen kunt. Je weet toch, dat ‘La Favorite’ door de woningcommissie niet aan ons gegeven wordt. En...” “’t Kan met niet schelen,” zei Julie. “Maar ik ga nooit op een bovenhuis wonen. Nooit, hoor! Dan trouw ik liever niet. Natuurlijk, dan trouw ik véél liever niet.”
(Van Marxveldt, 1919/2010, pp. 310-311)

Waarom maakt Julie, de zus van Joop uit *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010), er zo’n groot probleem van dat ze na haar trouwen misschien wel in een bovenwoning komt te wonen? Haar familie woont in een groot huis, maar dat ze zelf kleiner moet gaan wonen kan niet de enige reden zijn. Haar weerstand heeft alles te maken met het milieu waar ze uitkomt. Julie is een bepaalde levensstandaard gewend waarbij een groot huis hoort, waar je de ruimte niet met andere families hoeft te delen, en een bovenwoning voldoet niet aan haar eisen. Ze houdt daarnaast geen rekening met het feit dat er op dat moment in Nederland sprake was van woningnood, waardoor veel mensen langer bij hun familie in moesten wonen, en dat het maar afwachten was wat voor huis je werd toegewezen door de woningcommissie (Schuursma, 2000, p. 60). Dat is voor juffrouw Wijers, die Joop bijles geeft, wel anders. Zij huurt een kamer, en spaart voor een huisje buiten de stad waar ze met haar zus wil gaan wonen. Daarbij mag ze nog van geluk spreken dat ze een kamer kon huren, want deze waren in die jaren vooral bedoeld voor alleenstaande mannen (Schuursma, 2000, p. 60).

Julie heeft, nu ze achttien is geworden, ook de beschikking over een eigen kamer in het huis. Deze kamer wordt gebruikt om vrienden te ontvangen, of om zich even terug te trekken. Aangezien een dochter van een kennis eenzelfde soort kamer heeft, lijkt het logisch te stellen dat dit in de betere milieus vaker voorkwam. Hoewel het huis van de familie Ter Heul ruim is, delen de dochters wel een slaapkamer. Dit was echter heel normaal, want een eigen (slaap)kamer was voor veel

kinderen een luxe (Bakker et al., 2006, p. 230). Dit valt ook af te leiden als gekeken wordt naar *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924), *Stans van de vijfjarige* (Kramer, 1927) en *Grooter worden* (Hers, 1932). In al deze boeken hebben de kinderen een gedeelde slaapkamer, en vinden ze dit ook heel normaal. Toch hebben de families geen kleine huizen, al is de situatie voor de familie Oosthout uit *Grooter worden* (1932) daarin wel afwijkend. Zij woonden eerst in de dorpspastorie waar inderdaad ruimte genoeg was. “Stel voor, dat ze nu de groote pastorie, waar zo’n boel kamers waren, dat ze niet eens meubels genoeg hadden, ... gingen verlaten.” (Hers, 1932, p. 26). Van een huis waar ze dus niet genoeg meubels hebben om alle kamers te vullen, moet de familie verhuizen naar een flat waar de slaapkamers gedeeld moeten worden. En dat is even wennen, ook met de oplossing die hun oom Gijs heeft bedacht om ruimte te besparen.

Maar Reina stond verbaasd in het kleine kamertje van de zusjes, waar tegen den eenen wand een gevaarte getimmerd was, dat precies deed denken aan een scheepskooi. Twee verdiepingen op elkaar. Ze waren keurig wit gelakt, precies als het linnenkastje en het kleine popperige waschtafeltje van de tweelingen, waaraan ze zoo heerlijk morsen konden en voorzien van vroolijk roodbonte gordijntjes.

(Hers, 1932, p. 50)

Het delen van de slaapkamers benadrukt in dit geval de gewijzigde situatie waarin het gezin nu moet leven. Ook Heindersje heeft geen echt eigen kamertje meer, maar een hokje op zolder. De familie moet nu meer ruimtes met elkaar delen. Dat verschil is wel groot met de andere families, waar dan wel slaapkamers gedeeld worden, maar waar de familie en dienstboden zo hun eigen ruimtes in huis hebben die ze gebruiken.

Hoewel de families uit gegoede milieus komen, blijkt uit *De orchidee van 5A* (1924), dat er nog rijkere mensen in de samenleving zijn. Lottie gaat op bezoek bij haar oud-klasgenoot Paula Geevers die in een landhuis woont.

In de groote, groote kamer, met het hooge, hooge plafond, staat heel, heel achter in bij den haard ’n groepje, waaruit Paula zich losmaakt en liefjes glimlachend op ons “toehuppelt”; maar lachje en huppeltje zijn natuurlijk eigenlijk alleen maar voor één van ons, voor haar Jopie! (Greup-Roldanus, 1924, p. 115)

De verwondering waarmee Lottie het hele huis, en het chique diner waarneemt toont aan dat deze familie uit een hoger milieu afkomstig is dan zichzelf gewend is. Het lichte ongemak dat ze tijdens delen van de avond mee voelt, vooral wat betreft het gebruik van het vele bestek, en de manier waarop met goed fatsoen de avond beëindigd kan worden, bevestigt het verschil in milieu.

Volgens Nikolajeva (2005, p. 139), is de huiselijke chronotoop kenmerkend voor meisjesboeken. Dit komt in alle vijf de boeken duidelijk naar voren, ook in *Hanna’s vlucht* (Van Havelte, 1936/1949), al speelt dit verhaal zich niet af in het huis waar ze is opgegroeid, maar in het huis van goede vrienden op het platteland. De kamers in de huizen bieden niet alleen een beeld van hoe de families leefden, maar dragen ook bij aan de beschrijving en ontwikkeling van karakters. Zo is dienstbode Mijntje, in *De orchidee van 5A* (1924), eigenlijk altijd wel te vinden in de keuken. Daar zorgt ze niet alleen voor het eten, maar ook voor een luisterend oor voor Lottie, en andersom. De keuken is hier niet alleen het domein van het personeel, of de plek waar het eten vandaan komt, maar ook de verbindende schakel tussen de familie De Bruijn en hun personeel. En dat is meer dan gezegd kan worden van de keukens in *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (1919), of in *Stans van de vijfjarige* (1927), want Stans komt alleen de keuken maar in, als ze moet helpen de tafel te dekken voor thee. Hoewel critici van vrouwelijke auteurs van vrouwenromans het ‘Hollands huisje’ dat zij beschreven hekelden (Van

Boven, 1992, p. 86), lijken de schrijfsters zelf, in elk geval de auteurs van deze vijf meisjesboeken, waardering te hebben voor huiselijkheid.

Zoals gezegd speelt in *Hanna's Vlucht* (1936) de woonomgeving een net iets andere rol. Hoe de woning van haar ouders eruit ziet blijft relatief onduidelijk, omdat ze er maar zo weinig tijd in doorbrengt. Het grootste deel van haar tijd brengt ze namelijk door in het huis van haar goede vrienden Tim en Miek. Dit huis staat op het platteland, en voldoet in eerste instantie niet helemaal aan het beeld dat Bob van een dorpspastorie had.

Was dat nu de pastorie? Hij had nog herinneringen aan die van Tims vader, en onwillekeurig had hij iets dergelijks verwacht. Daar kon je dadelijk zien, dat je bij een pastorie was. Zo'n groot, ouderwets huis, met een prachtige tuin er omheen. Maar dit...Zo'n doodeenvoudig huisje... (Van Havelte, 1936/1949, p. 44)

Aangezien je als dominee toch een bepaalde status in de samenleving hebt, verwachtte Bob dat deze status te zien was aan de pastorie. Daar blijkt hij in dit geval geen gelijk in te hebben. Toch biedt het huis een prettig onderkomen voor de vakantie, vooral de bijbehorende tuin die in de zomer mooi in bloei staat. Dit alles draagt bij aan de ontspannen sfeer die Hanna en Bob ervaren én aan de romantiek. Zelfs al ontbreken er ook wel voorzieningen in het huis, die Bob en Hanna in de stad wel gewend zijn.

"n Vaste wastafel hebben we hier alleen in de keuken, in de vorm van de gootsteen," had hij [Tim] de eerste dag aan Bob verteld. "Als je dus de voorkeur geeft aan stromend water boven de beperktheid van een waskom, dan ren je maar vroeg naar beneden, en houd je hoofd onder de pomp." (Van Havelte, 1936/1949, p. 104)

Voorzieningen op het platteland lieten langer op zich wachten dan in de grotere steden. Waar in de steden al redelijk vroeg sprake was van een soort stadplanning, was hier op het platteland nog bijna geen sprake van (Schuursma, 2000, pp. 22-23). Waardoor we eigenlijk al automatisch uitkomen bij een ander thema dat milieubepalend is, namelijk de tegenstelling tussen de stad en het platteland.

3.3.4. Stad en platteland

Doordat vanaf 1914 een steeds groter deel van de Nederlandse bevolking in de stad woont, ontstaat een nieuw beeld van het platteland (Wilschut, 2006, p. 10). Voor de stedelingen leek het leven op het platteland een betere kwaliteit te hebben dan waar zij zelf mee te maken hadden. Er ontstond een romantisch beeld van het leven op het platteland, een plek waar mensen in de stad graag zouden willen vertoeven. Het platteland stond voor een rustig en gezond leven. Dat dit beeld niet helemaal klopte, vanwege de modernisering die plaats vonden op de boerenbedrijven, deed daar bij de stedelingen niets aan af (Wilschut, 2006, p. 11). In de jaren dertig worden ook de boerenromans heel populair, wat verder bijdraagt aan dat geïdealiseerde beeld van het platteland (Van Galen Last, 1969, p. 18).

Het romantische beeld van het platteland komt ook naar voren in de vijf meisjesboeken. Het is niet voor niets dat de families van Joop ter Heul (Van Marxveldt, 1919/2010) en Stans (Kramer, 1927) in de zomervakantie vertrekken uit de stad. Deels heeft dat ook met het milieu waartoe de gezinnen behoren te maken. Tenslotte hadden alleen de mensen uit de beter milieus ook daadwerkelijk de middelen om de stad voor zo'n langere periode te 'ontvluchten'. Voor Joop is het niets meer en niets minder dan een leuke actieve vaarvakantie, terwijl het verblijf op het platteland voor de familie van Stans vooral belangrijk is voor de gezondheid van de moeder die moet aansterken na haar ziekte.

Het platteland is een ontsnapping aan de dagelijkse beslommeringen en drukte. Door op het

platteland te verblijven moeten de mensen wel rustiger aan doen. Er is geen school voor de kinderen, en er zijn ook geen klusjes die thuis mogelijk wel gedaan moeten worden. Zeker tijdens de zomervakantie belooft het leven op het platteland vrijheid voor de jonge protagonisten.

Niet in alle boeken is het leven op het platteland zo romantisch. In *Grooten worden* (1932) trekt de familie Oosthout - noodgedwongen dat wel - juist van het dorp naar de stad. Na het volgen van de traditionele rouwperiode van een jaar en zes weken, moeten ze de dorpspastorie verlaten. Oom Gijs heeft voor de familie een woning gevonden in Spangen. Reina, de zus van Eva is er een keer tussen de middag gaan kijken om thuis verslag van te kunnen geven.

“Huis?” had ze smalend verkondigd. “Ja, je kunt alles wel een huis noemen. Het is niet meer dan een verdieping.” Maar moeder had rustig geantwoord, dat het niet aanging om een heele woning voor jezelf te eischen. Zelfs met Vaders tractement zouden ze dat niet hebben kunnen bezitten in de stad. “Toe,” had Moeder gezegd, “je zult zien, hoe aardig het nog wordt.” (Hers, 1932, p. 10)

Voor een familie die een pastorie gewend is waar zelfs niet genoeg meubels zijn om het hele huis te vullen, is de overgang naar een kleinere woning in de stad inderdaad erg groot. In dit citaat wordt daarnaast nog gewezen op de woningnood. De familie mag blij zijn met wat ze kunnen krijgen. Ze komen uiteindelijk in een flat terecht, en hoewel dat een tijdlang woekeren met de ruimte is, ontstaat er tussen de familie en Spangen een band, waardoor ze later een huisje in Spangen verkiezen boven een andere woonplaats. Deze keuze voor de stad kan ook verklaard worden door het leven van de auteur zelf. Anna Hers (1885-1968) groeide op in een dorp, maar toen ze in 1930 leider van het Rotterdamse clubhuis De Eendenkooi werd, verhuisde ze naar de stad en is er nooit meer weggegaan. Sommige gebeurtenissen die ze daar meemaakte, heeft ze als materiaal gebruikt voor enkele van haar boeken, waaronder *Grooten worden* (Van der Veer, oktober 1998). Het boek is ook opgedragen: “Voor mijn Spangensche bende.” (Hers, 1932, p. z.p.). Dit versterkt het idee, dat de uiteindelijke voorkeur van de familie Oosthout voor het stadsleven, verweven is met het leven van Anna Hers zelf.

Een ander personage uit *Grooten worden* (1932), die in ieder geval in eerste instantie het romantisch beeld van het platteland tegenspreekt, is Eva's collega Marijke. Haar familie is afkomstig uit de Hoeksche waard, maar zij verkeert liever in de stad.

“Een aardige streek, maar ik kan er niet aarden. Zie je, je zit er op een eiland en de heele bevolking neeft en nicht er tegen elkaar. Je wordt er gewoon wee van. Zoo. Wel ben jij er eentje van neef Janus. Zoo, wel wel of eigenlijk bel, bel. En dan tegen het gezelschap. Je weet toch wel neef Janus Terweer, die met een dochter van nicht Bouwland getrouwd is?” (Hers, 1932, p. 142).

Niet alleen benauwt de sociale controle haar, ook voor koeien blijkt Marijke doodsbang, en dat is natuurlijk niet praktisch als je op een boerderij opgroeit. Gelukkig komt haar vader tot het inzicht dat hij zijn dochter beter kan laten leren voor privé-secretaresse en krijgt zij op deze manier een baantje in de stad. Want, zo zegt haar vader, ze is een echte “juffersche dame” (Hers, 1932, p. 143) en die passen nu eenmaal beter in de stad, dan op het platteland. Toch blijkt uiteindelijk ook Marijke ontvankelijk voor het beeld van het romantische platteland. Dit komt naar voren als ze met Eva praat over Kerstmis. De twee zijn dan vrij en Marijke gaat naar de boerderij om bij haar familie te zijn. “Ik verlang zoo naar de oude boerderij. Ik hoop, dat er een dikke sneeuwval komt.” (Hers, 1932, p. 182). Op de vraag van Eva wat ze dan eigenlijk thuis gaat doen met Kerst, antwoordt Marijke:

“Van alles. Praten met Moeder en Pleuns. En stallen met Vader. ’s Winters vind ik het zoo genoegelijk op een deel. Weet je, als ik hier in de stad toevallig langs een paardenstal ga en ik ruik de stallucht, dan krijg ik een eigenaardig gevoel van heimwee over me.” (Hers, 1932, p. 182)

Hieruit spreekt dus niet alleen haar heimwee, maar ook het romantische beeld van het platteland, waar het in de winter rustig is, en waar de sneeuw goed blijft liggen, dit in vergelijking tot de stad. Marijke heeft het wel degelijk naar haar zin in de stad, ze heeft haar werk, vrienden en gaat soms uit, maar toch blijft ook bij haar de hang naar haar familie en het platteland.

De romantiek van het platteland werkt het meest door in *Hanna’s Vlucht* (Van Havelte, 1936/1949). Haar familie hoopt dat Hanna weer de oude zal worden op haar vakantie buiten de stad, weg van de verkeerde invloed afkomstig van de schildersclub waar ze lid van is. Haar vader verwoordt het zo:

“Ik denk eigenlijk,” ging hij optimistisch verder, “dat ze zelf wel van dat clubje dikdoeners af wil, maar niet goed weet hoe ze er uit moet komen. Daarom lijkt me dit een heel geschikte gelegenheid. Ze kan dan eens met zichzelf in het reine komen, en na haar terugkomst, naar ik van harte hoop, op een andere manier haar leven inrichten. Of liever gezegd: de oude weer worden.”
(Van Havelte, 1936/1949, p. 11)

De vakantie op het platteland, weg van de schildersclub, doet Hanna inderdaad goed. Zoals gezegd heeft de tuin en ook het jaargetijde waarin Hanna op vakantie gaat, daar zeker iets mee te maken. Aangezien het zomer is, wordt er veel tijd buiten doorgebracht. Van Havelte had een grote liefde voor de natuur die ze in haar boeken tot uiting bracht, en ze stopte veel romantiek in haar verhalen (Luiks-Kramer, februari 1983). Dit komt allebei tot uiting in *Hanna’s vlucht* (1936). Er wordt, zeker in vergelijking met de andere vier boeken, vrij uitgebreid beschreven welke planten er in de tuin staan, en hoe het landschap eruitziet. Dit versterkt de gevoelens die zich ontwikkelen tussen Hanna en Bob. Het platteland wordt hier echt gebruikt voor de karakterisering en de ontwikkeling van de personages in het boek. Dat blijkt ook wel uit onderstaand citaat, waar Hanna zich bewust wordt van het feit dat ze in de stad zich eigenlijk heel anders voordoet dan dat ze in wezen is.

Hanna keek naar de lucht, en volgde met haar ogen een drijvend avondwolkje. Rustig was het hier...en op den duur zou het haar natuurlijk wel weer gaan vervelen...maar op ’t ogenblik... Heerlijk was het... Of je een...een harnas uitgetrokken had, en nu pas ging beseffen, wie er in dat harnas zat... Dat je nog iets anders was, dan het oppervlakkige wezen, dat je vrienden zo áárdig vonden...en dat je niet het recht had, je leven naar je eigen in te leven en te verknoeien, maar dat je een roeping had...
(Van Havelte, 1936/1949, p. 82)

Die roeping blijkt uiteindelijk de rol van echtgenote en moeder te zijn. De verandering die plaatsvindt op het platteland gaat moeizaam en kost tijd, maar als Bob en Hanna eenmaal getrouwd aan de rand van de stad wonen, is deze wel compleet.

3.3.5 Mode

Eén van de andere factoren die meehelpt het milieu van de protagonisten te bepalen, is de mode. Vooral in *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010) speelt mode een rol. Hoewel de mode in alle meisjesboeken dienstdoet bij het neerzetten van de ruimte en tijd, is het bij de overige vier boeken een kwestie die vooral op de achtergrond een rol speelt. Joop ter Heul is degene die het meest aandacht besteedt aan mode en zij doet dit op een ironische manier, want een aantal

keren verzekert Joop haar vriendin Nettie - aan wie ze brieven schrijft - dat zij niets om mode geeft. Iedere keer dat ze dit zegt, schrijft ze echter wel uitvoerig over de mode die iemand anders - of zijzelf - droeg. Juist door haar toon worden deze observaties ironisch.

Hoe verhoudt kleding en mode in de vijf meisjesboeken zich tot het beeld dat op basis van historische bronnen bestaat? Joop vermeldt dat er voor iedere gelegenheid wel een andere outfit bestaat. Deze noemt ze vaak bij kleur en materiaal. Vaak volgt nog informatie over de stijl van het kledingstuk. Ook de reactie van haar moeder op kleding die Joop of anderen dragen, bepaalt mede de rol die mode in het boek van Van Marxveldt speelt. Zo is er het moment dat een leerkracht per ongeluk de mouw van Joop's Liberty blouse scheurt. "Want hij schoot door de klas op me toe, greep me bij mijn arm, schudde me lichtelijk heen en weer en scheurde mijn mouw stuk vanaf de schouder tot aan de ruche bij mijn pols." (Van Marxveldt, 1919/2010, p. 26). Als zij en een vriendin thuiskomen en haar moeder over dit ongelukje vertellen, is de reactie van haar moeder een duidelijke verwijzing naar de fatsoensregels waar zij zich toen blijkbaar aan hield.

"Wat?", vroeg ma opeens ontsteld. "Heb jij je blouse gescheurd waar een heer bij was?" "Ja," zei ik, "het noodlot." "O, maar meneer Smidt vond het wat aardig," hielp Kit me. "Dat zei hij nog, hè Joop?" "Fi donc," zei ma en schudde haar hoofd. (Van Marxveldt, 1919/2010, p. 29)

Een vergelijking tussen hoe deze gebeurtenis in de tekst en hoe het voorval in beeld wordt verteld, laat een verschil zien, althans in de editie die is gebruikt. Borrebach werd rond het midden van de jaren twintig de vaste illustrator voor de boeken van Van Marxveldt. *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (2010) bevatte voor die tijd ook al illustraties, maar dan van Is. van Mens (Soeting, 2011, p. 97). De voor deze thesis gebruikte editie uit 2010 bevat de illustraties van Borrebach (Van Marxveldt, 1919/2010, p. 5). Zoals op figuur 5 en 6 te zien is verschijnt Joop op iedere illustratie met korte mouwen. Als het - uit bovenstaand citaat af te leiden - ongewenst is dat een man je blote arm ziet, en Joop het heeft over een mouw die ruche aan de pols heeft, komt dit dus niet overeen met de mode die we zien op de illustraties. Deze komt wel overeen met de mode in de jaren twintig, toen korte mouwen en wat losser zittende kleding in de mode kwamen (Dresscode jaren 20, 2015; Zuurveen, 1996, pp. 482-483). Ook het korte kapsel van Joop op de illustraties past daarbij, terwijl er in het verhaal melding van wordt gemaakt dat Joop haarlinten koopt (Van Marxveldt, 1919/2010, p. 9) en haar zus Julie een mooie hoeveelheid haar heeft, die ze in een vlecht om haar hoofd heeft (Van Marxveldt, 1919/2010, p. 341). Vrouwen ouder dan zeventien jaar moesten traditioneel tenslotte hun haren opsteken, en pas in de jaren twintig komt hier verandering in als de korte kapsels in de mode komen (Zuurveen, 1996, pp. 482-483); (Dresscode jaren 20, 2015).

Figuur 5 Joop en haar broer (Van Marxveldt, 1919/2010)

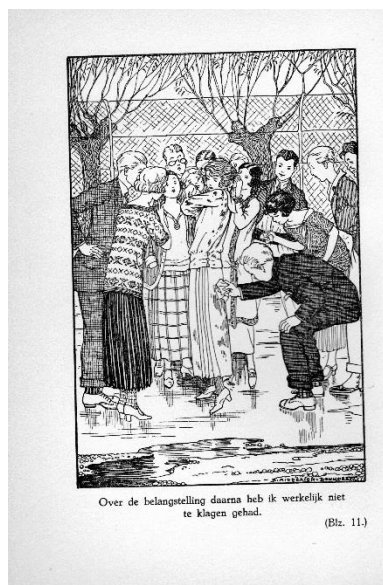
Figuur 6 Joop met een kort kapsel (Van Marxveldt, 1919/2010)

Zoals gezegd speelt mode in de andere vier boeken een kleinere rol. Bij *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924) wordt wel melding gemaakt van de kleding op feestavonden, of op momenten dat er iets mis mee gaat (zie figuur 7), maar wordt er niet zoveel aandacht aan besteed als bij Joop ter Heul. Op figuur 8 is te zien dat Lottie zojuist met haar vrienden een spel heeft gespeeld op de beregende tennisbaan, maar helaas ging ze onderuit en is haar kleding flink besmeurd.

Maar die hartelijke "interesse" maakte niet, dat ik er toonbaarder uit ging zien; mijn rok van mijn goeie pak, was what-you-call-besmeurd en mijn witte blouse 'n futuristisch modderschilderij, op mijn wang voelde ik 'n nattige rezen-tâche-de-beauté en mijn haarspeleden staken als de pinnen van een stekelvarken uit mijn kapsel. En natuurlijk had mijn rechterknie het nodig gevonden door de kous te gaan en maakte ook mijn elleboog gebruik van de gelegenheid om uit zijn velletje

te barsten, waardoor mijn mouw griezelig rood zich begon te “verwen”. (Greup-Roldanus, 1924, p. 11)

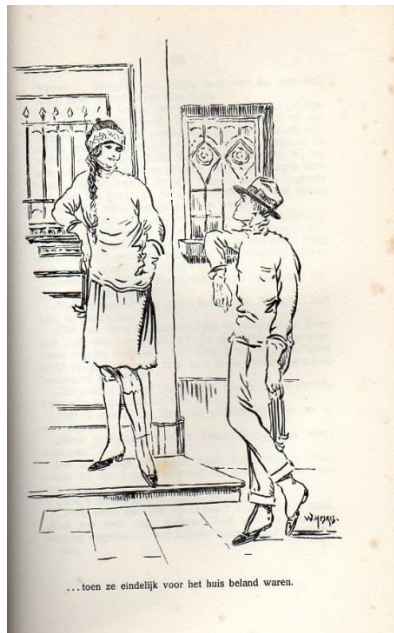
De mode die getoond wordt komt overeen met de lossere kleding die door vrouwen in de jaren twintig werd gedragen. Dat deze kleding misschien niet voor iedere activiteit praktisch was, wordt hierbij niet vermeld. Door de manier waarop Greup-Roldanus de beschrijving van de kleding brengt, lijkt het enerzijds alsof er veel belang aan wordt gehecht hoe de familie eruit ziet, maar aan de andere kant merk je dat kleding geen grote rol speelt in Lotties leven. Kleding wordt meer gebruikt voor het beschrijven van de historische setting.

Figuur 7 Lottie met haar besmeurde kleding (Greup-Roldanus, 1924)

In tegenstelling tot Joop ter Heul, wordt bij Lottie in de familie wel degelijk gelet op de uitgaven bij kleding. Zo volgt Noor, de zus van Lottie, een opleiding in de mode, waardoor ze de familie geld bespaart, aangezien zij geregeld kledingstukken aanpast en verbetert. De familie gebruikt daarnaast nog een huisnaaister, die het grotere verstelwerk doet, en die op aanwijzingen van Noor een jurk voor Lottie maakt. Dus hoewel de familie let op welke kleding geschikt is voor welke gelegenheid, gaan ze hier zorgvuldiger mee om dan Joop ter Heul. Geld uitgeven voor nieuwe kleding is aanzienlijk minder vanzelfsprekend dan in *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (1919).

Stans van de vijfjarige (Kramer, 1927) bevat slechts terloopse opmerkingen over kleding, bijvoorbeeld als Stans haar gymnastiekkleren uit moet doen, maar er wordt geen beschrijving gegeven van de kleuren, materialen en de precieze snit van de stof, zoals bij *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (1919), en soms bij *De orchidee van 5A* (1924) wel het geval is. Mode speelt in dit boek geen rol, al lijken de illustraties dit enigszins tegen te spreken. Zo staat op figuur 8 Stans modieus afgebeeld terwijl ze aan het praten is met haar jongere broer Bert. Stans draagt een kortere rok, wat klopt met het tijdsbeeld waarin de rok tot net boven de knie kwam. Wel heeft zij haar haar, omdat zij zestien is, nog in een lange vlecht op haar rug hangen, in plaats van opgestoken, of geknipt in het korte model dat in de mode was (Zuurveen, 1996, pp. 482-483). Doordat er op de illustraties van W. Heskens wel kleding te zien is krijgt de lezer toch een beeld van de kleding van de personages. De kleren die ze dragen komen overeen met wat in historische bronnen modieus genoemd werd (Dresscode jaren 20, 2015; De Leeuw, 1993, p. 155;171).

Figuur 8 Stans met een van haar broers (Kramer, 1927)

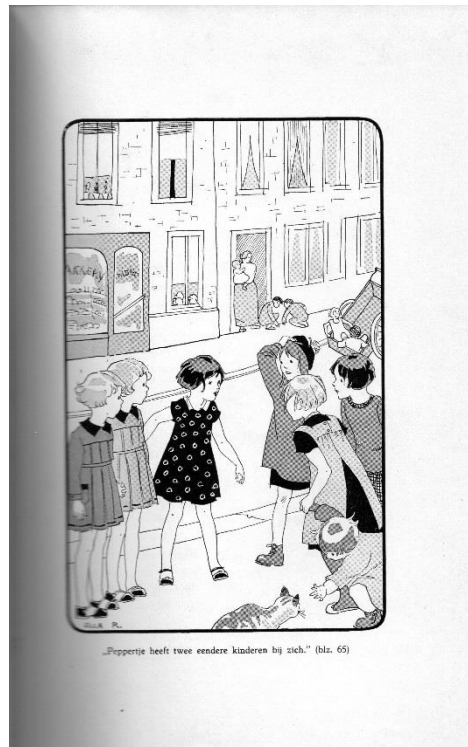
In *Grooter worden* (Hers, 1932) wordt wel een aantal keren op kleding gewezen, vooral als de jonge tweeling de stad ingaat. Het gaat hier vooral om de verschillen tussen het leven op het platteland en de stad. Het sociaal-economische milieu speelt hier eveneens een rol. Zo is er het moment dat het bandje van Joke's klomp gemaakt wordt door de lokale smid. Als deze klomp is gemaakt, zegt Joke het volgende: "O maar Hanneke, het geeft niets meer van dien klomp alvast. We maggen geeneens klompen dragen in Rotterdam, zeg Heinders. Dat is niet deftig." (Hers, 1932, p. 31). Klompen horen dus niet in de stad, aldus de dienstbode. En impliciet wordt het ook duidelijk dat dit, voor deze familie, in de stad ook niet bij hun stand hoort. In het dorp mocht de tweeling nog wel op klompen rondlopen, ook omdat zij zich telkens zo snel vuil maakten, maar daarbuiten kan het niet. Volgens Heindersje moeten ze in de stad ook voortaan elke dag kousen aan, ongeacht het jaargetijde. Eenmaal in de stad, blijkt de situatie toch wat genuanceerder te liggen. Daar komt de tweeling in een gesprek met Peppertje, het buurmeisje, achter.

"Moet je geen kousen aan, als je naar buiten gaat?" waagde Joke te vragen. "Ik draag in den zomer nooit kousen," zei Peppertje uit de hoogte. "Wij ook niet, maar hier moet het, zegt Heindersje. Voor de deftigheid, weet je?" "Kind, je bent gek. Jantien heeft zelf gezegd, dat het een gelukkig mode is. . . . Maar je hoeft niet te denken, dat wij niet weten, hoe het hoort." (Hers, 1932, p. 62)

Peppertje is licht beledigd als de tweeling insinueert dat zij niet zou weten hoe ze zich zou moeten kleden. Doordat alleen haar zus Jantien overdag op haar let, kan ze min of meer doen wat ze wil, en trekt hier de tweeling ook in mee. Je misschien niet helemaal aan de norm van het dragen van kousen houden, hoort hier ook bij. Als Peppertje de beide meisjes meeneemt naar 'de' straat, zien zij daar tot hun verbazing kinderen rondlopen die er heel anders uitzien. Hun eerste indruk van de straat laat duidelijk een verschil in sociaal-economische klasse zien (zie ook figuur 9).

"Dat is de straat," wees ze dan recht voor zich uit. En de steeds meer verwonderde tweelingen zagen een nauwen doorgang tusschen twee hooge huizen in, bijna geheel gevuld met kinderen. Ze hingen op de drempels van de open huisdeuren, ze kropen door de goot en over het trottoir. Ja sommigen van hen rolden in het vuil midden op den weg en leken het meest op jonge vieze varkentjes. "Jeetje," zei

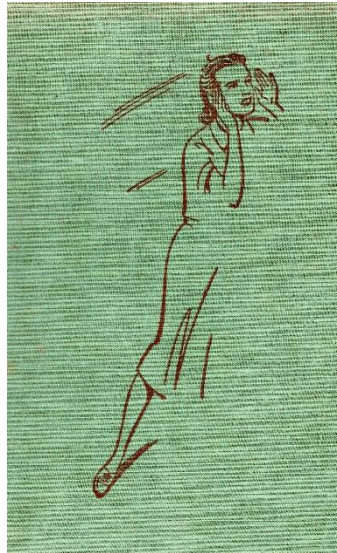
Hanneke en Joke merkte op, dat Heindersje beslist verkeerd ingelicht was, wat de deftigheid van de stad betrof. Bijna geen een kind droeg er behoorlijke kousen of schoenen. (Hers, 1932, p. 65)

Figuur 95 Joke en Hanneke in de straat (Hers, 1932)

Heindersje had misschien gedacht dat ze in een nettere buurt zouden gaan wonen, of was mogelijk niet goed op de hoogte van hoe sommige arbeiders in de stad wonen. De toon die Hers hier aanslaat is ironisch, en dit geeft aan dat ze hiermee commentaar levert op de heersende fatsoensnormen qua kleding. Hers gebruikt dit soort voorbeelden ook om duidelijk te maken dat de wereld niet zo rooskleurig is als in sommige andere boeken geschetst werd. Daarnaast laat het ook zien dat iets wat op het platteland nog aanvaard werd, in de stad niet altijd meer kon. De familie Oosthout wordt door de andere kinderen, onder meer door hun kleding, dan ook als rijk bestempeld.

Tot slot de rol van de mode in *Hanna's vlucht* (Van Havelte, 1936/1949). Net als bij *Stans van de vijfjarige* (1927), speelt kleding hier slechts een marginale rol. Mode wordt vooral gebruikt om complimenten aan elkaar te geven, én om het vakantiegevoel te versterken. Aangezien het zomer is in het grootste deel van het boek, is de kleding die gedragen wordt hierop aangepast. Er spreekt geen bepaalde status uit, behalve bij de oom en tante van Bob, die wel erg gericht zijn op hun stand. Op figuur 10 is de kaft van *Hanna's vlucht* (1936) te zien, de enige illustratie in het boek. Hanna is maar half afgebeeld, maar het geeft toch een redelijke indruk van de mode en het kapsel dat in de jaren dertig in de mode was, namelijk het meer vrouwelijke en het kapsel met eventueel krullend haar (Dresscode jaren 30, 2015; Hartmans, 2014).

Figuur 6 Hanna (Van Havelte, 1936/1949)

Als Bob op een gegeven moment het buitenblad van de krant aan Hanna geeft, ziet zij daar een plaatje in staan met de nieuwste kapsels.

“Enig, dat nieuwe kapsel met die korte krulletjes. Ik zal er nu toch eindelijk eens toe overgaan, m’n haar eraf te laten halen. ’t Is ook eigenlijk het toppunt, dat ik nog steeds met die ouderwetse bos haar rondloop.” Bob sloeg een snelle, verschrikte blik op het donkere haar, dat glad van haar voorhoofd weg in twee zware vlechten in haar hals gelegd was. Doodzonde zou het zijn als ze het afknipte...Maar als hij dat zei, deed ze het natuurlijk juist. “Waarom zou je niet?” zei hij onverschillig, “zo’n korte gelakte kop hoort precies bij jouw type. Als je er alleen maar rekening mee houdt, dat je vader een stuip krijgt van kwaadheid als je hem dat aandoet.” (Van Havelte, 1936/1949, p. 32)

Het kapsel dat Hanna op dat moment heeft, past helemaal in de traditie die de meisjes uit de andere vier boeken ook al volgden, namelijk vanaf het zeventiende jaar het haar opgestoken dragen. Dat zij zich hieraan houdt, terwijl kortere kapsels in de jaren twintig in de mode kwamen, geeft een indruk van hoe sterk er nog aan de traditie van het opgestoken haar werd vastgehouden. Zelf noemt Hanna het ook ouderwets, wat dit beeld versterkt. Haar vader blijkt in ieder geval iemand te zijn die vasthoudt aan deze traditie, als we Bob moeten geloven. Bob brengt het nieuws echter alsof alleen Hanna’s vader kwaad zou worden, maar zelf wil hij ook niet dat zij haar lange haar af laat knippen. Hij weet echter ook dat ze dit zou laten doen, puur en alleen om tegen Bob in te gaan.

Later in het boek wordt nog een melding gemaakt van een verschil tussen het platteland en de stad, namelijk voor wat betreft strandkleding. Tim stelt voor om even naar zee te gaan, en Hanna wil weten of er ook een strand is.

“In de buurt van het Klif, daar is een soort kunstmatig zonnestrond. Maar waarom wou je dat weten? Heb je je strandpyjama bij je?” “Nee, die heb ik op uitdrukkelijk verzoek van moeder thuis gelaten. Ze was bang, dat ik er je gemeente mee in opschudding zou brengen.” Tim zuchtte opgelucht. (Hers, 1932, p. 65)

Een strandpyjama was juist bedoeld om over zwemkleding te dragen en zo het fatsoen te bewaren en bestond uit een lange broek met wijde pijpen en een blouse of top. Aangezien dit voor vrouwen de eerste broek was die in het openbaar gedragen mocht worden, was het voor het platteland blijkbaar nog een gewaagd kledingstuk (Blaasse, 2015). Aangezien Hanna uit Rotterdam komt, zal het

voor haar niet zo'n spectaculair kledingstuk zijn. Toch maakt het nogmaals duidelijk dat er niet alleen verschil in kleding is tussen verschillende milieus, maar ook tussen bewoners van de stad en het platteland. Dit verschil komt verder nog tot uiting in de manier waarop de vrijetijd werd besteed.

3.3.6. Vrijtijdsbesteding

In de jaren twintig waren er meer mensen die van hun vrijetijd konden genieten, door de groeiende welvaart (Zuurveen, 1996, p. 484). Daarbij waren dansen en sporten erg populair. Bioscopen werden vooral bezocht door mensen uit de lagere milieus, en op kinderen zouden films maar een slechte invloed hebben. Verder werden in de jaren twintig ook steeds meer clubhuizen voor jongeren opgericht (Bakker et al., 2006, p.290;253). Aangezien alle families uit de midden- en hogere klasse komen, is het niet zo vreemd dat er geregeld melding wordt gemaakt van wat ze in hun vrijetijd doen. Alleen een bezoek aan de bioscoop komt nergens voor, wat past bij het beeld dat daar vooral mensen uit de lagere milieus heen gaan.

Wat doen de families zoal in hun vrijetijd? Julie, de zus van Joop, uit *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010) gaat graag dansen op een bal, terwijl Joop liever danst op een clubavond met haar vriendinnen erbij. Niet alleen het dansen is dan belangrijk, maar voor Julie speelt ook de kleding die ze daarbij draagt een grote rol. Het gaat om zien en gezien worden. Het is daarbij een kans om je toekomstige partner tegen te komen. Joop drijft daar geregeld de spot mee, en lijkt zich om dat aspect van een bal niet druk te maken. Liever brengt zij de tijd door met haar vriendinnen en gaan ze taartjes eten of zitten kletsen met elkaar. Soms wordt er ook gezongen. Als haar vriendin Net op bezoek is geweest volgt een beschrijving van wat ze samen hebben gedaan.

We hebben een dolle week gehad met Nettie. 't Is er slecht weer geweest, zodat we altijd gesjouwd hebben met regenjassen en kapjes, maar dat was juist wel aardig. We hebben een paar lunchrooms bestormd en een keer hebben we een hele middag gezeten op één confituren taartje, want toen hadden we niets meer.
(Van Marxveldt, 1919/2010, p. 264)

Hieruit komt het beeld naar voren van een tiener die geen zorgen heeft, behalve over de hoeveelheid zakgeld die ze krijgt. Daarnaast geeft het ook aan hoe beperkt de mogelijkheden waren in die tijd om activiteiten te ondernemen die fatsoenlijk genoeg waren voor meisjes. Behalve taartjes eten, een boek lezen, wandelen, eventueel fietsen of tennissen en onder toezicht dansen, was er niet veel om jezelf mee te vermaken. Ouders bepaalden daarnaast wat hun kinderen mochten doen (Bakker et al., 2006, p. 293). Als Joop in de zomer het vooruitzicht heeft op fietsen en wandelen, heeft zij daar helemaal geen zin in. Vooral niet omdat ze dit samen met haar moeder of zus moet doen. Haar vreugde is dan ook groot als blijkt dat ze drie weken gaat cruisen op haar vaders' nieuwe motorboot (Van Marxveldt, 1919/2010).

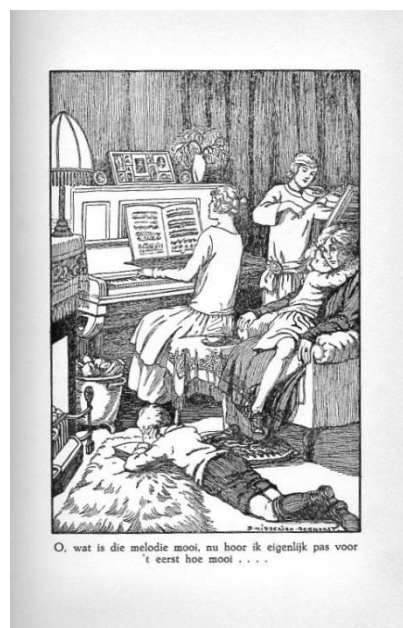
Van de meisjes die nog op school zitten, valt Lottie de Bruijn, uit *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924), uit de toon als het gaat om de vrijetijdsbesteding. Zij is namelijk het enige meisje in haar klas, en heeft eigenlijk ook geen vriendinnen. Liever brengt ze haar tijd door met de jongens van de groep. "De jongens zijn dan immers veel gezelliger en leuker en beleefder, beschouwen mij als de dame, hùn dame, die daar in splendid isolation troont op de voorste bank." (Greup-Roldanus, 1924, p. 28). Taartjes eten met vriendinnen komt bij haar logischerwijs niet voor, wel het lol trappen in de klas, maar dan met de jongens. Het voorbeeld van de scheikundeles waarbij de groep Maggie-blokjes mengt met water en zij dit tot, schrik van de leerkracht, opdrieken blijkt Greup-Roldanus in haar jeugd zelf te hebben gedaan met haar klasgenoten (NPO, 1983). Het eerste hoofdstuk 'Tennis-uitvaart' beschrijft tot in de kleinste details hoe Lottie en de andere leden van de tennisclub het seizoen afsluiten. Dit geeft een goed beeld van hoe een tennisclub werd georganiseerd in de jaren twintig en introduceert een aantal personages. Aan de ontwikkeling van het plot draagt deze scène

verder niet veel bij. Vooral het latere werk van Greup-Roldanus kreeg veel kritiek vanwege de aandacht voor historische details die ten koste van het plot gingen (Grever, 1989/2013, p. 262).

Alle hoofdpersonen in de boeken lezen graag een boek in hun vrije tijd. Als er titels genoemd worden, zijn dat vaak 'goede' boeken, bijvoorbeeld van Wolff en Deken. Kramer liet graag merken dat ze op de hoogte was van de moderne literatuur, dus die werden geregeld in haar werk vermeld (Wijma, augustus 1985). Bijvoorbeeld werk van Boutens dat wordt voorgedragen door Jan, de broer van Stans's vriendin Niek (Kramer, 1927, p. 82). Daarnaast wordt er getennist, gezeild, gefietst, muziek gemaakt, geschilderd of getekend. Dat doen echter niet alle personen en ze doen dit ook niet even vaak. Op figuur 11 is te zien hoe het gezin De Bruijn 's avonds samen muziek maakt, of een boek leest. Dit speelt zich af na het overlijden van vader, waarna de kinderen proberen hun moeder uit haar apathie te krijgen (Greup-Roldanus, 1924, pp. 182-186). Het plan van Lottie is simpel:

“Vooruit Tom, helpen jô: de twee schemerlampen aan en de gordijnen dicht, zoo – en wij zetten haar in dezen makkelijken stoel en Tom, jij blijft gewoon daar liggen lezen of er niets bijzonders gebeurt en Noor, jij schenkt thee, of wil ik dat doen vanmiddag? En je gaat zitten borduren of zoo, alles héél gewoon als altijd vroeger...nee, nu weet ik 't, wij gaan wat muziek maken, Noor...”
(Greup-Roldanus, 1924, p. 182)

Voor deze familie was het dus heel normaal om 's avonds nog met elkaar in een kamer te zijn en daar te handwerken, lezen of muziek te maken.

Figuur 71 Lezen en muziek maken in de vrijetijd (Greup-Roldanus, 1924)

Ook bij andere families waren dit soort culturele avonden populair, want bij de vriendin van Stans worden thuis voordrachten gehouden en muziek gemaakt, en Hanna gaat samen met Bob en haar vrienden zingen, en ze lezen elkaar gedichten voor. Ook Joop ter Heul en haar vriendinnen vermaken zich op eenzelfde manier, met het maken van muziek, zingen en het uitbeelden van een tableau. Al deze activiteiten worden in de boeken als iets heel vanzelfsprekend beschreven. Hooguit is het een bijzondere activiteit voor Joop, omdat zij officieel niet op de clubavonden aanwezig mag zijn. Maar bij Joop leidt het dan ook tot hilarische situaties, waar ze waarschijnlijk ook voor bedoeld zijn in het verhaal. Zo is er het moment dat haar vader binnenkomt op het moment dat ze een tableau aan het oefenen zijn.

“O, ’t was het toppunt van griezelligheid. Ik lag languit op de bank, een mooie tuinbank van de Van Ginkels, in mijn pak en mijn pet en mijn rooie zakdoek, en ik had net een erg gemeen, boevig gezicht getrokken, toen de deur openging en in de deuropening stond...pa.” (Van Marxveldt, 1919/2010, p. 18)

Deze actie is meteen een van de redenen dat Joop huisarrest krijgt, en haar vader een veel strenger toezicht op haar studie gaat houden. Eigenlijk kan deze komische situatie wel gezien worden als karakterisering van Joop. Ze houdt erg van lol maken, maar als ze dan door haar vader betrapt wordt, vindt ze het echt vreselijk dat ze hem zo heeft teleurgesteld. Eigenlijk wil ze vooral haar vader trots maken, en de eerste blik op dat deel van Joop’s karakter krijgen we dankzij deze passage te zien.

Alle protagonisten fietsen, maar vooral tijdens de vakantie is het echt iets voor de vrijetijd. Tijdens het schooljaar is de fiets vooral een handig vervoersmiddel. De jongere kinderen in *Grootere worden* (1932), *Stans van de vijfjarige* (1927) en *De orchidee van 5A* (1924) zijn in hun vrije tijd veel buiten. In *Grootere worden* (1932) speelt de tweeling Joke en Hanneke graag buiten. Op het platteland mochten ze overal rondzwerven, maar in Spangen doen ze dat in ‘de’ straat, of aan de waterkant. Soms gaan ze ook in de tram mee naar de stad en spelen ze in de Bijenkorf, vooral met de roltrap. Toch is het wel minder vrijblijvend dan het leven op het platteland. Dat blijkt ook wel als ze de Bijenkorf uitgezet worden, omdat kinderen alleen daar niet welkom waren (Hers, 1932, p. 73). De roltrap was nog een vrij nieuwe uitvinding en een attractie op zich voor veel mensen (Wilschut, 2006, p. 16). Daarnaast gaat de tweeling naar het clubhuis ‘De Kaboutergrot’ waar veel kinderen in de buurt naartoe gaan. Dit is het enige boek waar melding wordt gemaakt van een clubhuis, terwijl er juist in de jaren twintig steeds meer clubhuizen voor jongeren kwamen (Bakker et al., 2006, p. 253). De familie van Eva komt in dit clubhuis omdat hun buurmeisje Jantien als leider in het clubhuis werkt. Voor het overlijden van hun vader en de verhuizing naar Spangen zou de familie niet in een clubhuis komen, omdat dit niet bij hun stand paste. Eva voelt zich dan ook niet helemaal op haar gemak bij haar eerste bezoek aan het clubhuis. In de andere vier boeken komen geen clubhuizen voor. In *Hanna’s Vlucht* (Van Havelte, 1936/1949) zijn zowel Hanna als haar jongere broer te oud om naar een clubhuis te gaan, en de andere families komen niet in een clubhuis omdat dit niet bij hun milieu past.

De jongere broer van Lottie uit *De orchidee van 5A* (1924), gaat graag sleeën in de winter, en hij voetbalt.

“Tom voerde ’t hoogste woord – hij was tot captain gekozen van het 4e elftal van zijn school (elk elftal bestaat uit 6 à 7 jongens!) En toen wij door onze opmerkingen blijk gaven “geen boon” er van te snappen, onderrichtte hij ons met heilig vuur in de eerste beginselen van die sport.” (Greup-Roldanus, 1924, p. 48)

Dat de familie de spelregels van voetbal nog niet goed begrijpt is logisch, want de sport werd in eerste instantie alleen gespeeld door de elite (Audier, 2014) en groeide pas in de jaren dertig uit tot een van de grootste sporten voor arbeiders en mensen uit de ‘lagere’ middenklasse (Wilschut, 2006, pp. 64-66).

In *Stans van de vijfjarige* (1927) is het de jongere broer Bert die een voorkeur heeft voor techniek en het maken van dingen. “Boven op de kamer, die hij samen met Lou, het benjaminnetje van de familie, deelde, vond ze hem bezig met zijn radio-toestel, waaraan hij sinds kort al zijn vrije tijd besteedde.” (Kramer, 1927, p. 24) Als het broertje Lou later op de dag de radio per ongeluk kapot heeft gemaakt, is Bert dan ook woedend. Lou biedt ’s avonds zijn excuses aan en Bert weet niet goed hoe hij moet reageren.

“Toen ineens dacht aan zijn witte muizen. Beneden in den kelder stond het huis dat hij zelf voor ze getimmerd had en dat Lou zoo mooi vond. Lou hield van dieren

en zou goed voor ze zorgen en hij wist, dat hij er dol mee zou zijn.”
(Kramer, 1927, p. 39)

Bert zet dus graag dingen in elkaar, zoals het muizenhuis en de radio. Daarnaast leert de lezer dat deze jongens graag voor dieren zorgen, waaronder muizen. Zij zijn daarin actiever dan de meisjes in hun vrijetijdsbesteding. De meisjesboeken vormen op dit punt een afspiegeling van wat jongens en meisjes deden in hun vrije tijd volgens historische bronnen (Bakker et al., 2006, p. 288; Schuursma, R., 2000, pp. 84-89). In de winter is het tijd voor een andere activiteit, namelijk schaatsen. In de vier boeken waar een winter in voorkomt, vriest en sneeuwt het geregeld, want er wordt namelijk veel geschaatst. De ene keer in de stad op de schaatsbaan, maar Stans gaat bijvoorbeeld ook een keer buiten de stad schaatsen. Het lijkt erop dat hier sprake is van een gewenst beeld, want volgens het KNMI was er in elk geval in de eerste vijfentwintig jaar van de twintigste eeuw sprake van zachte winters (KNMI, 2016). Winters met sneeuw en ijs zorgen voor een idyllische, romantische en vooral typisch Hollandse sfeer, omdat het beeld van winter in Nederland er een is van vrieskou en schaatsen. Ook een witte kerst hoort daar bij, zoals blijkt uit *De orchidee van 5A* (1924). “’t Is heelemaal geen romantische boeken-Kerstmis dit jaar. ... ’t Regent bij vlagen of ’t voor- of najaar is.” (Greup-Roldanus, 1924, p. 90). De uitspraak laat zien dat Lottie zich realiseert dat dit soort winters eerder in boeken voorkomen dan in de realiteit.

Hanna’s vlucht (Van Havelte, 1936/1949) speelt zich grotendeels in de zomer af. Hanna heeft juist te maken met zwoele zomerdagen waarin het strand bezocht wordt, er veel geluierd wordt in de tuin en daarnaast fietsen en lopen ze geregeld een ommetje met elkaar. Het uitzonderlijke aan *Hanna’s vlucht* (1949) is ook dat Hanna samen met Bob in zijn auto op vakantie gaat, iets dat verder alleen voor Stans’ familie uit *Stans van de vijfjarige* (1927), weggelegd is als zij naar de Veluwe vertrekken in een geleende auto.

De verschillen tussen de vrijetijdsbesteding van jongens en van meisjes, zoals hierboven beschreven, vormen een aanknopingspunt voor genderrelaties in het gezin.

3.4. Gezin

Het gezin is, binnen de maatschappij en de verschillende milieus, eigenlijk het fundament voor de protagonisten. Hier leren zij wat er van hen verwacht wordt, aangezien het grootste deel van de opvoeding plaatsvindt binnen het gezin. Daarnaast wordt duidelijk gemaakt hoe de verhoudingen tussen man en vrouw en jongens en meisjes in elkaar zitten als gekeken wordt naar de rolverdeling binnen de gezinnen. De rollen die de verschillende gezinsleden binnen het gezin vervullen, laten ook zien hoe aangekeken wordt tegen maatschappelijke verwachtingen die er zijn ten opzichte van meisjes en vrouwen (Reynolds, 1990, p. 94; Ros & Jonckheere, 2014, pp. 252-253).

3.4.1. Het gezinsleven

Aangezien tijdens het Interbellum het burgerlijke kerngezin, met vader, moeder en kinderen, als ideaal werd gezien, is het niet zo vreemd dat dit gezinsbeeld centraal staat in de meisjesboeken. Vrouwen hoorden thuis te zijn om voor hun kinderen en man te zorgen (Schuursma, 2000, p. 60; Blom, 1993, p.32; Dekker, 2015, pp.77-78). Ouders waren het gezag en daar werd niet aan getornd. De ouders moesten het goede voorbeeld geven (Bakker et al, 2006, p. 277). In alle vijf de boeken zijn de ouders inderdaad de autoriteit van het gezin. De kinderen hebben te gehoorzamen, al mogen ze meestal wel hun mening - op een respectvolle manier - geven.

De rolverdeling binnen de gezinnen is vrij duidelijk. Vader zorgt voor het inkomen, en werkt in zijn studeerkamer, op kantoor of hij is op reis. Uitzondering daarop is de vader van Nieki een vriendin van Stans, uit *Stans van de vijfjarige* (Kramer, 1927), want hij is kunstenaar en heeft een atelier aan huis. De moeders zorgen voor het huishouden en het gezin, al betekent dat meestal dat ze de dienstbodes aansturen in hun werk. Wat de moeders de rest van de dag doen, blijft enigszins

onduidelijk. Veel details worden niet gegeven over de dagbesteding van de ouders. Dat kan verschillende oorzaken hebben. Het meest voor de hand liggende is dat het de kinderen in de boeken eigenlijk niet interesseert. Zolang hun ouders maar beschikbaar zijn op momenten dat ze deze nodig hebben is het goed. Wat zich buiten die momenten afspeelt, is niet van belang. Dat is meteen ook een tweede mogelijke oorzaak, namelijk dat het er eigenlijk niet toe doet wat de vaders en moeders precies doen. Voor het verhaal is het genoeg om te weten dat ze er zijn, en dat ze in hun gedrag een voorbeeld horen te zijn voor de kinderen. Juist doordat ze bijna niet in de verhalen voorkomen, zijn hun acties en uitspraken ten opzichte van hun kinderen van grotere impact. De kinderen vinden het belangrijk om goedkeuring van hun ouders te krijgen, en ook al zijn hun ouders niet aanwezig, dan nog streven de kinderen daarnaar. De geringe zichtbaarheid van de ouders is in elk geval een gevolg van de focalisatie/het vertelstandpunt. Zeker bij *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010) en *Stans van de vijfjarige* (1927), waar een ik-verteller aan het woord is, krijgt de lezer geen enkel inzicht in de gedachten en gevoelens van anderen. Aangezien de twee protagonisten hun vader maar amper zien, komt deze bijna helemaal niet aan bod. Daarnaast kan Joop haar moeder maar niet begrijpen, omdat ze zo'n verschillende interesses hebben. Dat blijkt wel uit het volgende citaat:

“Ik ben, nu pa weg is, natuurlijk heel genoeglijk naar onze clubavondjes gezeild. Ik heb al een paar keer geprobeerd om het ma te zeggen, maar ma denkt altijd aan winterhoeden en paradijsvogels en bontjassen, en dan is het zo moeilijk vertellen, dat je geheim lid bent ergens van. Ma zou misschien zeggen: “Maar kind, dat is prachtig,” en het direct weer vergeten.” (Van Marxveldt, 1919/2010, pp. 14-15)

Haar moeder wordt in het boek gepresenteerd als iemand die zich met niet veel meer dan mode, goede manieren en sociale functies bezoeken bezighoudt. Joop zet zich wel af tegen haar moeder, en diens interesse in mode. Haar vaders mening vindt ze wel belangrijk. Liever krijgt ze “één reuzenstandje dan tien verschillende speechen” van hem (Van Marxveldt, 1919/2010, p. 272). De vaders hebben wel interesse in de schoolprestaties van hun kinderen, en ook in de plannen voor hun toekomst. Ze grijpen in als ze vinden dat hun kinderen niet hun best doen, maar dat lijkt eigenlijk wel de grootste bemoeienis van de vaders in de opvoeding te zijn.

Aangezien in *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924) en *Grooter worden* (Hers, 1932) de vader overlijdt of al overleden is, zijn de moeders het hoofd van het gezin, al vindt de moeder van Eva dit erg moeilijk en krijgt ze – gevraagd en ongevraagd – advies van oom Gijs (Hers, 1932). De moeders doen dit liefdevol, maar wel met duidelijke regels. In beide huishoudens hebben de dienstbodes Heindersje, uit *Grooter worden* (1932), en Mijntje, uit *De orchidee van 5A* (1924), ook wat in te brengen als het gaat om het aanleren van manieren, terwijl de dienstbodes in de andere boeken hier niets over te vertellen hebben. Mina, uit *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (1919) wordt zelfs gebruikt als voorbeeld voor hoe het niet moet, wat betreft haar gebruik van het woord “gompie” (Van Marxveldt, 1919/2010, p. 12). Mijntje en Heindersje daarentegen, staan er zelfs om bekend bij de kinderen, dat zij vaak strenger zijn dan de moeder. Zo merkt Lottie op: “Ik rende nog even weg om mijn rommel te bergen en hoed en mantel weg te hangen. Ik moest beginnen met netjes zijn, wilde ik Mijntje’s gunst verwerven. Zij gedooft op dat punt nog minder dan Mams.” (Greup-Roldanus, 1924, p. 21). Bij de familie Oosthout helpt Heindersje moeder vaak mee met het in de gaten houden van de kinderen. “Moeder liet meestal Joke en Hanneke aan Heindersje over, vooral den laatste tijd ...” (Hers, 1932, p. 19). Naast hun werk als dienstbode in huis, zijn de twee eigenlijk ook nog opvoeder en oppas. In plaats van het burgerlijke kerngezin, is het in deze boeken dus zo dat de dienstbodes gewoon onderdeel van het gezin vormen. Mogelijk is dit gedaan om het gemis van de vader-figuren in de verhaallijn op te vangen, maar het kan ook zijn dat het in de samenleving wel vaker voorkwam dat het personeel medeverantwoordelijk was voor de opvoeding

van de kinderen. Het is in ieder geval wel interessant dat juist twee mensen uit een lager milieu de kinderen van hun werkgevers iets leren. Blijkbaar waren de normen en waarden die zij overbrachten net zo goed als die van de ouders van de meisjes.

Geheel in overeenstemming met het liefdevol leiden dat tot diep in de jaren dertig centraal stond in de opvoeding (Bakker et al., 2006, p. 293) zijn de ouders in alle verhalen vaak streng, maar als de kinderen goed luisteren staat er bijna altijd wel iets leuks tegenover. Zo krijgt Joop, in *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (1919), als beloning voor het harde werken tijdens het schooljaar drie weken cruisen met de hele vriendengroep cadeau (Van Marxveldt, 1919/2010, p. 377). Ook mag ze nu officieel bij de vriendinnenclub. Bij *Stans van de vijfjarige* (1927), mag haar oudste broer Tjerk, die eerst flinke ruzie heeft gehad met zijn vader, toch mee naar het vakantiehuis op de Veluwe, omdat hij meteen thuiskwam toen zijn moeder ziek bleek te zijn. In het boek *Grootter worden* (1932), mag Eva na het behalen van haar stenodiploma van haar oom Gijs toch een avondcursus tekenen volgen (Hers, 1932, p. 225). Daarmee komt haar eigen toekomstdroom, binnenhuisarchitecte worden, toch weer binnen handbereik. Door deze manier van opvoeden willen de kinderen hun best doen voor hun ouders. De kinderen leren daardoor ook het verband te leggen tussen ergens moeite voor doen, en het resultaat ervan zien. Dat uit zich niet alleen in mooie cijferlijsten van school, maar dus ook in het gedrag van hun ouder(s) die hen voor de prestaties belonen.

Een uitzondering op dit gezinsbeeld is deels het boek *Hanna's vlucht* (Van Havelte, 1936/1949). Hanna is eenentwintig, en dus ouder dan de andere protagonisten. Doordat het boek zich grotendeels afspeelt bij vrienden van Hanna, komen de ouders bijna niet aan bod. Vooral in het begin krijgen we maar een glimp van haar moeder te zien en nog minder informatie over haar vader. Als Hanna's broertje Henk met zijn moeder heeft gesproken over het gedrag van Hanna, valt hem daarna iets op.

*Zo had ze nog nooit tegen hem gesproken. Zo, alsof hij een volwassen man was...
Nou ja, dat wàs hij natuurlijk wel, maar meestal werd hij toch als een jongen
behandeld. En nu opeens praatte ze zo vertrouwelijk met hem... Fijn was dat.
(Van Havelte, 1936/1949, p. 10)*

Doordat Henk het idee heeft dat zijn moeder hem als een volwassene behandelt, voelt hij zich meteen veel beter en zekerder van zijn zaak om over Hanna te spreken met zijn ouders. De moeder komt hier over als een liefdevolle en begrijpende vrouw, wat wel overeenkomt met het algemene beeld van moeders in meisjesboeken (Ros & Jonckheere, 2014, pp. 252-253). Hoewel het beeld van het gezin waar Hanna uit komt beperkt blijft, wil dat niet zeggen dat er geen gezinsleven voorkomt in het verhaal. Integendeel zelfs, het boek gaat voornamelijk over het ideale gezin. Niet alleen wordt Hanna hiermee geconfronteerd wanneer ze overnachten bij haar broer en zijn vrouw, die net een baby hebben, maar ook wanneer ze bij Tim en Miek hun vakantie doorbrengen. Dat echtpaar is nog niet zo lang getrouwd, en vormt een harmonieus koppel. Het verschil tussen de twee jonge echtparen in dit boek, en de gezinnen in de andere vier boeken is de rolverdeling. De taken tussen de vrouw en man lijken eerlijker verdeeld te worden, en de mannen besteden meer aandacht aan de kinderen, dan in de andere vier meisjesboeken. Jo, de vrouw van Hanna's broer Frans, hoopt in ieder geval dat Tim en Miek een goede invloed kunnen zijn op Hanna.

*Misschien, dat ze bij Tim en Miek... Ze mocht Tim erg graag. En hij had zoveel tact.
Misschien kon hij enige invloed op haar uitoefenen. Haar vader en moeder,
hoeveel ze ook van hen hield, kregen op dit punt niets van haar gedaan. (Van
Havelte, 1936/1949, p. 35)*

Op dat punt heeft Jo in ieder geval gelijk gekregen. Door de relaties tussen de mannen en vrouwen als heel vanzelfsprekend te brengen, en te laten zien hoe gelukkig de twee jonge echtparen zijn,

ondersteunen ze het romantische motief dat als een leidraad door het boek loopt. Tenslotte gaat het erom of Hanne en Bob bij elkaar komen. En dat lukt. Naast de relatie tussen man en vrouw is ook de rol van beiden als ouder belangrijk, aangezien ze van plan zijn om het jongetje Daan te adopteren. Als Bob Daan ernstig toespreekt dat hij zijn excuses moet maken over het natspuiten van oom, blijkt hoe lastig opvoeden is.

“Je gedraagt je daar netjes, anders word ik boos. En dan wordt tante Hans ook boos. En... sta niet zo te grinniken Hans,” fluisterde hij achter zijn hand, “waar moet ik ‘m nu verder mee dreigen, als hij niet doet wat ik zeg? Ik kan hem toch niet bang gaan maken met dreigementen van een pak voor zijn broek en zo? Daar heb ik trouwens m’n bekomst van.” . . . “Daan,” zei ze zacht, “je zult wel een zoet jongetje zijn bij oom en tante in Zuilen, hè? Anders vinden we je helemaal niet lief.” (Van Havelte, 1936/1949, p. 220)

Hier is weer een voorbeeld van het liefdevol leiden, al wordt dit idee al enigszins losgelaten, omdat vooral Hanna een stuk vrijer is in de opvoeding van Daan. Dat komt duidelijk tot uiting als ze met Daan vertrekt vanuit Zuilen, nadat Daan de strenge oom van Bob heeft natgespoten. Als straf sloten de oom en tante van Bob hem toen in de kast op. In bovenstaand citaat zijn Hanna en Bob in overleg tot een nieuwe opvoedingsstrategie gekomen, waar ze alleen nog wel wat aan moeten werken. In feite is *Hanna’s vlucht* (1949) een pleidooi voor een liefdevol huwelijk, waar zowel man als vrouw dichter bij elkaar staan en samen de opvoeding ter hand nemen.

3.4.2. De toekomst

Aan meisjesboeken liggen altijd opvattingen ten grondslag over hoe meisjes zich in de samenleving zouden moeten gedragen (Dahrendorf, 1978, p. 33; Van Lierop-Debrauwer, 1996, p. 98). Die rol van de meisjes en vrouwen in de samenleving is deels al uitgewerkt in de thema’s onderwijs, arbeid en het gezinsleven en anderzijds in de persoonlijke groei van de protagonisten. Het toekomstperspectief verschilt per boek, al zijn er wel overeenkomsten te vinden. Deze verschillen komen vooral voort uit de leeftijd van de protagonisten en de familiesituatie.

Zo is Joop in *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010), vooral bezig met studeren om over te gaan naar de vierde klas. Met haar toekomst na school is ze nog niet bezig. Een voorproefje van die toekomst vinden we wel als we kijken naar haar zus Julie. Die verlooft zich en bereidt zich voor op haar leven als vrouw van Jorg Smidt. Julie is al klaar met haar school en vult haar dagen met tea-en met haar moeder, afspreken met vriendinnen en tennissen. Het lijkt erop dat een verdere educatie niet nodig werd geacht, al heeft ze wel een jaar op een Engelse kostschool gezeten. Waarom, dat wordt niet vermeld. Het zou kunnen zijn dat dit goed voor haar algemene ontwikkeling werd gevonden, voor de internationale ervaring of omdat het voor iemand uit een bepaald milieu gewoonte was om een jaar naar een buitenlandse kostschool te gaan. Nadat Joop een ruzie tussen haar zus en diens verloofde heeft weten op te lossen, besluit Julie dat “ze naar een fijne kookcursus wil.” (Van Marxveldt, 1919/2010, p. 323). Blijkbaar is Julie tot het inzicht gekomen dat ze meer in moet brengen als echtgenote dan alleen middelbaar onderwijs gevolgd door een jaar kostschool. Hoewel Joop het niet goed met haar zus kan vinden, blijkt wel dat ze groeit als persoon, doordat ze uiteindelijk wel haar zus helpt in haar relatie met Jorg. Joop’s toekomstperspectief ligt voorlopig nog bij het afronden van de H.B.S. Als ze in de voetsporen van haar zus treedt, volgt een verlovings na haar afstuderen. Beroepsambities worden niet uitgesproken. Hier spreekt een vrouwbeeld uit waarbij het huwelijk wordt gezien als een logisch vervolgstap in het leven (Schuursma, 2000, p. 50).

Is bij Joop de groei voornamelijk innerlijk, en ligt in haar toekomst een huwelijk in het verschiep, bij de andere hoofdpersonen liggen de zaken genuanceerder. Zij zijn zich al meer bewust van keuzes die ze moeten maken voor hun toekomst, en sommigen maken ook in het gezinsleven

dingen mee die de persoonlijke groei en de keuze voor de toekomst versnellen. Bij Lottie de Bruijn en Eva Oosthout is dat het overlijden van hun vaders, bij Stans Tjadema het ernstig ziek worden van haar moeder. Door deze verstoring van de rol van de ouders, worden de meisjes wel gedwongen keuzes te maken. Niet alleen zijn deze gebeurtenissen dus belangrijk voor het plot, maar ook voor de ontwikkeling van de karakters.

In *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924) was het voor Lottie duidelijk dat zij na haar eindexamen verder zou leren. Doordat haar vader overlijdt wordt die zekerheid in eerste instantie tot wankelen gebracht, maar dankzij haar vermogende tante kan Lottie toch studeren. Wel weet ze nu zeker dat zij na haar studie zo snel mogelijk aan het werk zal gaan als leerkracht, om haar moeder en de rest van het gezin te ondersteunen. Ook haar zus Noor zal het gezin ondersteunen als ze klaar is met haar opleiding. Dit zijn Lottie's gedachten als ze nadenkt over haar studiekeuze en de toekomstmogelijkheden van haar broer en zussen.

Noor is nu bijna klaar en verdient telkens al wat met allerlei ontwerpen en haar gebatik; maar dan Tom en Toise nog – vooral Tom! Toise zal direct wel trouwen, zóó van de schoolbanken, dat is zóó'n dotje! Het is wel 'n voor-historische-ouderwetsche gedachte, maar ondertusschen is het zoo!
(Greup-Roldanus, 1924, p. 265)

Blijkbaar werd meteen trouwen na de middelbare school ouderwets gevonden, terwijl dit bij Joop ter Heul niet het geval was. En toch speelt *De orchidee van 5A* (1924) zich maar zo'n vier à vijf jaar later af. Het lijkt erop dat dit verhaal vooruitloopt op de ontwikkelingen in de samenleving, omdat er in de jaren dertig door de economische crisis een noodzaak was voor veel kinderen om zo snel mogelijk te gaan werken (Wilschut, 2006, p. 40). Het overlijden van vader betekent ook dat de kinderen in eerste instantie zelf veel moeten doen, omdat hun moeder in een soort shock verkeerd. Als er met moeder gesproken wordt om eventueel kinderen in huis te nemen tegen betaling, verrast moeder haar dochters.

“Maar Mams,” zeg ik, “wij? Nee U – U alléén.” “Nee Lot – voortaan zijn wij er met zijn drieën, beslis ik met jullie samen. Ik steun zóó veel al op mijn oudsten, als jullie 'ns wisten...” en plots, op z'n alleronverwachts voor ons, snikt ze het uit, bergend haar hoofd in haar handen.
(Greup-Roldanus, 1924, p. 219)

Naderhand nemen Lottie en Noor meer beslissingen samen met hun moeder, terwijl het eerst natuurlijk aan hun ouders was om sommige zaken te regelen. Zij nemen deels de rol van vader op zich, om hun moeder te ontlasten. De oudsten moeten meehelpen de lasten te dragen, iets wat overeenkomt met wat er in *Grooter worden* (Hers, 1932) gezegd wordt. Mede door de veranderingen in haar leven realiseert Lottie zich niet alleen dat zij haar moeder zo veel mogelijk wil helpen, maar ook dat rangen en standen in de samenleving haar niet zoveel doen. Zo vindt zij het karakter van haar goede vriend Bert, die van eenvoudiger komaf is, een stuk beter dan dat van Jan, een neef van Paula. Dat blijkt ook wel als zij aan het eind van het boek besluit een relatie aan te gaan met Bert. Ze doorbreekt hiermee een impliciet gestelde grens, namelijk dat je niet met mensen van een lager milieu een relatie aangaat. Door dit wel te doen, conformeert Lottie zich niet naar de maatstaven van de maatschappij. Lottie heeft dus geleerd om zelfstandiger te zijn, haar keuzes niet zozeer te laten leiden door wat de samenleving van je verwacht, maar meer te kijken naar wat nodig is om vooruit te komen in het leven.

Zoals gezegd is ook de vader van Eva Oosthout uit *Grooter worden* (1932), overleden. De manier waarop haar leven veranderd door deze gebeurtenis is al enkele malen aan bod gekomen in dit hoofdstuk. Wat voor Eva nog wel belangrijk is, is de persoonlijke groei die zij doormaakt. Reina en

moeder geven allebei meerdere keren bij Eva aan dat ze eens minder op zichzelf gericht moet zijn, dat als ze inderdaad volwassen wil worden, ze hier ook moeite voor moet doen, en zich in anderen moet proberen te verplaatsen. Uiteindelijk is het haar collega Marijke die tot haar doordringt.

Maar jij moet leeren eens een beetje van je af te zien. Je bent zoo egocentrisch als jullie Mietze [de kat], die denkt, dat het zonnetje er alleen is om zijn plaatsje te verwarmen. Het vasthouden aan dat idee is voor een fatsoendelijke poes heelemaal geen doodzonde, maar voor ons menschen gaat het er in het leven uitsluitend om, dat we grooter worden. (Hers, 1932, p. 181)

Eva houdt het lang vol om dat niet te doen, maar als het op haar werk goed gaat en haar oom tevreden is over haar prestaties op de studie, begint er een ommekeer in haar gedrag plaats te vinden. In plaats van tegendraads en nukkig te zijn, wil ze haar moeder meer steunen, iets wat ze tot nog toe eigenlijk alleen met grote tegenzin deed. Als haar moeder uiteindelijk getrouwd is met de buurman meneer Hepstra, krijgt Eva het voor elkaar om hem met vader aan te spreken, een titel die ze eigenlijk niet wilde gebruiken omdat ze maar één vader heeft gehad. Groter worden voor Eva betekent in dit geval vooral inzien dat er meer is op de wereld dan alleen je eigen gevoelens en gedachten, en dat rekening houden met een ander ook belangrijk is. Eva neemt hierbij een voorbeeld aan Jantien, de dochter van meneer Hepstra, en haar zus Reina. Dat is gebruikelijk in het werk van Hers, want zij liet vaak vrouwelijke personages een voorbeeld zijn voor anderen (Van der Veer, oktober 1998).

Een ander voorbeeld, maar dan meer van de afhankelijkheid van sommige vrouwen, is de moeder van Eva. Na het overlijden van haar man bepaald oom Gijs grotendeels wat er allemaal moet gebeuren en hoe. Naarmate het verhaal vordert blijkt zij steeds meer te gaan leunen op de adviezen van meneer Hepstra, de buurman en een oud-klasgenoot van haar overleden man. Dit is het traditionele beeld van de afhankelijke vrouw, die een man nodig heeft om het in het leven te redden. De acties van oom Gijs worden vooral door Reina en Eva niet sympathiek gevonden. Zij vinden dat hun moeder zelf wel kan bepalen wat er moet gebeuren, terwijl hun moeder vooral vindt dat ze zijn hulp niet moet negeren. Later trouwt ze met meneer Hepstra en lijkt ze vooral een vrouw te zijn die zekerheid zoekt in het huwelijk (Schuursma, 2000, p. 55). Mogelijk is dit alleen gebeurd om een gelukkig einde aan het boek te geven, waarbij twee families nu samen weer een vader en moeder hebben, maar het kan ook zijn dat Hers wil laten zien dat een huwelijk nog steeds iets is om naar te streven. Een derde mogelijkheid is dat het een contrast biedt tussen de werkende dochters, die geen relatie hebben, en de ouders die 'traditioneel' getrouwd zijn. Op basis van de toon waarin Hers de relatie tussen de moeder van Eva en meneer Hepstra heeft beschreven, lijkt de meest logische verklaring dat ze een gelukkig einde aan het boek wil geven. Het is vrij subtiel verwerkt in de verhaallijn en pas als Eva op de feiten gewezen wordt, is het echt duidelijk dat haar moeder en meneer Hepstra zullen gaan trouwen. Het laatste hoofdstuk gaat dan ook over het feit dat ze samen voortaan een nieuwe familie zullen vormen.

De situatie van Stans uit *Stans van de vijfjarige* (Kramer, 1927), lijkt deels op die van Lottie de Bruijn en van Eva Oosthout. Ook zij moet nadenken over haar toekomst, over de studie die ze wil doen na de H.B.S. Net als Eva moet ze hiervoor nog wel een persoonlijke groei doormaken, aangezien ze weleens last heeft van woedeaanvallen, vooral over wat zij als onrecht bestempelt. Zowel haar tekenlerares als haar moeder spreken haar hier al enkele malen op aan. Stans probeert zich daarin wel te beteren, maar het lukt haar lang niet altijd. Stans heeft dus wel goede rolmodellen die haar op het juiste pad proberen te krijgen, iets wat gebruikelijk is in veel meisjesboeken (Ros & Jonckheere, 2014, p. 253). Stans' temperament verandert als haar moeder ernstig ziek wordt en er gevreesd wordt voor haar leven. De oudste kinderen nemen een deel van het huishouden op zich en terwijl moeder ziek op bed ligt, is de rest van de familie zo stil mogelijk in huis.

Stans, die van den ochtend tot den avond bezig was, thuis, op school, met de kleintjes en met haar repetities voor het eind-examen, dat met reuzen schreden naderde, Stans kon juist die stilte niet verdragen. (Kramer, 1927, p. 206)

Door deze situatie komt Stans erachter dat zij zelf meer kan dan dat ze eigenlijk had gedacht. Als haar moeder weer aan de beterende hand is, blijkt het met Stans' gedrag ook een stuk beter te gaan. Ze is serieuzer en woedeaanvallen heeft ze niet meer gehad. Stans neemt daarnaast de tijd om goed na te denken over haar vervolgopleiding. Mede door het geloof in zichzelf en in God, besluit ze dat ze inderdaad het doorzettings- en incasseringsvermogen heeft om de kunstacademie te gaan volgen. Ze voelt zich nu verbonden met God, met het leven. Dat is typerend voor het werk van Kramer, voor wie religie heel belangrijk was (Wijma, augustus 1985). Meer gelovigen worstelden tijdens het Interbellum met de regels en gebruiken van hun geloof en de groeiende individualiteit in de samenleving, dus het belang dat Stans aan haar geloof hecht bij het maken van moeilijke keuzes was in die tijd niet ongewoon (Harinck, 2004, p. 337;343).

In *Hanna's vlucht* (Van Havelte, 1936/1949) is eenzelfde ontwikkeling te vinden, wat betreft het karakter van Hanna. Zij is, net als Stans, koppig en kan soms flink kwaad worden. Bij Hanna zou dit komen door de slechte invloed van de schildersclub, maar mogelijk is het ook gewoon dat ze wil dwarsliggen puur en alleen als iemand iets zegt dat haar niet helemaal aanstaat. Bij Hanna zijn er echter meerdere gesprekken met andere mensen voor nodig, voor zij tot het inzicht komt dat ze moet veranderen. Daarbij heeft ze hulp van haar vrienden Tim en Miek, maar ook van de oma van Daan. Die geeft haar nog de meest wijze raad, die Hanna uiteindelijk aanneemt.

"Weet je wat het is?" ging oma eindelijk overredend verder, "een man is nu eenmaal heel anders dan wij, en als je hem met dezelfde maat zou willen meten zou je verkeerd uitkomen." "Maar een man kan toch ook wel eens proberen, òns te begrijpen!" viel Hanna uit. "Natuurlijk" Tenminste, dat verwacht je als je jong bent, en het gebeurt ook werkelijk wel eens." . . . "en juist door dat gebrek aan fantasie bij de meeste mannen, waardoor ze zich zo moeilijk in onze gevoelens verplaatsen kunnen, moeten wij de wijsten maar zijn en wat toegeven."
(Van Havelte, 1936/1949, p. 203)

Uiteindelijk blijken zowel Hanna als Bob de les te hebben geleerd, en geven zij beiden hun fouten toe, zodat ze toch hun relatie kunnen voortzetten. Wat oma hier beweert, biedt inzicht in een andere relatie tussen man en vrouw dan van alleen maar de huiselijke, liefhebbende vrouw en de man als hoofd van het gezin die voor het inkomen zorgt (Schuursma, 2000, p. 59). Een vrouw blijkt hier toch opeens meer in te brengen te hebben, en de man die altijd de verantwoording had voor het gezin en de beslissingen nam, doet dit nu toch echt niet meer als autoriteit alleen. Dit kan het wensbeeld van de auteur zijn geweest, die zelf nooit is getrouwd omdat haar vader bepaald had dat zij voor haar ouders moest zorgen (Luiks-Kramer, februari 1983), want het gaat tegen het heersende ideaal in de samenleving in van de duidelijke rolverdeling tussen man en vrouw in het gezin. Hierbij is de man kostwinnaar en hoofd van het gezin en de vrouw huismoeder en zijn beide rollen strikt gescheiden (Blom, 1993, p. 32).

Hoofdstuk 4. Conclusie en Discussie

4.1 Conclusie

Laat haar het leven maar zien, zoals het is en niet, zoals wij zouden willen, dat ze het zag. (Hers, 1932, p. 102)

Dit citaat uit *Grooter worden* (Hers, 1932) vat eigenlijk goed samen waar deze thesis om gaat. Hoe laten de meisjesboeken het leven zien? Is dit zoals het beschreven wordt in historische bronnen of is er sprake van een conservatief beeld waarbij normen en waarden uit het verleden worden omarmd of juist van een progressief beeld dat veranderingen in gang probeert te zetten? Welke opvattingen over maatschappij, sociale klassen en gezin zijn uit de vijf meisjesboeken te herleiden? Door middel van een thematische, narratologische analyse is een antwoord geformuleerd op de onderzoeksvraag die centraal stond in deze thesis:

Hoe verhouden Nederlandse meisjesboeken uit het Interbellum zich tot de Nederlandse samenleving van die tijd?

Literatuur verbeeldt de werkelijkheid, maar dan wel op de manier zoals de auteur die voor ogen staat (Alexander, 2003, p. 22). Binnen de literatuursociologie zijn er twee benaderingen te onderscheiden, namelijk de 'reflection approach' en de 'shaping approach', waarbij de eerste ervan uitgaat dat literatuur de samenleving weerspiegelt, en de tweede gaat ervan uit dat literatuur van invloed is op de samenleving (Alexander, 2003, p. 31) zowel positief als negatief. Beide invalshoeken zijn in deze thesis gecombineerd om te achterhalen of de boeken de sociaalhistorische context waarin ze geschreven zijn weerspiegelen of dat zij juist hun tijd vooruit zijn, of terugverlangen naar oudere normen en waarden (zie ook hoofdstuk 1.2.). Binnen de drie niveaus maatschappij, milieu en gezin zijn verschillende thema's geanalyseerd in hoofdstuk 3. Hieronder volgt per boek een overzicht of deze thema's conservatief, neutraal of progressief worden weergegeven.

Om te beginnen het oudste boek, namelijk *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010). Op het niveau van de maatschappij is het boek bijna geheel neutraal van toon. Dit komt onder meer doordat de thema's verzuiling en oorlogsdreiging in dit boek niet voorkomen. Alleen de telefoon, daarover geeft Van Marxveldt een enigszins progressief beeld, aangezien telefoneren vooral bedoeld was voor de zakelijke contacten, maar Joop in dit boek de telefoon gebruikt om uit te vinden waar een jongen woont waar een vriendin een oogje op heeft. Daarnaast wordt er tijdens de les over telefoneren meer lol gemaakt, dan met de telefoon wordt geoefend. Hier gaat Van Marxveldt dus in tegen het in die tijd heersende beeld over het gebruik van de telefoon. Daar komt nog bij dat een telefoon een vrij nieuwe uitvinding was, die voor veel mensen nog niet betaalbaar was.

Dit progressieve beeld is niet terug te vinden binnen de niveaus milieu en gezin. Integendeel, het beeld dat je krijgt van de normen en waarden die op Joop worden overgedragen is neutraal beschreven en soms zelfs behoudend te noemen. Zo wordt het verschil in milieu tussen de familie Ter Heul en mensen uit een lagere klasse benadrukt en wordt dit ook in stand gehouden. De toekomstige rol van Joop is de rol van echtgenote en moeder. Aan werken wordt in dit boek geen aandacht besteed.

De mode die Joop draagt past ook in het tijdsbeeld. Haar moeder legt wel de nadruk op oudere normen en waarden als het gaat om bijvoorbeeld de gescheurde mouw van Joops blouse, en het gedrag van Joop op feesten. De verdeling van de taken binnen het gezin komen overeen met wat in 1919 gebruikelijk was. Moeder stuurt het personeel aan en let op de manieren van de kinderen,

vader is het hoofd van het gezin en bepaalt wat Joop wel of niet mag doen. Daarnaast let hij op haar schoolprestaties.

De orchidee van 5A (Greup-Roldanus, 1924) is op het niveau van de maatschappij ook neutraal. Soms wordt er wel op ironische toon over christelijke gebruiken gesproken en is er licht verzet tegen de rituelen van het christelijk geloof bij de rouw. Dit past echter wel in de samenleving van die tijd, waarbij meer mensen een nieuwe koers probeerden te vinden tussen het geloof en een moderniserende maatschappij (Harinck, 2004). *De orchidee van 5A* (1924) wijkt wel wat af van de toen heersende normen en waarden binnen de niveaus milieu en gezin. Dit blijkt wel uit het feit dat hun dienstmeid Mijntje deel uitmaakt van het gezin. Zo wordt er voor haar gezorgd als zij ziek is en Lottie krijgt het voor elkaar dat Mijntje een relatie aangaat met Maarten. Dit onderstreept het belang dat de familie hecht aan het welzijn van Mijntje, iets wat lang niet altijd vanzelfsprekend was in de jaren twintig. De ongelijkheid van de onderwijsmogelijkheden tussen de familie De Bruijn en hun dienstmeid Mijntje worden ook benoemd. Greup-Roldanus laat merken dat zij het met deze ongelijkheid niet eens is, en komt zo op voor de lagere klasse. Hiermee is zij haar tijd wel vooruit.

De rolverdeling binnen het gezin veranderd na de dood van vader. In plaats van een mannelijke voogd die dit gezag overneemt, neemt moeder voortaan de besluiten in overleg met haar twee oudste dochters. Ook de beslissing om een kostganger in huis te nemen, terwijl zij toch afkomstig zijn uit een gegoed milieu, gaat in tegen die in die tijd heersende ideeën over klassenverschillen en wat toen als fatsoenlijk gedrag werd beschouwd. Zij lopen hiermee vooruit op hun tijd. Greup-Roldanus heeft in een interview aangegeven dat toen zij in Middelburg werkte, daar een duidelijke scheiding was tussen de verschillende milieus en wat zij wel of niet mochten doen. Zelf kon ze daar niet tegen en wilde dan ook snel weer weg uit die benauwende omgeving (NPO, 1983). Gezien het autobiografische karakter van dit boek, verklaart dit waarom in *De orchidee van 5A* (1924) Lottie ook tegen deze duidelijke scheiding in gaat.

De verwachting was dat in *Stans van de vijfjarige* (Kramer, 1927) sommige van de veranderingen die in *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924) worden benoemd, hier al gemeengoed zijn geworden en dus terugkomen in het boek. Dit blijkt echter niet het geval te zijn, wat nog maar eens benadrukt in hoeverre *De orchidee van 5A* (1924) bij sommige thema's op de Nederlandse samenleving van de jaren twintig vooruitloopt. Daarnaast toont het aan dat *Stans van de vijfjarige* (1927) de status quo behoudt en soms zelfs erg behoudend is, omdat het op een aantal punten overeenkomt met *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010). De verschillen tussen de familie van Stans en mensen uit een lager sociaaleconomisch milieu zijn hier weer duidelijk zichtbaar, en het dienstmeisje is geen onderdeel van het gezin.

Het geloof speelt wel een grotere rol, vooral bij de persoonlijke ontwikkeling van Stans. Dit is in lijn met de manier waarop het geloof door jongeren in de moderniteit werd vormgegeven (Harinck, 2004). De rolverdeling binnen het gezin past zowel binnen de toen heersende christelijke normen en waarden, als die binnen de maatschappij. Vader is hierbij het hoofd van het gezin en moeder is een liefdevolle echtgenote, bemiddelaar tussen haar kinderen en vader in de opvoeding en vooral bezig met het huishouden en de kinderen. Zij heeft wel meer aandacht voor haar kinderen dan de moeder van Joop ter Heul. Dit past ook in het beeld van de maatschappij dat naar voren is gekomen in de historische bronnen, want de moederrol werd zeer belangrijk gevonden in de Nederlandse samenleving (Dekker, 2015, p.78).

Grooter worden (1932) van Anna Hers is ook neutraal over de thema's op het niveau van maatschappij. Het geloof is een vanzelfsprekendheid, en helpt hier om je als mens te verbeteren en biedt steun in moeilijke tijden, zoals na het overlijden van de vader van Eva en de verhuizing naar de stad. De economische crisis wordt alleen in dit boek benoemd en al lijkt het soms dat Hers dit feit alleen constateert en er geen specifieke mening over heeft - zoals wanneer Eva en haar collega

Marijke het hebben over de werklozen die sneeuw kunnen ruimen - maar als Hers de crisis in verband brengt met de kinderen die naar de Kaboutergrot komen, blijkt ze toch sympathie voor deze gezinnen op te brengen die door de crisis worden getroffen. Deze kinderen moeten gaan werken na de lagere school en hun vaders zijn hun baan kwijt of dreigen deze kwijt te raken. Aangezien de Nederlandse politiek koos voor de aanpassingspolitiek, waarbij mensen zich maar moesten aanpassen aan de crisis (Knegtmans, 1989, p. 113), gaat Hers hier op subtiele wijze tegenin.

Op het niveau van milieu blijkt Hers zowel vooruitstrevend als neutraal tegenover de normen en waarden van de maatschappij te staan. Het verschil in sociaaleconomische klasse tussen de familie De Bruijn en mensen uit een lagere klasse speelt een minder grote rol in dit boek. De oom en tante van Eva hechten hier echter nog wel waarde aan, maar doordat Eva en haar familie zich hier tegen afzetten zijn zij vooruitstrevend voor die tijd. Heindersje dienstmeid neemt een grote rol in de opvoeding op zich. Door de dienstmeid zo veel betekenis te geven worden de milieuverschillen verkleind. Toch handhaaft Heindersje het standsverschil zelf wel. Ook het werk van Eva, dat door haar tante in eerste instantie wordt aangemerkt als slecht voor haar toekomst, omdat het niet bij haar stand past, wordt later geschikt bevonden. Dit maakt nogmaals duidelijk dat bij Hers de klassenverschillen niet belangrijk zijn.

Het thema onderwijs toont wederom een tegenstelling. Oom Gijs heeft de conservatieve opvatting dat verder studeren voor meisjes eigenlijk verspilling van het geld is, omdat zij later toch gaan trouwen en aan hun studie dan niets meer hebben. De overleden vader De Bruijn was juist wel voor het laten studeren van zijn dochters, en ook moeder houdt hieraan vast. Zij zijn daarmee vooruitstrevender dan oom Gijs, maar ook de maatschappij, aangezien veel meisjes in de jaren dertig vaak alleen lager onderwijs volgden (Bakker, Noordman, & Rietveld-van Wingerden, 2006, pp. 534-536). Vanwege de crisis moesten veel kinderen na de lagere school ook gaan werken om bij te dragen in het gezin, dus de opvatting die Hers in dit boek over studeren geeft, gaan in tegen de op dat moment heersende normen.

Over de thema's kleding en huisvesting is *Grooter worden* neutraal. De verschillen tussen de stad en het platteland worden duidelijk gemaakt. Wat in het dorp wel kan, kan in de stad niet. Dit komt overeen met wat er in historische bronnen wordt geschreven over de tegenstellingen tussen stad en platteland. Het platteland liep achter op de steden wat betreft modernisering en kleding.

Het gezinsleven komt overeen met wat in de jaren dertig nog het ideaal was. Oom Gijs neemt als voogd de rol van vader over op het gebied van de financiën, huisvesting, werk en onderwijs. Moeder en Heindersje regelen de opvoeding, waarbij de rol van Heindersje wel progressief te noemen is. Later neemt meneer Hepstra een deel van de vaderrol weer op zich, al blijft oom Gijs de opleiding van Eva betalen.

Opvallend in dit boek is wel dat bij Eva in de toekomst geen duidelijke rol als echtgenote of moeder in het verschieft ligt. Wel brengt de toekomst het leuke werk bij de kunstnijverheidshandel, de kans op het volgen van de tekencursus en de twee nieuwe zussen in de veranderde gezinssituatie. Hers gaat hier in tegen de verwachtingen van de maatschappij dat vrouwen trouwen en kinderen krijgen. Het onderwerp krijgt alleen zijdelings aandacht in het huwelijk dat de moeder van Eva sluit met de buurman, meneer Hepstra.

Het laatste boek, *Hanna's vlucht* (Van Havelte, 1936/1949) lijkt in eerste instantie binnen het thema geloof een progressief beeld te geven. Bob en Hanna leven niet bepaald volgens de christelijke normen en waarden waarmee ze oorspronkelijk zijn opgevoed. Al snel blijkt Bob echter tot inkeer te zijn gekomen over deze levensstijl, en ook Hanna volgt uiteindelijk, na gesprekken met goede vriend Tim de dominee. Uiteindelijk bevestigen ze zelfs de christelijke normen en waarden door met elkaar te trouwen en het jongetje Daan te adopteren. Hieruit blijkt dat het beeld dat wordt uitgedragen over het geloof op zijn minst neutraal en mogelijk zelfs conservatief te noemen is.

Het niveau milieu wordt neutraal besproken. Er zijn nog wel verschillen tussen dienstmeisjes

en het gezin van Hanna, maar lang niet zoveel meer als in de jaren twintig en begin jaren dertig. Van Havelte gaat niet in tegen de heersende opvattingen over verschillen tussen de hogere en lagere klasse, maar neemt dus wel mee dat deze verschillen kleiner zijn geworden.

Het werk van Hanna lijkt in deze tijd van crisis meer een tijdopvulling tot ze in het huwelijk kan treden, wat toch enigszins conservatief overkomt als dit vergeleken wordt met het beeld in *Grootter worden* (Hers, 1932). In het boek wordt een romantisch beeld gegeven van het platteland, wat overeenkomt met de populariteit van de boerenromans in de jaren dertig en de idealisering van het platteland binnen de maatschappij (Van Galen Last, 1969, p. 18).

De mode speelt eigenlijk bijna geen rol, behalve de genoemde strandpyjama die in de stad al gewoon was, maar op het platteland nog te vernieuwend was. Ook het korte kapsel dat Hanna overweegt gaat met de tijd mee, maar de opvattingen van zowel haar vader als Bob zijn behoudend omdat zij niet willen dat Hanna haar haar kort laat knippen.

Op het niveau van het gezin is het progressief van Hanna dat zij haar goede vrienden als voorbeeld neemt voor het ideale huwelijk. Ze neemt minder een voorbeeld aan haar eigen ouders. Het gezin dat zij en Bob vormen lijkt te voldoen aan de op dat moment heersende ideaal waarbij de man kostwinner is en de vrouw huisvrouw en moeder. Ze lijken echter wel veel beter samen de opvoeding te regelen dan in de jaren hiervoor vermeld werd, waardoor dit toch een beetje vooruitstrevend is.

Vooraf *De orchidee van 5A* (Greup-Roldanus, 1924) en *Grootter worden* (Hers, 1932) nemen op veel thema's dus afwijkende standpunten in. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat beide auteurs vanuit hun levensvisie en achtergrond oog hadden voor minderheidsgroeperingen in de samenleving, zoals arbeiders en dienstbodes, maar het kan ook dat zij hun tijd vooruit waren in de manier waarop met mensen uit een lager sociaal-economisch milieu omgegaan moest worden.

De orchidee van 5A (Greup-Roldanus, 1924) en *Grootter worden* (Hers, 1932) vertonen naast verschillen ook overeenkomsten met *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (Van Marxveldt, 1919/2010), *Stans van de vijfjarige* (Kramer, 1927) en *Hanna's vlucht* (Van Havelte, 1936/1949). Milieu en gezin spelen een grote rol binnen de meisjesboeken. Dit past binnen het doel van veel meisjesboeken, namelijk het (on)bewust meegeven aan meisjes hoe zij behoren te zijn (Dahrendorf, 1978, p. 33; Van Lierop-Debrauwer, 1996, p. 98). Hierin zijn wel verschillen te vinden tussen de jaren twintig en dertig. Waar in 1919 trouwen na de H.B.S. haast vanzelfsprekend was (Van Marxveldt, 1919/2010), is dat vanaf het midden van de jaren twintig toch al "ouderwets" (Greup-Roldanus, 1924, p. 265). Werken en/of doorstuderen is het nieuwe ideaal. Soms ontstaat dit uit noodzaak, zoals bij Eva Oosthout (Hers, 1932) die door de economische crisis wel moet werken, maar meestal is het omdat de meisjes zichzelf verder willen ontwikkelen. Naar school gaan was niet voor iedereen haalbaar in de Nederlandse samenleving. Dat blijkt wel als naar de cijfers van schoolgaande meisjes wordt gekeken. In 1938 volgde 65% van de meisjes alleen lager onderwijs. Milieuverschillen hielden vaak de doorstroming in het onderwijs tegen (Bakker et al., 2006, pp. 534-536). Dat het onderwerp dan toch als redelijk vanzelfsprekend in de verhalen naar voren komt, ligt ook aan het milieu waartoe de protagonisten behoren, omdat meisjes uit de midden- of hogere klasse eerder vervolgonderwijs mochten en ook konden volgen dan meisjes uit de lagere klasse.

Hoewel onderwijs volgen dus belangrijker werd, en meisjes niet meer meteen na school aan trouwen hoefden te denken, is de rolverdeling binnen de gezinnen in al die jaren onveranderd. Vader is de kostwinner en moeder zorgt voor het huishouden en het gezin. Moeders geven hierdoor ook vaker het goede voorbeeld aan hun dochters, aangezien zij veel samen thuis zijn. Alleen bij *De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul* (1919) en *Hanna's vlucht* (1936) wordt hier enigszins vanaf geweken. Joop's moeder lijkt zich voornamelijk te interesseren in mode en het voldoen aan haar sociale plichten, terwijl Hanna als voorbeeld voor het ideale gezin haar vrienden Tim en Miek gebruikt, aangezien zij nog niet zo lang geleden getrouwd zijn. Zij richt zich daarbij meer op haar leeftijdsgenoten dan op

haar moeder.

Concluderend kan gesteld worden dat voor het grootste deel de boeken overeen komen met de Nederlandse samenleving van hun tijd. Als er tegen de heersende normen en waarden wordt ingegaan, gebeurt dit meestal op een vrij subtiele manier. Veranderingen worden gebracht als iets dat heel natuurlijk is voor de protagonisten, en worden vaak pas echt benoemd of benadrukt als 'afwijkend' wanneer andere personen uit het verhaal hier opmerkingen over maken. Denk bijvoorbeeld aan de moeder van Joop ter Heul, tante Charlotte en klasgenoten van Lottie de Bruijn, oom Gijs van Eva en Tim de dominee bij Hanna. Zij fungeren als ijkpunt voor de normen en waarden die behoudend of op dat moment overheersend zijn. Dat deze uitingen van verzet tegen de heersende normen en waarden vooral voorkomen op de niveaus van milieu en het gezin past binnen de huiselijke chronotoop die in meisjesboeken centraal staat, waarbij het warme gezin en huiselijke geborgenheid belangrijk zijn (Nikolajeva, 2005, p. 139).

4.2. Discussie

Er is bij deze thesis met een literatuursociologische blik gekeken naar vijf meisjesboeken uit het Interbellum. De normen en waarden en de socialisatiefunctie die deze boeken overdragen op hun lezers zijn hierbij geanalyseerd. Drie niveaus stonden hierbij centraal, namelijk het macro-, meso- en microniveau respectievelijk maatschappij, milieu en gezin. Deze drie niveaus waren soms moeilijk te onderscheiden, zeker ook omdat ze altijd met elkaar verweven zijn. Bepalen welke thema's bij welk niveau geplaatst moest worden was dan niet altijd gemakkelijk. Toch was het voor de overzichtelijkheid van deze thesis wel handig om dit onderscheid toe te passen en het is dan ook aan te raden om ditzelfde weer te doen in een vergelijkbaar onderzoek, zodat een duidelijk beeld naar voren komt in welke thema's en op welk niveau andere standpunten naar voren komen die mogelijk ingaan tegen de destijds geldende sociale normen en waarden. Vooruitstrevende of behoudende ideeën werden namelijk niet op alle niveaus aangetroffen.

Of iets behoudend, neutraal of progressief beschreven werd was kan moeilijk te bepalen zijn als de juiste historische bronnen ontbreken. Het is echter wel beter werkbaar dan alleen het onderscheid tussen de 'reflection' en 'shaping approach', aangezien op beide benaderingen nog wel wat op- en aanmerkingen te maken zijn (zie hoofdstuk. 1.2.). Een valkuil is dat vanuit een modern oogpunt gezien, veel behoudend over kan komen, terwijl dit natuurlijk in de tijd dat het boek geschreven en gepubliceerd werd geen behoudende blik hoefde te zijn. De historische bronnen zijn hiervoor dan echt noodzakelijk.

Mogelijk vervolgonderzoek kan zijn om de onderzoeksvraag toe te spitsen op jongensboeken uit het Interbellum. Als jongens- en meisjesboeken beiden een boodschap bevatten over hoe jongens of meisjes behoren te zijn, is de verwachting dat er bij de analyse van jongensboeken uit het Interbellum hele andere thema's op macro-, meso- en microniveau naar voren komen en mogelijk ook heel andere normen en waarden.

Literatuurlijst

Primaire literatuur:

- Greup-Roldanus, S. (1924). *De orchidee van 5A*. Gouda: G.B. Van Goor-Zonen.
- Hers, A. (1932). *Grooter worden*. Amsterdam: Van Holkema & Warendorf's.
- Kramer, D. (1927). *Stans van de vijfjarige*. Amsterdam: N.V. drukkerij Jacob van Campen.
- Van Havelte, S. (1949). *Hanna's Vlucht*. Amsterdam: Van Holkema & Warendorf N.V. Eerste druk 1936.
- Van Marxveldt, C. (2010). *De HBS-tijd van Joop ter Heul*. Kampen: Westfriesland. Eerste druk 1919.

Secundaire literatuur:

- Adema, J. (2004). Verzuiling als metafoor voor modernisering. In M. d. Keizer, & S. Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland 1914-1940*. (pp. 265-283). Amsterdam: Walburg Pers/ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie.
- Alexander, V. (2003). *Sociology of the Arts. Exploring fine and popular forms*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Audier, R. (2014, juli 17). *De geschiedenis van het voetbal*. Opgehaald van IsGeschiedenis. Dagelijkse historische achtergronden bij het nieuws. : <http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/de-geschiedenis-van-het-voetbal/>
- Bakker, N., Noordman, J., & Rietveld-van Wingerden, M. (2006). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee & Praktijk 1500-2000*. Assen: Van Gorcum.
- Bennis, H., Cornips, L., & Van Oostendorp, M. (2004). *Verandering en verloedering. Normen en waarden in het Nederlands*. Amsterdam: University PRes Salomé.
- Blaasse, M. (2015, juli 31). *Fashion Friday!* Opgehaald van Gemeentemuseum: <http://www.gemeentemuseum.nl/organisatie/blogs/fashion-friday-9>
- Blom, J. (1993). Een harmonisch gezin en individuele ontplooiing. Enkele beschouwingen over veranderende opvattingen over de vrouw in Nederland sinds de jaren dertig. *BMGN*, 28-50.
- Butts, D. (1992). Introduction. In D. Butts, *Stories and Society. Children's Literature in its Social Context*. (pp. x-xvi). London: MacMillan.
- Daalder, F., & Daalder-Schripsema, I. (1971). *Van wormcruyt met suycker tot jeugdliteratuur*. Purmerend: J. Muusses nv.
- Dahrendorf, M. (1978). *Das Mädchenbuch und seine Leserin. Jugendlektüre als Instrument der Sozialisation*. Weinheim, Basel: Beltz.
- Dane, J., & Ghesquière, R. (2014). Waar is God gebleven? Filosofie en religieuze kinderliteratuur. In R. J.-D. Ghesquière, *Een land van waan en wijs. Geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. (pp. 56-88). Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact.
- Dasberg, L. (1981). *Het kinderboek als opvoeder. Twee eeuwen pedagogische normen en waarden in het historische kinderboek in Nederland*. Assen: Van Gorcum.

- dbnl. (2016, maart 28). *Sini Greup-Roldanus*. Opgehaald van dbnl: www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=greu001
- De Graaf, A. (2007). De vruchtbaarheid van vrouwen in de twintigste eeuw. In O. Boonstra, P. Doorn, M. Van Horik, J. Van Maarseveen, & J. Oudhof, *Twee eeuwen Nederland geteld. Onderzoek met de digitale Volks-, Beroeps- en Woninginstellingen 1795-2001*. (pp. 99-128). Den Haag: DANS.
- De Leeuw, K. (1993). *Kleding in Nederland, 1813-1920*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- De Wit, W., & Hermans, J. (2002). *Techniek in Nederland in de Twintigste Eeuw V. Transport en Communicatie*. Zutphen: Walburg Pers.
- Dekker, J.J.H., (2015). Vrouw en opvoeding sinds de late negentiende eeuw. Het bijzondere van de Nederlandse casus. *BMGN - Low Countries Historical Review*. 130(2), pp.70–91. DOI: <http://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.10041>
- Dorleijn, G., & Van Boven, E. (2013). *Literair Mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten*. Bussum: Coutinho.
- Dornseiffer, S. (april 1985). Cissy van Marxveldt. In *Lexicon Jeugdliteratuur*. Wolter-Noordhoff.
- Dresscode jaren 20* (2015). Opgehaald van Dresscode: <http://www.dresscode.nl/vintage/jaren-20/>
- Dresscode jaren 30* (2015).. Opgehaald van Dresscode: <http://www.dresscode.nl/vintage/jaren-30/>
- Fijnesteyn. (2011-2015). *Van paardentram, stoomtram en elektrische tram tot lightrail*. Opgehaald van auto-en-vervoer.infonu: http://auto-en-vervoer.infonu.nl/diversen/87151-van-paardentram-stoomtram-en-elektrische-tram-tot-lightrail.html#bronnen_en_referenties
- Ghesquière, R., Joosen, V., & Van Lierop-Debrauwer, H. (2014). *Een Land van waan en wijs. Geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact.
- Grever, M. (1989/2013). On the origin of Dutch women's historiography. In A. Angerman, G. Binnema, A. Keunen, V. Poels, & J. Zirkzee, *Current issues in women's history*. (pp. 249-269). Oxon: Routledge.
- Harinck, G. (2004). Op losse schroeven. Gereformeerden en de moderniteit. In S. Tates, & M. De Keizer, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland 1914-1940* (pp. 332-354). Amsterdam: Walburg Pers/ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie.
- Hartmans, R. (2014, 2). *Vrouwen en feminisme in de jaren dertig*. Opgehaald van Historisch Nieuwsblad: <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/32574/vrouwen-en-feminisme-in-de-jaren-dertig.html>
- Herman, L., & Vervaeck, B. (2009). *Vertelduivels. Handboek verhaalanalyse*. Antwerpen/Leest: VanTilt.
- Holtrop, A. (1989). 'De grote kleine wereld - Het maatschappijkritische kinderboek.'. In N. Heimeriks, & W. van Toorn, *De hele Bibelebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*. (pp. 454-458). Amsterdam: Querido.
- Kershaw, A., & Kimyongür, A. (2007). Women in Europe between the Wars: a Culture of Contradictions. In A. Kershaw, & A. Kimyongür, *Women in Europe Between the Wars: Politics, Culture and Society*. (pp. 1-24). Ashgate: Aldershot.

- Knegtmans, P. (1989). *Socialisme en Democratie. De SDAP tussen klasse en natie (1929-1939)*. Amsterdam: Stichting Beheer IISG.
- KNMI. (2016). *Winter door de jaren heen*. Opgehaald van knmi: <http://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/uitleg/winter-door-de-jaren-heen>
- Linders, J., & Duijx, T. (1991). *De goede kameraad. Honderd jaar kinderboeken*. Houten: Van Holkema & Warendorf, Uniboek BV.
- Lintsen, H., & anderen. (2005). *Made in Holland. De techniekgeschiedenis van Nederland (1800-2000)*. Zutphen: Walburg Pers.
- Luiks-Kramer, R. (februari 1983). Sanne van Havelte. In *Lexicon Jeugdliteratuur*. Wolter-Noordhoff.
- Nikolajeva, M. (2005). *Aesthetic Approaches to Children's Literature*. . Oxford: Scarecrow Press, Inc.
- NPO. (1983, September 26). *Sini Greup-Roldanus*. Opgehaald van npo: http://www.npo.nl/een-leven-lang/26-09-1983/IMX_NOS_722470
- O'Keefe, D. (2000). *Good Girl Messages. How Young Women Were Misled by Their Favourite Books*. . London: Continuum.
- Reynolds, K. (1990). *Girls Only? Gender and popular children's fiction in Britain, 1880-1910*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Ros, B. (2009). Heldinnen met een beroep. 'Een soort geluk.'. *Literatuur zonder leeftijd n80*, 115-131.
- Ros, B. (2014). Het verleden als vehikel voor het heden. Historische jeugdboeken. In R. Ghesquière, V. Joosen, & H. Van Lierop-Debrauwer, *Een land van waan en wijs. Geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. (pp. 280-310). Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact.
- Ros, B., & Jonckheere, S. d. (2014). Een geval apart. Meisjes- en jongensboeken. In R. Ghesquière, V. Joosen, & H. Van Lierop-Debrauwer, *Een land van waan en wijs. Geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. (pp. 248-279). Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact.
- Rowling, J. (1999). *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*. London: Bloomsbury.
- Schuursma, R. (2000). *Jaren van Opgang. Nederland 1900-1930*. Uitgeverij Balans.
- Soeting, M. (2011). 'Het is heerlijk, allerlei zotheden te bedenken.' De zelfrepresentatie van Cissy van Marxveldt. *Literatuur zonder leeftijd vol. 25, no. 85*, 96-110.
- Steegh, F., Vergunst, B., & Walhain, J. (1998). *Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen? Nederland 1880-1919*. Baarn: Nijgh Versluys bv.
- Van Boven, E. (1992). *Een hoofdstuk apart. 'Vrouwenromans' in de literaire kritiek 1898-1930*. Amsterdam: Sara/Van Gennep.
- Van der Veer, J. (oktober 1998). Anna Hers. In *Lexicon Jeugdliteratuur*. Wolter-Noordhoff.
- Van Galen Last, H. (1969). *Nederland voor de storm. Politiek en literatuur in de jaren dertig*. Bussum: Fibulareeks 37, Fibula- van Dishoeck.
- Van Lierop-Debrauwer, H. (1996). Normen en waarden in meisjesliteratuur. De (her)waardering van een genre. In H. Van Lierop-Debrauwer, P. v. Mooren, & H. Verschuren, *Het paard van Troje. Niet-schoolse teksten in het onderwijs*. (pp. 98-106). Den Haag: NBLC Uitgeverij.

Vries, A. (1989). *Wat heten goede kinderboeken? Opvattingen over kinderliteratuur in Nederland sinds 1880*. Amsterdam.

Wijma, M. (augustus 1985). Diet Kramer. In *Lexicon Jeugdliteratuur*. Wolter-Noordhoff.

Wilschut, A. (2006). *1900-1950. De tijd van wereldoorlogen en crisis*. Zwolle: Waanders Uitgevers.

Zuurveen, T. (1996). *Van Zedenleer tot Bruintje Beer. Kind, kindbeeld en kinderboek door de eeuwen*. Uitgeverij Roorda/Zalsman Grafische bedrijven.